

ששלושת חברי הנשיאות יהיו תושבי ניו-יורק (הד"ר גולדמן, איש שיקגו, נעדר לעתים קרובות מן הישיבות).

כך סורבל מנגנון הוועד והיה לשני גופים מקבילים: הוועד המנהל וועד-החירום. הוועד המנהל ניהל למעשה את פעולות הוועד במשך שנתיים והתכנס לישיבות שבועיות, ואילו ועד-החירום, אשר היו בו אותם האנשים שבועד המנהל ועוד שלושה או ארבעה חברים אחרים, התכנס פעם אחת בחודש לקבל דיווח על פעולות הוועד המנהל ולאשרן בדיעבד. קשה למצוא הסבר הגיוני למצב זה, חוץ מן הרצון לאפשר לכמה מנהיגים ציונים נוספים להתהדר ב"הילה" של ניהול המדיניות הציונית. ואמנם גדל מספרם של אלה בשנתיים הבאות. בגופים אלה יוצגו כל הגופים הציוניים בארצות-הברית, חוץ מן הרביזיוניסטים.

גיבוש המבנה הרשמי

בראשית נובמבר 1940 בא דוד בן-גוריון לארצות-הברית כדי ללחוץ למען גיבוש מבנה רשמי לוועד.

בישיבת הוועד ב-14 בנובמבר, עלה בידי יושבת ראש הוועדה לארגון מחדש, נשיאת "הדסה" הגב' פול, להביא לידי קבלתם של כמה עקרונות יסוד בנוגע למבנה הוועד. החשובים שבהם היו אלה:⁷⁷

(א) שם הוועד שונה ל-The American Emergency Committee for Palestine Affairs; (ב) נציגים לא-ציונים צורפו לוועד; (ג) חברי הנהלת הסוכנות הוזמנו להשתתף כחברים שווי זכויות; (ד) צורפו לוועד – סול שטרוק, נשיא "הוועד היהודי האמריקני", ג'יימס רוזנברג, יושב ראש הוועד המנהל של הג'וינט, אדוארד וארבורג, יושב ראש הג'וינט, והנרי מונסקי, נשיא "בני ברית"; (ה) הוקם גוף מייצג שהורכב ממומחים לנושאים שונים ואליו היה אמור הוועד לפנות בשעת הצורך; (ו) אוחדו הלשכה הציונית בושינגטון ופעולות יחסי הציבור; (ז) הוקמה "ועדה לחקר בעיות השלום".

עיקרים אלה נשאו במובהק את חותמה של הנהגת "הדסה" באותן שנים, אשר נשיאתה שימשה יושבת ראש הוועדה לארגון מחדש. היתה בהם חתירה ברורה להשמיט את הבסיס הציוני-המדיני של הוועד ועשייתו לגוף כלל יהודי אמריקני הפועל למען ארץ-ישראל, דוגמת הסוכנות היהודית. לעצם שינוי השם היתה משמעות משתי בחינות: הוספת American לפני שם הוועד, כדי להדגיש את אי-תלותו בארץ-ישראל וכן החלפת מטרת הוועד מ-Zionist Affairs ל-Palestine Affairs. כל שאר העקרונות חיזקו תפיסה זו.

דוד בן-גוריון הבחין מיד שמגמה זו מסכנת את מאבקה המדיני של הציונות והביע את חרדתו בפי חברי הוועד. ספק גדול היה בלבו אם בהרכבו המוצע יהיה בכוח הוועד לפעול ביעילות. לדעתו, הוקם הוועד כדי לייצג את הציונות המאורגנת בארצות-הברית.⁷⁸ זו היתה הפעם הראשונה שהושמעה הדעה כי ועד-החירום הוקם כדי לייצג את הציונות האמריקנית עצמה, ולא גופים חיצוניים אחרים, ומן הבחינה הזאת היה עליו לשמש תחליף לפדרציה ציונית טריטוריאלית. עוד הדגיש בן-גוריון כי לא הבעיות הארגוניות

שבהן התחבט הוועד זה חודשים, הן החשובות ביותר, אלא הבעיות המדיניות העומדות בפני התנועה. לא נראה לו כי בבעיות המדיניות העיקריות: המאבק להקים צבא יהודי וקביעת מטרות היהודים לכשיגיע השלום, יהיה אפשר להגיע למצע משותף עם הלא-ציונים. לדבריו, רק אם ירצה הוועד לשנות את אופיו יזדקק לאישור ההנהלה, ואילו במצבו עתה, כשהוא גוף ציוני, יש לו הסמכות המלאה לפעול. נציגות "הדסה" התנגדו לעמדה זו ודרשו לצרף את הלא-ציונים, אך הרוב התנגדו לעמדתן. מ' פרלצוויג הציע לפתור בעיה זו כפי שנפתרה בבריטניה, וזאת על-ידי הקמת סקציה אמריקנית של הסוכנות היהודית אשר תכלול את הלא-ציונים, אך הצעתו נדחתה. ועדת המשנה לארגון חזרה לדיוניה, וב-10 בדצמבר הציגה מסמך מסורבל המפשר בין הדעות המנוגדות.

(א) באשר לשם הוועד נשארה ההצעה בעינה American Emergency Committee for Palestine Affairs, אך נוספה לה פרשנות המסבירה כי הוועד ישמש ועד-חירום בין-מפלגתי, המבטיח את אופיו הציוני.⁷⁹

(ב) הוועד יכלול אקס-אופיציו את החברים האמריקנים של הנהלת הסוכנות היהודית, ציונים ולא-ציונים כאחד, את הד"ר וייז, במעמד ציוני ותיק (כווריליסט)⁸⁰ ואת חברי ההנהלה המבקרים בארצות-הברית, כל עוד ישהו בה.

(ג) למפלגות הציוניות יהיו ארבעה נציגים מהצ"א, ארבע נציגות מ"הדסה", שני נציגים מן "המזרחי" ושני נציגים ממפלגת "פועלי ציון". לוועד יהיה יושב ראש וסגן יושב ראש.

(ד) ועד מנהל (Office Committee) ינהל את העניינים השוטפים של ועד-החירום בפגישות שבועיות, ויהיה כפוף להכוונתו ולאישורו של הוועד כולו. בוועד יהיו שני נציגי הצ"א, שתי נציגות "הדסה", נציג אחד של "פועלי ציון" ו"המזרחי" וכן נציג מחברי הנהלת הסוכנות הלא-ציונים. לוועד המנהל יהיה יושב ראש וסגן יושב ראש.

יחסי ציבור ופעילות פוליטית

החידוש המהותי בתוכנית היה ההכרה בצורך בוועדות קבועות שיטפלו בנושאים מרכזיים. בעיקר הוכרה בבירור חשיבותם של יחסי הציבור והפעילות הפוליטית, אשר כמעט שלא צוינה בהם כל פעילות בעבר, חוץ מפעולות מחאה ספורדיות. כמו בעת פרסום חוק הקרקעות או בעת מעצר מעפילי "דאריין 2".

סעיף 4 בדוח הוועדה לארגון מחדש קבע כי ועד-החירום ימנה ועדה ליחסי ציבור ולפעילות פוליטית. תפקידיה של ועדה זו יהיו לקשור קשרים פוליטיים בווינגטון וברחבי הארץ: לקיים קשרים ופגישות עם נציגי העיתונות והרדיו, עם קבוצות דתיות ועם ארגונים כלל-ארציים גדולים; לנהל מערכת פרסום ותעמולה ולטפל בהוצאתם לאור של פרסומים המקדמים מטרות אלו.

מלבד ההחלטה על עצם הקמת הוועדה, היה החידוש הגדול בדוח זה נעוץ בהכרה כי יש להעסיק איש מקצוע, בעל ידיעות ויוזמה בתחום זה, אשר ינהל הלכה למעשה את הפעילות הציונית המדינית בזירה האמריקנית. הוא יועסק במשרה מלאה, ויושב ראש מתנדב, שיעמוד בראש הוועדה, יפקח על פעולותיו.

לצד ועדה זו תפעלנה שתי ועדות משנה: האחת תעסוק במטרות שתעמודנה בפני הציונים לכשיגיע השלום ותכין את תביעותיהם לקראת ההסדר שלאחר המלחמה, והוועדה האחרת תעסוק בחקר יחסי יהודים וערבים.

עוד חידוש, שנלמד מלקחי השנה שעברה, היה שאישרו לוועדות אלו לצרף אליהן, על-פי החלטתן, חברים המומחים בנושאי עיסוקיהן של הוועדות, בלי לתת להם זכות הצבעה. באותה הרוח היתה גם ההחלטה להקים ועדה כלכלית שתטפל בבעיות כלכליות של ארץ-ישראל, הנגרמות ממצב המלחמה. ובתוכניות כלכליות לעתיד.

תקשורת

הוועד לא התעלם מתפקידיו הכלל-ציוניים בעת חירום זה, הידועה לנו היום כאחד מפרקי הזמן הקשים ביותר במלחמה. מלבד הפעולות שצוינו לעיל. הוחלט כי הוועד יהיה ממונה על הקשרים עם הנהלת הסוכנות, ובשמה יהיה ממונה על הקשרים עם קבוצות ציוניות בחצי הכדור המערבי.⁸¹

אין ספק שהגדרה רחבה זו היתה תוצאה ישירה של מצב המלחמה החמור: נפילת רוב אירופה היבשתית בידי היטלר ו"הבליץ" על לונדון. בים התיכון לא היה המצב טוב יותר: הים התיכון נחסם למעשה וניתוקה של ארץ-ישראל היה למציאות של ממש. היו אף הצעות להעביר את משרד ההנהלה הציונית מלונדון לקנדה או לארצות-הברית, והצעה דומה נרמזה גם בנוגע למוסדות בארץ-ישראל. ציוני ארצות-הברית לא התעלמו מאחריותם בשעות קשות אלו. כדי להרחיב ככל האפשר את התמיכה ביישוב העברי בארץ החליטה הוועדה להמליץ להקים "מועצה אמריקנית מייעצת לענייני ארץ-ישראל", לשם גיוס מרב הציבור היהודי על כל גוניו ומנהיגיו לעזור בבניין ארץ-ישראל במצב חירום זה. מועצה זו תורכב ממנהיגים יהודים אמריקנים, שאינם ממונים על-ידי ארגונים דווקא, אלא נבחרים על-פי יכולתם לתרום להגשמת מטרות המועצה – הרחבת ההשפעה הציונית בקרב קבוצות לא-ציוניות התומכות בבניין ארץ-ישראל.⁸²

במועצה המיועדת יהיו "אקס-אופיציו" ראשי המגביות למיניהן, ראשי הוועד המנהל של הסוכנות היהודית, ראשי הארגונים הציוניים שאינם מיוצגים בוועד-החירום (חוץ מן הרביזיוניסטים) וכן אישים העשויים לתרום לפעילותה. מאחר שהמועצה תהיה גוף ציבורי רחב, תתפרסם הודעה רשמית על תפקידיה.⁸³ כך אומצו בעקיפין רעיונותיהם של וייז, קפלן ומנהיגות "הדסה" בדבר הצורך לרכז את כל הכוחות בארצות-הברית המוכנים לפעול למען יישוב ארץ-ישראל ולהפעילם על-פי תבנית הפעולה של הסוכנות היהודית.

הדיון בתוכנית ודחייתה

ואולם גם הצעת-פשרה זו של הוועדה לארגון מחדש נתקלה בהתנגדות רבה משהוצגה בפני הוועד. גלמן, נשיא "המזרחי", אף הציע כי שם הוועד יהיה "הוועדה האמריקנית לענייני הציונות". וייז ראה בתוכנית הארגון מחדש תוכנית להחלפת ועד-החירום בגוף

אחר אשר לא יפעל כנציג ההנהלה, אלא ייצג את המפלגות בלבד,⁸⁴ לכן סירב להיות חבר בגוף כזה בלא אישור ההנהלה. גם נחום גולדמן ראה בארגון המוצע מעין פדרציה ארצית, שהיא אמנם גוף מועיל, אך משולל יכולת לייצג את ההנהלה בחצי הכדור המערבי. לדעתו, אם יוקם גוף כזה יהיה על ועד-החירום להוסיף ולהתקיים לצדו.⁸⁵ וכאשר הועלתה הצעת הוועדה להצבעה היא נדחתה ברוב של שבעה קולות לעומת שלושה (הגב' פול, הגב' סקולמן ור' סאלד). גם הצעת הוועדה לבחור ביושב ראש יחיד לוועד-החירום במקום הנשיאות הקיימת נדחתה. ברוב קולות הוחלט כי לא כדאי להקים מועצה מייעצת מאחר שאישים לא-ציונים לא יסכימו להשתתף בגוף מייעץ כזה שיהיה משולל כוח אפקטיבי.⁸⁶ למעשה הושגה הסכמה רק בסעיפי ההצעה הנוגעים להקמת "המחלקה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית" ולהקמת ועדה משותפת ל"מטרות השלום הציוניות וליחסי יהודי-סעריים, אשר נושאייהם נראו חופפים עד כדי שילובם זה בזה. דחיית התוכניות לארגון מחדש, מיוזמתה של "הדסה". גרמה לנציגות "הדסה" לאיים שתפרושנה מן הישיבות ומן הוועד בכלל.⁸⁷

בישיבת הוועד מיום 14.3.1941 אושרה תוכנית הארגון מחדש. סעיפיה העקריים היו אלה: לכל אחת מן המפלגות הציוניות יתווספו שני נציגים בוועד ולשתי נציגות "הדסה" תצטרף עוד נציגה מטעמן (השלישית היתה הגב' ג'ייקובס);⁸⁸ הרכב הוועד המנהל ישתנה; תוקם ועדה ליחסי ציבור, ובראשה יעמוד הד"ר ש' גולדמן. חבריה יהיו הד"ר וייז, הגב' פול, נציג של "המזרחי" ונציג של "פועלי ציון".⁸⁹

"קווי ליפסקי"

עוד בעת הדיון בתוכנית לארגון מחדש הדגישו כמה מן הדוברים כי בפני הוועד לא עומדות שאלות ארגוניות, אלא השאלה מה מטרותיו. ואמנם מצב זה של אי-הגדרת מטרות ברורות החמיר עם כישלונה של תוכנית הראורגניזציה והקפאת כל שינוי מהותי במבנה הוועד. ואמנם ניסה ליפסקי בישיבת הוועד המנהל ב-14.9.1940 להתוות קווי יסוד לפעולת ועד-החירום. לדעתו, על ועד-החירום לפעול בשם ההנהלה הציונית בכל תחומי פעולתה: להיות הגוף הציוני המרכזי בארצות-הברית שעמו יעמדו בקשר ישיר ההנהלה בירושלים, ההנהלה בלונדון והמשרד בג'נבה; לנהל את כל המגעים עם גופי הממשל ועם הנציגויות הזרות בבירה בנושאים הקשורים לציונות ולארץ-ישראל; ליצור דעת קהל אוהדת למפעל הציוני בארץ-ישראל בקרב הנוצרים בארצות-הברית על-ידי הקמת ועדה למען ארץ-ישראל; לעסוק בכל השאלות הנוגעות לבעיות הכלכליות של היישוב היהודי בארץ-ישראל, באמצעות הוועדה לעניינים כלכליים, בראשותו של רוברט סאלד; להשיג אשרות לפליטים ציונים ולדאוג שתהיה לוועד סמכות של גוף ציוני מרכזי בארצות-הברית. את תוכניתו סיכם ליפסקי בהגדרה כוללת של מטרות הוועד: לפעול למען ההנהלה בכל התחומים שבהם לא תוכל זו לפעול ובכל העניינים הדחופים שיעלו לנוכח מצב החירום.⁹⁰

בעזרת קווים אלה, שנשתלבו בהם יסודות תאורטיים ופעולה של ממש, ניסה ליפסקי

ליצור בסיס רחב ככל האפשר לפעולות ועד-החירום, אשר יאפשר לבעלי ההשקפות השונות בדבר אופיו של הוועד לפעול יחד בתוכו. זה היה ניסיון ראשון להציע תוכנית פעולה מגובשת לוועד-החירום. קובצו בה מרב הרעיונות וההצעות אשר הועלו בדיוני הוועד בשנת פעולתו הראשונה וכן הלקחים שהופקו מן הפעילויות שבהן עסק הוועד בפועל. מכל אלה ביקש ליפסקי לגבש מערכת של קווי פעולה אופריטיביים. אבל מאחר שהוועד לא דן מעולם בקווי פעולה אלה ולא אישר אותם, אלא "רשם אותם לפניו" על-ידי צירופם לפרוטוקול, שימשה "תוכנית ליפסקי" מסגרת עקרונית בלבד לפעולתו היום-יומית של הוועד עד ראשית 1942.

כך נתגבש הוועד בשנת פעולתו הראשונה, בדרך חתחתים של התחבטויות בלתי פוסקות בדבר אופיו ופעולותיו, והיה למכשיר פוליטי, אשר שימש את הציונות האמריקנית בשנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה.

פרק ג

פעולות ראשונות, ניסיונות ומחדלים

בשנתה הראשונה של המלחמה לא קראנו את המצב לאשורו. ניסינו לפעול על-פי דפוסי הפעולה שהכרנו מהעבר ונכשלנו. התחלנו להבין כי יש צורך בשינוי יסודי של שיטות הפעולה הציבורית-מדינית של יהודי אמריקה, אך עדיין לא ידענו כיצד ובאילו דרכים.

עמנואל ניומן

לכאורה נראה כי יש קווי דמיון בין מעמדם של יהודי ארצות-הברית בתקופת הניטרליות במלחמת העולם הראשונה לבין מעמדם ומצבם בראשית מלחמת העולם השנייה. ואולם לאמתו של דבר דמיון זה אינו קיים כלל וכלל. בשנים 1914-1918 לא היו היהודים צד בפני עצמו במלחמה ולחמו כאזרחי מדינותיהם, בצבאות משני עברי החזית. בראשית מלחמת העולם השנייה עמדו יהודי ארצות-הברית בפני אתגר חסר תקדים: המדינות הדמוקרטיות האירופיות נלחמו בגרמניה הנאצית, שהכריזה בגלוי מלחמה כללית על היהודים. זאת בעוד ארצות-הברית נשארה ניטרלית.

מנהיגי יהודי אמריקה ידעו היטב על מלחמתו חסרת הפשרות של היטלר בעם היהודי, אך לא יצאו חוצץ נגדו באופן ציבורי מחשש שיואשמו ב"דחיפת" ארצות-הברית להתערבות פעילה במלחמה שנחשבה "אירופית". זאת כאשר דעת הקהל האמריקנית, שרובה בדלנית, תומכת תמיכה סבילה בלבד בדמוקרטיות הלוחמות בהיטלר.¹

הציונים האמריקנים עמדו בפני דילמה קשה: בריטניה, יוזמת ומבצעת מדיניות "הספר-הלבן", מגרשת את פליטי היטלר משערי ביתם הלאומי. עם זאת, היא גם זו העומדת יחידה "כשגבה אל הקיר" מול מתקפתו של הצורך. כך לא הביא פרוץ המלחמה באירופה לידי שינוי של ממש בפרופיל הפעולה הנמוך שאפיין את דרכה של התנועה הציונית האמריקנית מסיום המאבק ב"ספר-הלבן" במאי 1939 עד פרוץ המלחמה ב-1 בספטמבר באותה השנה. חוסר האונים של יהודי ארצות-הברית² בכל הנוגע למאבק למען אינטרסים יהודיים חיוניים נמשך גם בשנת 1940. כאשר בלחץ הנסיבות החלו גורמים יהודיים לנסות ולפעול למען אחיהם, החל גם ועד-החירום הציוני בניסיונות פעולה ראשונים. באותו הזמן התעוררו גם אחדים ממנהיגי הציונים באמריקה וניסו להיאבק

באווירה הפסימית ששררה בציבוריות היהודית. המרכזיים שבהם היו אבא הלל סילבר ועמנואל ניומן. על רקע זה החלו פעולותיו הראשונות של ועד-החירום.

עליית הצלה והגירת הצלה

עד שפרצה מלחמת העולם השנייה לא עסקו ציוני ארצות-הברית בעלייה במישרין. לטיפול בזרם העולים הדקיק אשר הגיע מארצות-הברית היה די במשרד קטן בן איש אחד, אשר כונה "המשרד הארצישראלי". את המשרד ניהל הסופר העברי הד"ר שמעון ברנשטיין, לצד עבודתו כעורך הביטאון האידי של הצ"א – "דאס אידישע פאלק".³ משרד זה עסק בכל הקשור בנוסעים לארץ-ישראל, ובכלל זה בעידוד תיירות, בארגון קבוצות סיור ואף בעידוד קבוצות צליינים נוצרים האוהדים את הציונות. משהחמירו רדיפות הנאצים החל המשרד לטפל בפניות המעטות של ציונים אמריקנים שביקשו לעזור לקרוביהם, בעיקר מאוסטריה ומפולין, לעלות ארצה. במאי 1938, כשהגיעה מצוקתם של יהודי אוסטריה לשיאה, היו רשומים במשרד הארצישראלי בניו-יורק רק 120 בקשות מסוג זה.⁴ עם פרוץ המלחמה נשתנה כליל מצב זה. ארצות המוצא לעלייה היהודית נותקו בבת-אחת מארץ-ישראל ומבריטניה. בשל כך הוקפאו כספים, לא הועבר הון, נסגרו הקונסוליות ופסקו קשרי הטלגרף והדואר עם הארצות האלה. כל אלה מנעו אף את המשכו התקין של אותו זרם עלייה דק, אשר עדיין הותרה על-פי הגבלות "הספר הלבן".

כבר בישיבתו השנייה של הוועד נתקבל מכתב מאליעזר קפלן, גזבר הנהלת הסוכנות, ובו דרש לקבל בדחיפות כספים. אחת ממטרותיו היתה להעלות 5,000 בעלי סרטיפיקטים, מהם 1,500 איש משטח גרמניה המורחבת שכבר נעשו סידורים להעלאתם.⁵ אך בעוד נמשכו הוויכוחים על ההסדרים הכספיים בין המגביות בארצות-הברית לגזברות ההנהלה בירושלים, החלו להגיע פניות בהולות ישירות מן הגורמים שפעלו בשטח. ב-20 בספטמבר נתקבל מברק מן המשרד הארצישראלי בווינה, ובו בקשה לקבל שלושים אלף דולר כדי להעלות לארץ 600 בעלי סרטיפיקטים.⁶ הוועד לא ידע כיצד לפעול בעניין ופנה אל קפלן במברק. קפלן השיב כי בשל המצב הכספי החמור בארץ אי אפשר להקציב כספים להוצאות נסיעה, ויעץ להפנות את המשרד הארצישראלי בווינה אל הג'וינט, אל היק"ם (HICEM)⁷ ואל גופים אחרים. ב-29 בספטמבר הגיע מברלין מברק מרחת פראייר, מייסדת עליית הנוער, ובו בקשה לקבל 12,000 לירות שטרלינג, כדי לאפשר יציאת משלוח מיוחד של נוער יהודי מגרמניה לארץ-ישראל.⁸

מצב חירום זה נוצר עקב התמוטטותו של ההסדר, אשר פעל שנים מספר, ועל-פיו נשאו ארגוני הסעד היהודיים הגדולים, ובראשם הג'וינט, במדיניות אשר עיקר עניינה היה נתון להגירה ולהכשרה להגירה. מאחר שהעלייה לארץ היתה אחת מדרכי ההגירה החשובות ביותר של יהודי גרמניה, תמכו בה הג'וינט וארגוני הסעד היהודיים האחרים. לצורך זה חולקה ההוצאה הכספית הדרושה להעלאת עולים בעלי סרטיפיקטים מגרמניה לארץ-ישראל שווה בשווה בין הג'וינט, היק"ם, יק"א ו"המועצה למען יהודי גרמניה". עם פרוץ המלחמה התרבו הוצאות הג'וינט בשיעור עצום, לכן ניסה להתנער מהוצאה זו

ולהעבירה לגופים הציוניים. קו זה קבע הממונה החדש על פעולות הג'וינט באירופה, מוריס ג' טריפר, אשר החל בתפקידו במחצית השנייה של שנת 1938. באוגוסט 1939 פנה מנהל הג'וינט, יוסף ס' היימן, אל הד"ר וייז⁹ ודרש מעמיתו מן המגבית הארצישראלית המאוחדת ומן הסוכנות היהודית לשאת בהוצאות העלות עולים ארצה, מחמת העול הכספי העצום המוטל על הג'וינט. דובר ב-1,760 עולים בעלי סרטיפיקטים, 960 מהם בברלין, 600 בווינה ו-200 בבראטיסלאבה שהיו מוכנים לעלות על האוניות בטרייסט אם ישולמו בעבורם כ-100,000 דולר הוצאות הנסיעה. אך כבר במכתבו זה הדגיש היימן את הבעיה העיקרית העומדת בפני ציוני ארצות-הברית, והיא שאין להם שליטה על השימוש בכספים הנאספים על-ידם בארצות-הברית. לדבריו, הכספים נמסרים לסוכנות והיא הקובעת איך יחולקו.¹⁰ ב-3 באוקטובר נפגשו נציגים מוועד-החירום (בהיעדרו של סילבר – יושב ראש המגביות). עם נציגי הג'וינט, היימן וברנארד קאהן, בעבר מנהל הג'וינט באירופה ועתה אחד מהיושבי ראש שלו. הוסכם כי הוצאות הנסיעה של קבוצת העולים יחולקו שווה בשווה בין הג'וינט ובין הציונים, אך עמדתו של הד"ר סילבר היתה אחרת לחלוטין. בפניית הג'וינט ראה ניסיון להתחמק מתפקיד שקיבל עליו משכבר, וחשב שבהסכמה להסדר אד-הוק יראה הג'וינט תקדים. צעד זה נראה לסילבר מסוכן ביותר, שכן ההכנסות למפעל הציוני יקוצצו בהרבה בעטייה של המלחמה, מאחר שמקורן מארצות רבות באירופה, ואילו קרנות הג'וינט לא ייפגעו כלל, שכן כולן מקורן בארצות-הברית. זאת ועוד, הג'וינט יקבל לדעתו בשנת 1939 הרבה יותר כספים מן המגבית היהודית המאוחדת, והשימוש הטוב ביותר בהם יהיה להקציבם להעברת פליטים לארץ-ישראל, שבה אין הג'וינט צריך לדאוג להם עוד. אמנם בדיעבד הסכים סילבר להסדר שכבר הושג עם הג'וינט, אבל בדעותיו ייצג ציונים רבים, אשר ראו בפעולות הסיוע של הג'וינט ליהודים בגולה סעד חסר תכלית, מאחר שהארגון סירב להכיר שהפתרון היחיד לבעיה היהודית באירופה הוא עלייה לארץ-ישראל.¹¹

ואמנם דעה זו נתחזקה כאשר ב-13.10.1939 הגיעה פנייה מבוקרשט, שבה התרכזו באותה העת רבים מפליטי פולין, ועליה חתומים שניים ממנהיגי הציונים בפולין, שווארצבארט והד"ר ה' ורוזמריין, אשר שהו שם כפליטים. השניים הודיעו כי Hicem מסרב לשאת בהוצאות הנסיעה של קבוצה ראשונה בת 450 איש מפליטי פולין. לפיכך ביקשו את עזרת ציוני ארצות-הברית.¹² פניית ועד-החירום למשרד הראשי של "הייאס" בניו-יורק לסידור העניין נענתה בסירוב.¹³

חוץ ממקרה חירום זה או אחר עמדה בכל חומרתה השאלה העקרונית: האם יש לציוני ארצות-הברית הסמכות להכריע בהקצבת כספים, אשר הם עצמם אספו, למטרות ציוניות מובהקות כגון העלאת חלוצים ארצה בעת חירום? והרי אפילו המשא-ומתן עם הג'וינט התקיים בלא שניתנה לוועד כל סמכות רשמית לעשות כן! וייז הסביר את עמדתו לסילבר: כוועד-חירום היה עליהם לפעול כבעלי סמכות ואחריות.¹⁴

להסדרת בעיה זו הוחלט לפנות בדחיפות אל ההנהלה בירושלים ולבקשה שתסמיך את ועד-החירום לאשר הוצאות כספים מיוחדות כדי להיענות לבקשות לסייע בהעלאת הפליטים לארץ-ישראל.¹⁵ שכן למטרות כאלה הוקם הוועד. מברק ובו בקשותיה של הגב'

פראייר מברלין וכן ההסכם עם הג'וינט. נשלחו אפוא לגזבר ההנהלה בירושלים ב-3 באוקטובר. תשובתו לא איחרה לבוא והיתה חד-משמעית: סירוב מוחלט. קפלן טען, כי אין לגב' פראייר הסמכות לדרוש כספים ישירות מארצות-הברית, וכי משרד ההנהלה בג'נבה מטפל בכל השאלות הקשורות בהוצאות נסיעה. הנה כי כן, אפילו בעת חירום זו לא הסכימה ההנהלה לוותר על המונופול על הקצבת משאבי התנועה.¹⁶

קרן העברה

מאחר שגזברות ההנהלה בירושלים סירבה להיענות לבקשת הוועד לאפשר לו להקצות כספים להעברת עולים, ועם זאת, גבר זרם הבקשות לעזרה כספית כדי להציל עולים משטחי הכיבוש הנאצי, החליטה הצ"א להטיל על חברה מס מרצון למימון ההוצאות למטרה זו. יש לתלות פעולה זו גם בשינוי שחל ביחסם של ציוני ארצות-הברית לעלייה ב. עד ערב פרוץ המלחמה, ואפילו לאחר שפורסם "הספר הלבן", התנגדה מנהיגות ציוני ארצות-הברית לעלייה בלתי לגלית לארץ-ישראל (התנגדות אשר ביטויה המובהק ביותר נשמע בנאומו של הד"ר א"ה סילבר בקונגרס הציוני הכ"א). ואולם משהחמיר מצבם של יהודי אירופה בעקבות פרוץ המלחמה השתנתה עמדה זו. אין ספק ששינוי עמדתם של ראשי הנהלת הסוכנות, ובראשם ד' בן-גוריון, גרמה אף היא לשינוי הזה. ההכרה שהעלייה הבלתי לגלית היא אקט פוליטי בעל ערך, הוליכה ל"לגליזציה" שלה ולהקמת "המוסד לעלייה ב". בן-גוריון אף פנה אל ציוני ארצות-הברית וביקשם שישאו בנטל הכספי הכרוך בהבאת אלף מעפילים בשבוע.¹⁷ לשם איסוף כספים לצורכי עלייה ב ו"ההגנה" נשלח בנובמבר 1939 אליהו גולומב לארצות-הברית. כל עת שהותו שם השתתף בקביעות בישיבות ועד-החירום כ"מוזמן". לאחר מכן ניהל פעולות אלו י' סחרוב.¹⁸ בישיבת הוועד מיום 6.2.1940 טענו גולומב והד"ר נ' גולדמן שצריך לגייס כספים כדי לקדם את ביצוע עלייה ב קידום של ממש. בהנחה שאכן יישאר הים התיכון פתוח, היה הנתיב שהוצע: הברחת העולים מפולין לרומניה ומשם בדרך הים לארץ-ישראל,¹⁹ אף הוצע כי מקצת הממון יבוא מידי קרובים של העולים המיועדים, המתגוררים בארצות-הברית. נציגי המפלגות האחרות בוועד הצטרפו לקרן של הצ"א, והוחלט להקים ועדה בת ארבעה חברים, חבר אחד מכל מפלגה, שתתכנן את איסוף הכספים לקרן ההעברה. קרן זו היתה חשאית ונזכרה רק בדיווחים ציבוריים קצרים. ב-3.5.1940 דיווחו מזכירי המפלגות לוועד כי הצ"א אספה 13,200 דולר, ומהם כבר נשלחו 10,000. "הדסה" מסרה 25,000 דולר (ככל התקופה בולטת גם כאן יעילותה של "הדסה"), "פועלי ציון" מסרו 10,000 דולר, ו"המזרחי" סירבו לדווח על פעולותיהם בנדון.²⁰

שיירת קלאדובו-שאבאץ

מבחן נוסף לפעולות ועד-החירום במימון עליית הצלה היה הפרשה הטרגית של שיירת קלאדובו-שאבאץ. בחורף 1940 נעצרה שיירת עולים מעלייה ב בכפר הנידח קלאדובו

על גדות נהר הדנובה. בשיירה זו היו כ-1200 איש, מהם חלוצים חברי תנועות נוער, פעילים ותיקים בתנועה הציונית ו"סתם יהודים".²¹

השיירה יצאה לדרכה בדחיפות בדצמבר 1940 שכן מארגניה חששו שהנאצים ישלחו את האנשים ללובלין שבפולין, שבה תכננו להקים "מאגר" (רזרוואט) יהודי. השיירה נאלצה להפסיק את מסע העלייה, שכן לא היתה ספינה שתיקח אותה להמשך הדרך בים השחור ובים התיכון, ומפני שהדנובה הקדימה לקפוא באותם שבועות של חורף 1939-1940. המוסד לעלייה ב התאמץ מאוד להשיג אונייה להעלאתם ארצה. באביב, ב-11 ביוני, פנה יחזקאל סחרוב בתזכיר אל ועד-החירום והודיעו כי נמצאה אונייה (שתיקרא "דאריין 2") שתוכל להסיע את החלוצים, אך לשם כך דרושים 85,000 דולר. בידי המוסד לעלייה ב כבר נמצאו כ-40,000 דולר. הג'וינט הסכים להקציב כ-20,000 דולר, ציוני ארצות-הברית נדרשו לגייס את 25,000 הדולר הנותרים. סחרוב פנה אל הארגונים הציוניים בארצות-הברית והצליח לגייס מהם 20,000 דולר,²² מיעוטם במזומן ורובם בהתחייבויות. לאחר מכן פנה אל ועד-החירום וביקש את הסכום החסר – 5,000 דולר. רוברט סאלד, יועץ הכספים וגזבר ועד-החירום, הצהיר כי "סוג זה של פעולה נכלל בתחום פעולתו של הוועד" והמליץ להעניק את הסכום המבוקש. ואמנם החליט הוועד להעניק 5,000 דולר למטרה זו, אך התנה את המענק בגיוס הסכום כולו. לא זו בלבד, אלא שהוועד החליט להלוות סכומי כסף לכל ארגון ציוני אשר התחייב לתרום למטרה זו, ולא היה בכוחו לעמוד מיד בתרומתו.²³ אך לאחר כמה חודשים עדין לא נאסף הסכום הדרוש. הארגונים הציוניים האמריקניים לא עמדו בהבטחותיהם, ובינתיים הלך והחמיר מצבה של קבוצת המעפילים בקלאדובו, אשר התקיימה מתמיכת הג'וינט.

בספטמבר הועברו המעפילים מקלאדובו לעיר שאבאץ על נהר סאוה, כ-70 קילומטר מערבה מבלגראד.

לנוכח חומרת המצב נערכה פגישה בניו-יורק בין הד"ר סילבר למוריס טרופר, והפעם הסכים הג'וינט להגדיל את חלקו ולתת 25,000 מתוך 45,000 הדולרים הנדרשים להעברת העולים ארצה. טרופר הבטיח שמלבד סכום זה יקציב הג'וינט עוד 30,000 דולר להחזקת המעפילים עד שיעלו ארצה.²⁴ כך נותר לגבות 7,000 דולר. לאחר דיונים ממושכים עם "הדסה" ועם הצ"א הסכימה "הדסה" לשאת במחצית הסכום, אך מהצ"א לא נתקבלה כל תשובה. בינתיים הועלו לארץ מחודש מרס 1941, 207 ילדים מן השיירה עם מלווים ועם ילדים נוספים מעליות-הנוער. ארבע קבוצות שלחה עליית-הנוער. בכל שבוע נשלחה קבוצה אחת ועשתה דרכה בדרך היבשה, דרך בולגריה, תורכיה וסוריה – לארץ-ישראל. אלה היו למעשה הניצולים היחידים מן הקבוצה, ועל-פי ההסכם חולקו הוצאות העברתם באורח פרופורציונלי בין הג'וינט (55.5%) ובין ועד-החירום (44.5%). אף-על-פי שהסכם זה כקודמו אושר, בהחלטת מליאת הוועד²⁵ היה הוועד רחוק מתמימות דעים בנושא זה. נשיא הצ"א, אדמונד קאופמן, טען כי ועד-החירום פועל פעמים רבות בלא התייעצות מוקדמת, וכדוגמה הביא את פרשת קלאדובו. חודשים לאחר מכן עדיין דנו בנושא מתוך ניסיון להתחמק ממימון ההוצאה. עתה טענו כי לאחר שגורשו מעפילי אטלנטיק

למאוריציוס יש לדון בכדאיות העלייה הבלתי לגלית. לבסוף הוחלט כי בעניין זה מחייבים השיקולים ההומנטריים להעביר את פליטי קאדובו, גם אם לא יותר להם להיכנס לארץ-ישראל הרי יועברו למקום אחר וחייהם יינצלו.²⁶ זו היתה הפעם הראשונה שהועלתה בדיוני ועד-החירום הציוני האפשרות שחייהם של המעפילים בקלאדובו נתונים בסכנה של ממש, ונדונה האפשרות להצילם על-ידי הגירה למקום אחר ולא לארץ-ישראל. אך הכסף שנדרש לא נאסף.²⁷

שיירת קלאדובו הגיעה לקצה הטרגי במסגרת הפתרון הסופי הנאצי ליהודי אירופה. "דאריין 2" חיכתה לשווא למעפילי שיירת קלאדובו שעוכבו בידי שפיצר. בעקבות הפלישה הנאצית ליוגוסלביה ב-6 באפריל 1941, רצחו אנשי הצבא הגרמני את הגברים מקבוצת קלאדובו באוקטובר 1941, במהלך פעולת עונשין על מעשי חבלה באזור, ואילו הנשים והילדים הומתו באפריל 1942 בקרון גז שהובא למחנה סיימישטה שאליו הועברו. סוף נורא זה לפרשת קלאדובו סימל בעיני כמה מן הפעילים הציונים בארצות-הברית וכן בעיני כמה מראשי הקהילות באירופה, את כישלונות התנועה הציונית בטיפול בבעיית הפליטים הציונים בדרכם לארץ-ישראל.²⁸

היו שעמדו על ההבדל בין הישגיו של ועד-החירום במלחמת העולם השנייה להישגיו במלחמת העולם הראשונה, בראשותו של ברנדייס, וצינו שבימיו הצליחו לגייס סכומי כסף גדולים בתוך ימים אחדים, לאחר שנודע שיהודי ארץ-ישראל עומדים על סף רעב, ואף ציינו שצי ארצות-הברית סייע להעביר את המזון, וקונסול ארצות-הברית סייע לחלקו.²⁹

גם ניסיונות אחרים של הוועד לסייע לעליית הצלה רובם נידונו לכישלון, וזאת מפני חוסר ניסיון, חוסר סמכות מטעם ההנהלה בירושלים, ואולי גם קורטוב של חוסר רצון לעסוק ב"עבודת שדה" ציונית, שהיתה בתחום פעולתו של מרכז התנועה בארץ-ישראל. הדוגמאות לכך רבות. וכמה מהן ראויות לציון ולו רק כדי להבהיר את צרות האופק ואי-ראיית הנולד בשני קצות המערכת הציונית בניו-יורק ובירושלים. אביא כאן שתיים מהן:

(א) ב-21.12.39 קרא הד"ר ש' גולדמן בישיבת הוועד מכתב מאת המנהיג הוותיק של ציוני פולין, י' גרינבוים. במכתבו ביקש לשלוח לליטא נציג, אזורח אמריקני, שיעזור בארגון העלייה, ביצירת קשר עם פליטים, ואולי אף ביצירת קשרים עם פולין הכבושה.³⁰ הוועד פנה במברק אל ריכארד ליכטהיים, נציג ההנהלה בשווייץ וביקש את חוות דעתו. תשובתו השלילית לא איחרה לבוא. לדעתו, יהיה נציג אמריקני של הנהלת הסוכנות היהודית בליטא "מיותר וחסר ערך".

(ב) ב-13 במרס 1940 פנה יוסף שוורץ, העוזר למנהל פעולות הג'וינט באירופה, אל המגבית הארצישראלית המאוחדת וביקשה שתסייע להעלות לארץ-ישראל את הד"ר אלואיס רוטנברג, מנהל המשרד הארצישראלי בווינה ופעיל ציוני ותיק. הד"ר רוטנברג בחר להישאר על משמרתו עד הרגע האחרון, אף שנתאפשר לו לעזוב את אוסטריה זמן רב קודם לכן. ג' לאנדאואר ונ' גולדמן הדגישו את "התקדים המסוכן" אשר ייווצר אם ייענה הוועד להצעת הג'וינט, אך הודו שיש מדי פעם בפעם עניינים המחייבים "התחשבות

מיוחדת", והמליצו "לעשות משהו בנדון". הוועד החליט להקים "ועדת שניים" שחבריה יהיו הד"ר י' גולדשטיין ול' ליפסקי שתדון עם הג'וינט ותוסמך להוציא עד 500 דולר.³¹ אך גם סכום זה לא ניתן מעולם.³²

הגירת הצלה

התנועה הציונית בארצות-הברית, כמו התנועה הציונית כולה, ראתה במאמציהם של גורמים יהודיים למצוא ארצות הגירה ליהודי גרמניה פילנתרופיה חסרת ערך או פעולה עוינת לציונות אשר יש להיאבק בה. עם עליית היטלר לשלטון ראו הציונים בצרתם של יהודי גרמניה הוכחה לאמתות הפתרון הציוני, וכל תוכנית לעידוד הגירה לאזורים אחרים גונתה מפני שסיכנה את השגת המטרה הסופית של הציונות. ואולם משהחמיר מצבם של יהודי אירופה, ונסגרו שערי ארץ-ישראל, חל שינוי כלשהו בעמדת ציוני ארצות-הברית בנוגע לשאלת הגירת יהודים לארצות אחרות.³³

על רקע זה אפשר אולי להסביר את היחס הקר והמתנכר של חברי התנועה הציונית בארצות-הברית לפליטים יוצאי גרמניה, צ'כיה ואוסטריה. בעיקר ניכר יחס זה כלפי הפעילים הציונים ואף כלפי מנהיגים ציונים ותיקים, אשר הצליחו להגיע לארצות-הברית בגל ההגירה בשנים 1938-1939.³⁴ נראה שהללו הצטיירו בעיניהם כ"בוגדים" על שלא עלו לארץ-ישראל, כ"הוכחה חיה" לכישלון המדיניות הציונית. יחס זה נמשך גם בחודשי המלחמה הראשונים ונשתנה רק משחדרה ההכרה כי כל הגירה מאזורי השלטון הנאצי היא הצלה, ואפילו היא גירוש למאוריציוס.

אשרות מיוחדות לשעת חירום

עם פלישת הגרמנים לצרפת ביוני 1940 החלו נשמעות בארצות-הברית קריאות להציל פליטים פוליטיים ואינטלקטואלים אנטי-נאצים, שהתרכזו בצרפת, ולאחר שנמלטו לאזור הבלתי כבוש בדרום צרפת עמדו להיות מוסגרים לגסטאפו. עד מהרה התארגנו קבוצות וחוגים בארצות-הברית ודרשו לפעול להצלתם של מנהיגי פועלים, מדינאים, אמנים, מוסיקאים, ציירים, סופרים, מדענים ואנשי דת.³⁵ ב-18 ביוני פנה האמילטון פיש ארמסטרונג, עורך כתב העת רב היוקרה "פוריין אפירס" וחבר "הוועדה המייעצת לנשיא בנוגע לפליטים פוליטיים", אל הנשיא וביקש להורות לנציגויות ארצות-הברית שיציעו מקלט לפליטים שהיו אינטלקטואלים דומננטים ונמצאו בצרפת. ב-21 ביוני מנה במברק רשימה של מנהיגים ופעילים דמוקרטים ידועים, שהיה צורך להוציאם במהירות מצרפת. ואמנם למחרת מסרה מחלקת המדינה את הרשימה לקונסוליות במאריסיי, בבורדו ובליסבון והורתה לתת אשרות לאנשים אלה.

כך החל שלב חדש במדיניות ההגירה של ארצות-הברית, אשר נמשך מקיץ 1940 עד יוני 1941. ועד הפועלים היהודי היה הארגון הציבורי הראשון אשר פנה אל מחלקת המדינה בבקשה להעניק אשרות מבקרים לכמה מאות מנהיגי פועלים יהודים ועסקנים וכן

לאינטלקטואלים שמאלנים. את הבקשה הגישה משלחת של פעילי האיגודים המקצועיים, בראשותו של ויליאם גרין, נשיא AFL, ונמסרה לברקנרידג' לונג (Breckinridge Long) עוזר מכיר המדינה, אשר הסכים להעניק לאנשים אלה ולבני משפחותיהם את האשרות המבוקשות. שלא כקבוצה הקודמת היו בקבוצה זו גם פליטים רבים מפולין, אשר נרדפו על ידי GPO בארצות הבלטיות ועמדו בסכנת מאסר.³⁶ ימים מספר לאחר מכן נפגש לונג עם משלחת של רבנים אורתודוקסים והבטיח אשרות לשבע מאות רבנים ראשי ישיבות ותלמידיהן, אף הם פליטים או תושבים מן הארצות הבלטיות. זמן קצר לאחר מכן אושרו אשרות לפליטים יהודים נוספים, על פי רשימה שהגיש הקונגרס היהודי האמריקני.³⁷ בקבוצות אלו בלטה בהיעדרה רשימה של פליטים ציונים. אמנם צירף "ועד הפועלים היהודי" לרשימה ציונים אחדים מפולין ומצרפת, וגם ברשימות הקונגרס היהודי האמריקני היו כמובן ציונים רבים, אך התנועה הציונית בארצות-הברית נמנעה מלהגיש רשימה משלה, אף כי נמנתה עם הגורמים שתמכו תמיכה כספית בגוף שעסק בהגשת רשימות הבקשות לאשרות מבקרים מיוחדות אלו.

ועד-החירום והוועדה המייעצת לנשיא לפליטים פוליטיים

בעקבות פגישה, שזימן הנשיא רוזוולט, באפריל 1938 עם תשעה אמריקנים בעלי השפעה, נוסדה "הוועדה המייעצת לנשיא לפליטים פוליטיים". גוף זה נועד לעסוק בנושא הפליטים בכל שנות המלחמה. ליושב ראש המועצה נבחר ג'יימס ד' מקדונלד, ששימש בעבר נציב עליון של חבר-הלאומים לענייני פליטים. עם חברי הוועדה נמנו האמילטון פיש ארמסטרונג, עורך ה"פוריין אפירס", פאול בארוואלד, יושב ראש הג'וינט, הארכיבישוף הקתולי של ניו-אורליאנס ג'וזף רומל והפרופ' ג'וזף צ'מבלין. את הציבור היהודי בוועדה ייצג סטיפן וייז.³⁸ הוועדה עמדה בקשר מתמיד עם "הוועדה הבין-ממשלתית לפליטים" והשקיעה מאמצים רבים בתכנון ובקידום תוכניות להתיישבות פליטים באזורים שונים, תוכניות אשר רובן לא נתגשמו מעולם. נוסף על כך שימשה הוועדה גוף מקשר בין מחלקת המדינה לבין קבוצות שהתעניינו בעזרה לפליטים וביישובם. מאחר שהוועדה לא היתה גוף ממשלתי ולא קיבלה שום מימון ציבורי לקיום פעולותיה, נזקקה לתרומות ארגונים פרטיים. לארגונים היהודיים למיניהם היה מקום נכבד בתרומות אלה. עד 1940 נשאה המגבית הארצישראלית המאוחדת בנטל התרומה הציונית. כשהוקם ועד-החירום והיה לגוף ציוני מרכזי בארצות-הברית נמסר לו התפקיד. בישיבת ועד-החירום ב-22.2.1940 ביקשה הוועדה המייעצת לנשיא, מס' וייז אישית שהציונים האמריקנים יתרמו 2,500 דולר. בלחץ הד"ר וייז הוחלט להקציב את הסכום הזה ולהקים ועדת משנה לוועד-החירום, אשר תיפגש עם נציגי "הוועדה המייעצת" ותביא בפניהם את עמדות ציוני ארצות-הברית.³⁹ ועדת המשנה לא הוקמה מעולם, ועם הרחבת פעולות הוועדה המייעצת פנתה זו שוב אל הד"ר וייז בבקשה לקבל 500 דולר. לנוכח מצבו הכספי של הוועד, הציע וייז לשלם את הכסף מכיסו כהלוואה, ואכן אושרה ההקצבה.⁴⁰ בשנת 1940 תרם אפוא 7,500 דולר להחזקת הוועדה המייעצת לנשיא.

כבר בישיבת הוועד ב-18 ביולי העיר דוד ורטהיים, מזכיר "פועלי ציון", כי בפעולות להשגת אשרות מבקרים להצלת מנהיגי פועלים יהודים לא ניצל הוועד כמה מקשריו.⁴¹ לדבריו, בשל כך לא נעשה שימוש באשרות רבות שהונפקו. בלא ספק רמז ל"ועדה המייעצת לנשיא לפליטים פוליטיים" ולמעמדו של וייז בה. על כן הוחלט כי ועד-החירום יעמוד בקשר עם כל הגופים העוסקים בבעיית הפליטים, כדי להבטיח שבעתיד ינוצלו כל האפשרויות להצלה.⁴² ב-28 באוגוסט דיווח הד"ר נחום גולדמן לוועד כי לאחר משא-ומתן הוסכם שרשימות של ציונים חשובים, הנמצאים באזורי המלחמה באירופה, יוגשו למחלקת המדינה בעזרתה של "הוועדה המייעצת לנשיא", כדי שיקבלו אשרות הגירה לארצות-הברית.⁴³ על ועד-החירום יהיה להמציא לכל אחד ממקבלי האשרות ערבויות המעידות על אופיו הפוליטי והמוסרי ועל האמצעים לקיומו הכלכלי בעת שישהה בארצות-הברית, וכן להבטיח שייעשה כל מאמץ כדי למצוא ארץ אחרת שיוכל להגר אליה לבסוף. הד"ר גולדמן הוסיף כי מקבלי האשרות יורשו לשהות בארצות-הברית עד תום המלחמה.

לטיפול בשאלת התמיכה הכלכלית הוקמה ועדת משנה, אשר נועדה לבדוק כל בקשה לגופה. ידידים וקרובים של המהגר נתבקשו להמציא ערבויות לקיומו הכלכלי בארצות-הברית, ובנוגע לאישים אשר זהו עם ארגון ציוני מסוים באירופה נדרש להמציא את האישור מן הסניף האמריקני של אותו ארגון. נקבע כי ועד-החירום יסייע למי שאי אפשר להשיג לו ערבים אחרים, מתוך קרן בת 10,000 דולר, אשר הוקמה לצורך זה. גולדמן מסר כי הוגשה רשימה ניסיונית, ובה שמותיהם של חמישה-עשר מנהיגים פליטים, וכבר נתקבלו ידיעות מאחדים מהם כי קיבלו את האשרות. רשימה נוספת, שבה כמאה שמות ובהם מנהיגים ציונים מבלגיה, מרוסיה, משווייץ ומארצות אחרות, עמדו להגיש לוועדה המייעצת לנשיא. עבודה חשובה זו עוררה כמה שאלות כספיות והראשונה שבהן היתה מי יקיים אנשים אלה כאשר כבר יהיו על אדמת ארצות-הברית? וכן מי יממן את הוצאות הנסיעה של מקבלי האשרות לארצות-הברית? על פי הנוהל שנתגבש בוועד-החירום מונתה ועדת המשנה לניהול המשא-ומתן עם הג'וינט ועם ה-National Refugee Service.⁴⁴ בד בבד הוחלט להמשיך את פעולתה של ועדת המשנה האחרת, הממונה על ניהול המשא-ומתן עם "הוועדה המייעצת לנשיא", וחברים בה הד"ר ס' וייז ונחום גולדמן.

ב-18 בספטמבר דיווח הד"ר נ' גולדמן על פעולות ועדת המשנה. בשמחה הודיע כי שלוש הרשימות שהוגשו, ובהן כ-150 משפחות, אושרו כולן, ונשלחו לקונסוליות האמריקניות הוראות להנפיק אשרות-מבקרים למבקשים. עוד רשימה ובה כמאה משפחות היתה בתהליכי בירור. ברשימה היו בעיקר מנהיגים ציונים, אשר הצליחו להימלט עם משפחותיהם ממקומות מושבם בעת הכיבוש הנאצי ולמצוא מקלט באזורים "ניטרליים" פחות או יותר "כליסבון וכצרפת הבלתי כבושה. לאחדים שנמצאו בקובנה, בירת ליטא, ניתנו אשרות עוד לפני שהועברה הקונסוליה האמריקנית למוסקבה, לאחר שליטא סופחה לברית-המועצות.

בעיית הוצאות ההעברה

הבעיה העיקרית אשר עמדה בפני הפליטים היתה הוצאות הנסיעה והקיום בדרך. הד"ר גולדמן העריך שהוצאות אלו יהיו כ-450-550 דולר לפליט מליטא וכ-250-300 דולר לפליט מדרום צרפת או מפורטוגל. ועדת המשנה נפגשה בעניין זה עם מוריס טרופר מן הג'וינט, אך הוא סירב לשתף פעולה עם ועד-החירום. לבסוף הגיעו הצדדים ל"הבנה" וקבעו כי הארגונים הציוניים השונים יפנו אל הג'וינט כל אחד בנפרד, והג'וינט ישתתף בהוצאות העברת המנהיגים הפליטים של אותו ארגון. טרופר אף הבטיח להורות להיק"ם שיתחשב התחשבות מיוחדת באנשים אלה בעת הטיפול בעניינם.⁴⁵ אפשר להניח כי אנשים מסוימים בהנהלת הג'וינט סירבו לראות בוועד-החירום גוף ציוני-מדיני מרכזי והעדיפו לטפל בכל ארגון ציוני בנפרד. למעשה לא היה ל"הבנה" זו ערך רב, וכאשר עלה לדיון עניינו של אחד ממנהיגי "המזרחי" מפולין, ו"המזרחי" ביקש מהיק"ם לשלם 50% מהוצאות הנסיעה, סירב הארגון להיענות לבקשה וטען שאין לו אמצעים. שוב נערך דיון בנושא, ואנשי הג'וינט טענו כי אין להם כסף כיוון שגברו הדרישות לכספים בעקבות המלחמה. הד"ר נ' גולדמן התקיפם בטענה כי זמן קצר קודם לכן העניק הג'וינט כספים לאותה מטרה ממש לוועד הפועלים היהודי, ובעזרת סכום זה קיבל הוועד 500 אשורות למומלציו. עוד טען כי בקרב אנשים אלה נמצאו "אלמנטים מפוקפקים", קרי: פרו-קומוניסטים. אנשי הג'וינט הודו כי אמנם העניקו לוועד הפועלים היהודי 30,000 דולר, אך עשו זאת לאחר שהוועד עצמו הקציב 80,000 דולר. עקב זאת הסכימו לשאת ברבע מהוצאות העברתם של מנהיגים ציונים. סוכם אפוא לשאת במשותף בהוצאותיה של קבוצת פליטים ראשונה בת 20-25 איש.

ועד-החירום קיבל הסדר זה מחוסר ברירה והחליט כי יממן אף הוא רבע מן ההוצאות, ואילו את המחצית הנותרת יממן הארגון שאליו הפליטים משתייכים. גם עתה היו "פועלי ציון" הראשונים שהשתמשו בכספים אלה (אפשר לומר כי "פועלי ציון" ניצלו יותר מן הקבוצות האחרות אפשרות זו להצלת פעיליהם ומנהיגים), והכסף נלקח מתוך 10,000 דולר אשר הוקצבו למטרה זו. אך חוץ מסכום מועט זה, נעשתה הבעיה חמורה מחמת סירובו של הוועד להקציב כספים נוספים למטרה זו.

גם הצ"א הסתייגה מן ההסכם עם הג'וינט. הד"ר ש' גולדמן טען כי הציונים מקופחים בהסדר זה, והד"ר וייז הביע חשש כי פעולת ועד הפועלים היהודי, שבעקבותיה הובאו 500 מנהיגי פועלים יהודים מאירופה, שהיו בהם לפי השמועה מנהיגים פרו-קומוניסטים, עלולה להזיק ביותר להמשך הפעולה. גם בנוגע לקליטתם של המנהיגים הציונים בארצות-הברית נתעוררו קשיים. הוועד ניהל משא-ומתן עם ויליאם הבר מנהל ה-National Refugee Service, אך זה הסכים להעניק להם רק אותו יחס הניתן לפליטים יהודים אחרים. לבסוף ניאות להעדיף במידת מה על-ידי שיוקדמו פעולות העזרה שיינתנו לפליטים אלה לכשיגיעו לארצות-הברית ויפטרו אותם מן הבדיקות והחקירות הנהוגות כלפי פליטים אחרים.

כל הדיונים הללו גזלו זמן יקר, והוחמצה שעת הרצון בחלוקת האשורות.

הגבלות על מתן האשרות

מאחר שכבר נתמלאו רוב מכסות ההגירה להצלה מאירופה, וכל ניסיון לשנות את חוקי ההגירה נידון מראש לכישלון, נאלץ הממשל להשתמש באשרות מבקרים כדי להציל פליטים פוליטיים שחייהם עמדו בסכנה. הענקתן של אשרות אלו לא היתה מוגבלת במספר, אבל מ-1924 התפתחו כמה נהלים, והחשוב שבהם היה כי המבקש אשרה כזאת נתבקש להוכיח כי לאחר תום שהותו בארצות-הברית יוכל לחזור לארץ מוצאו או לארץ אחרת. תוקף האשרה הוגבל לשישה חודשים.

אין צורך לומר כי הפליט הפוליטי, אשר קיבל אשרת מבקר, לא היה יכול להוכיח כי אמנם יוכל לחזור לביתו לאחר תום "ביקורו", שהרי נאלץ להימלט. אבל מאחר שרק אמצעי זה עמד לרשות הממשל, הורחבה ההגדרה ל"ביקור" ומשכו נקבע ליותר מששת החודשים שמגביל החוק. להצדיק חריגה זו מן ההגבלות צורף לבקשת "אשרת החירום" סעיף המציין כי הפליט מסכים לעזוב את ארצות-הברית מיד כשיתאפשר הדבר, ועם בואו לארצות-הברית יתחיל לפעול לשם כך. מלבד זאת היה על "הוועדה המייעצת לנשיא" ועל הארגונים הממליצים להבטיח למחלקת המדינה שיעשו כל שביכולתם כדי להעביר במהירות את הפליטים לארצות אחרות.⁴⁶ לאחר ההתלהבות הראשונה להצלת מנהיגים פוליטיים ואינטלקטואלים אנטי-נאצים נודעים וכן סופרים ואנשי דת עלו חששות כבדים מפני חדירת אנשים עוינים לארצות-הברית במסווה של פליטים.

ברקנרידג' לונג, עוזר מזכיר המדינה, אשר היה ממונה, בין השאר, על מחלקת האשרות, שקד על "הצלת" ארצות-הברית מכניסת "אלמנטים מסוכנים" כאלה. הוא לחץ להגביל את אשרות החירום האלו שבועות אחדים לאחר שכבר התחיל המבצע. בסוף ספטמבר הגיע לשיאו המאבק בין לונג לבין "הוועדה המייעצת לנשיא", כאשר מחלקת המדינה החלה לקצץ קיצוץ מופלג במספר האשרות שהעניקה למומלצי "הוועדה המייעצת". מ-567 שמות פליטים, אשר הוגשו מ-1 באוגוסט עד 10 בספטמבר, רק 40 קיבלו אשרות חירום.⁴⁷ בתוך זמן קצר הצליח לונג לשכנע את הנשיא בחששותיו ולקבוע⁴⁸ כי רק "פליטים אמתיים הנמצאים בסכנה חמורה, ואשר פעולותיהם אינן מסכנות את ארצות-הברית, יזכו להתחשבות מיוחדת בהענקת אשרות חירום."⁴⁹ על בסיס זה תיקן תקנות חדשות, שהועברו ב-19 בספטמבר לכל נציגויות ארצות-הברית הנוגעות בדבר, ובהן נצטוו להקפיד לקצץ במתן אשרות לפליטים חשודים. מאז כמעט שלא הוענקו עוד אשרות לפליטים פוליטיים, ואפילו בוטלו אשרות אחדות שהוענקו קודם ועדיין לא נוצלו. מפנה זה הנחית מהלומה קשה על מאמציו של ועד-החירום להציל מנהיגים ציונים, שכן מומלציו צורפו לרשימות "הוועדה הבין-ממשלתית", ועם הקיצוץ הכללי הופסקה הענקת האשרות גם להם. יתר על כן, הציונים צוינו במיוחד כדוגמה ל"אלמנטים המסוכנים" העלולים להיכנס לארצות-הברית. לונג מסר לנשיא את דעתו של שגריר ארצות-הברית במוסקבה, לאורנס א' שטיינהארדט (יהודי, ציוני לשעבר, שהיה בצעירותו בקבוצת ברנדייס),⁵⁰ אשר מחה נמרצות על מתן אשרות מבקרים לפליטים ממזרח אירופה (בעיקר מליטא), למעבר בדרך הטרנס-סיבירית. לדבריו, היו רבים מן הפליטים ברשימת

AFL פעילים פוליטיים בקבוצות כגון מפלגת העבודה הציונית, ויש חשש סביר כי יעבירו את ארגונם הפוליטי לארצות-הברית.⁵¹ בשל כך הורה לקונסוליה במוסקבה לא להעניק לאנשים אלה אשרות.

ב-29 באוקטובר דיווח הד"ר נ' גולדמן על הקשיים החמורים בקבלת אשרות המבקרים. מתוך כ-90 הבקשות שהוגשו, בוטלו יותר ממחציתן עוד בבדיקה הראשונית, שבה נדרשו המועמדים להוכיח כי ביצעו שירות ציבורי חשוב ולהסביר מפני מה יעמידם שירות זה בסכנה רבה. עוד נדרשו מעתה, שלא כבעבר, להציג הצהרות תמיכה כספית רשמיות. הד"ר גולדמן ביקש את עזרת חברי הוועד בהשגת מסמכים אלה.⁵²

הצלחות וכשלונות

ב-24 ביולי 1940 הגישה הצ"א, בשיתוף עם הקונגרס היהודי האמריקני, רשימה ראשונה של 21 מנהיגים ופעילים ציונים ובני משפחותיהם ששהו בארצות אירופה, ובכללן שווייץ ובריטניה, אשר לא נחשבו באותה העת בטוחות מפני כיבוש נאצי. עם מנהיגים אלה היו גם רוברט שטריקר והד"ר ד' פרידמן מאוסטריה, לאון קובוביץקי מבלגיה, מארק יארבלום ויצחק ניידיץ מצרפת וצוות עובדי משרד הקונגרס היהודי העולמי מג'נבה. מקובנה נרשמו גם הרב רובינשטיין – רבה לשעבר של וילנה, מ"ל שצ'ופקביץ וזרח ורהפטיג. הקבוצה המוזרה ביותר, בלא ספק, היתה זו של "פליטי לונדון", שהיו בה דוד בן-גוריון, מארטין רוזנבליט – מנהל המחלקה ליישוב יהודי גרמניה, מאיר גרוסמן – נשיא מפלגת המדינה העברית, והרב מ"ל פרלצייג – מן הסקציה הבריטית של הקונגרס היהודי העולמי.⁵³ מקריאת הרשימה מתברר, כי מלבד ההצלה ביקש עורכה, נ' גולדמן (כפי שציין בהסברים המצורפים לה), לאיש במהירות את המשרד המורחב של הקונגרס היהודי העולמי בניו-יורק. ד' בן-גוריון למשל "נדרש בדחיפות" לצורכי הפעולה הציונית בארצות-הברית על-ידי הצ"א. לאיש מקבוצה זו לא הוענקה אשרת מבקרים מיוחדת, וכשהגיעו לארצות-הברית היו בידם אשרות הגירה או אשרות רגילות. הקבוצה הראשונה, אשר למענה פעל ועד-החירום, נודעה בשם "קבוצת פיצלה".

קבוצות פיצלה וטופיול

בראשית אוגוסט הגיע מכתב דחוף מקבוצות מנהיגים ציונים מבלגיה, אשר נמצאו בעיר אופורטו בפורטוגל. במכתב עמדו על הסכנה הצפויה להם מעצם הדבר שהם ידועים בפעילותם היהודית והציונית בבלגיה.⁵⁴ לפיכך ביקשו שיסייעו להם לצאת. כולם היו סוחרים יהלומים מבוססים, ועל כן לא היו נופלים למעמסה על שום גוף ציבורי יהודי. הם הביעו את ביטחונם, כי לא יקשה על ועד-החירום להשיג להם אשרות כניסה לארצות-הברית על-ידי שיפנה אל מחלקת המדינה, שכן רק ימים מספר קודם לכן נודע להם כי הושגו אשרות מבקרים לכמה מאנשיה של אותה קבוצה עצמה (מחברי "פועלי ציון"). על המכתב חתם הד"ר ש' שטיין, מנהל "הקרן הקיימת" בבלגיה.

ואמנם לא הגזימו בדבריהם. בקבוצה זו היו מסלחה ומשמנה של הציונים בבלגיה. בראשה עמד שולם פיצלה, גזבר הפדרציה הציונית ו"קרן היסוד" בבלגיה (משום כך היא מכונה בתכתובת, "קבוצת פיצלה"). נמנו עמה שלושה-עשר פעילים ציונים ובני משפחותיהם, ובהם עורכי ביטאונים ציוניים, פעילי המגבית, מנהיגת ויצ"ו, פעילי החרם האנטי-נאצי ועוד. וכן צורפה רשימה של אחד-עשר מנהיגים ציונים, אשר עדיין נמצאו בדרום צרפת, ובראשם נומה טורצ'ינר, יושב ראש הפדרציה הציונית של בלגיה, ושני בניו הארי וז'אק (כעבור זמן נעשה ז'אק לנשיא הצ"א). ברשימה היו גם דוד סיבה, יושב ראש "קרן היסוד", הד"ר פרוזאנסקי, סגן נשיא הפדרציה הציונית, יושב ראש "המכבי" בבלגיה ואחרים.

מאחר שהיתה זו קבוצה ראשונה הועברה הרשימה במהירות באמצעות ג'ורג' ל' וארן (George L. Warren) מזכיר "הוועדה המייעצת", אל מחלקת המדינה,⁵⁵ ורובם קיבלו אשרות-חירות והגיעו אל חופי ארצות-הברית. ב-26.8.1940 הגיעה קריאת עזרה מן המזכיר הכללי של הפדרציה הציונית בבריטל, ובה ביקש אשרות-מבקרים לו ולמשפחתו ומימון הוצאות הנסיעה.⁵⁶ הד"ר נ' גולדמן השיב לו, כי אמנם אפשר להשתדל בעניין האשרה, אך אין ועד-החירות יכול לשאת בהוצאות הנסיעה של מבקשי האשרות.⁵⁷ ב-10 בספטמבר הגיע לוועד-החירות מכתב בחתימת יצחק ניידטש, נשיא הפדרציה של ציוני צרפת, ובו בקשה לקבל אשרות מבקרים לתשעה-עשר מן החשובים והדומיננטיים שבציוני צרפת ולבני משפחותיהם, אשר הסתתרו בדרום צרפת והיו בסכנת מאסר.⁵⁸ באותם הימים כבר החלה מחלקת המדינה להנהיג הגבלות חמורות. על כן הציע הד"ר ש' ברנשטיין, כי הד"ר נ' גולדמן יבחר כמה מועמדים להגירה שיטפלו בהם ראשונים.⁵⁹ הד"ר גולדמן הודיעו כי כבר עשה זאת והוא מתכוון למסור בקרוב גם את שמות המועמדים האחרים.⁶⁰ ואמנם קיבלו יצחק ניידטש ועוד כשניים מאישים אלה את האשרות ועזבו את צרפת. מצב האחרים הלך והחמיר. בסוף ספטמבר ובראשית אוקטובר הגיעו מברקים בהולים בחתימת מלך טופיול, אשר מילא את מקומו של ניידטש בתפקיד ראש הקבוצה.⁶¹ ב-14 באוקטובר הציע ברנשטיין לגולדמן להודיע להם במברק את המצב לאשורו ולהמליץ שיחפשו אשרות לארצות אחרות.⁶² גולדמן השיב כי בעקבות התקנות החדשות של מחלקת המדינה אין שום סיכויים לקבל אשרות מבקרים בשביל אנשי קבוצת טולוז. ואמנם ניספו כמה מחברי קבוצה זו בשואה, וכמה ניצלו הודות לכך שהתחבאו במחבואים למיניהם או הודות להצטרפותם למחתרת הצרפתית. מלך טופיול עצמו נעשה חבר פעיל במחתרת והגיע לתפקידים בכירים בשורותיה.

אפשר לומר כי פרשת הניסיונות להציל מנהיגים ציונים מאירופה היתה כישלון – בבחינת "מעט מדי ומאוחר מדי". שלא כמו אנשי "ועד הפועלים היהודי" ו"אגודת הרבנים", שפעלו במרץ כשעוד היה אפשר להציל יהודים, לא יזמו הציונים פעולת הצלה נמרצת וכך החמיצו את שעת הרצון שהיתה בשבועות הראשונים, שבהם הוענקו מאות אשרות חירות. גם חוסר הכרעה בדבר הקצבת כספים להוצאות העברה ולקיום ראשוני עיכבה את הגשת הבקשות. אפשר גם להבחין שציוני אמריקה השתדלו להימנע מהתבלטות כלשהי בנושא רגיש כהגירה. לעומתם שיגרו "ועד הפועלים היהודי" ו"אגודת

הרבנים" משלחות אל מחלקת המדינה, ביקשו אשרות מבקרים ונענו. אפשר אפוא להניח כי גם ציוני ארצות-הברית יכלו להרכיב משלחת דומה, אך נמנעו מלעשות זאת. מאמץ זה של הציונים האמריקנים שלא להתבלט נמשך בצורות שונות, עד שהתערכה ארצות-הברית במלחמה, בדצמבר 1940.

מאבקים ומאמצים לגיוס כספים

המאבק על הסמכות להוציא כספים שאספו ציוני ארצות-הברית לשם העלאת עולים ארצה או להצלת מנהיגים ציונים מאירופה הכבושה, היה הפן המרכזי בבעיה הכספית שעמדה אז בפני הציונים האמריקנים. אף שהיו מגייסי הכספים הגדולים ביותר של התנועה הציונית (כ-70%-75% מתקציב ההנהלה הציונית באותן שנים נאסף בארצות-הברית),⁶³ היו חסרי שליטה לחלוטין על השימוש בהם. זאת ועוד, בה בשעה שהציונים האמריקנים העבירו ארצה עוד ועוד סכומי כסף בדרכים רבות ושונות (הקרנות הלאומיות, "הגוורקשאפטן", ידידי האוניברסיטה והטכניון, "הדסה" ועוד), חסרו לתנועה הציונית בארצות-הברית כספים לפעולותיה השוטפות. הצ"א אף עמדה בתחילת התקופה על סף פשיטת-רגל, ובסוף 1941 עדיין היתה בגירעון של 50,000 דולר.

מצב זה הביא לידי צמצום חמור ביכולת הפעולה של הציונים האמריקנים בכלל ושל ועד-החירום בפרט, והדבר ניכר היטב בפרשות עליית ההצלה והגירת ההצלה. כל תחומי הפעילות הציונית קוצצו או בוטלו מפני שלא ניתן לציונים האמריקנים להשתמש בכספים אשר הם עצמם אספו בארצות-הברית למען הקרנות הציוניות הלאומיות, וההחלטות בעניין הקצאת הכספים נשארו בידי ההנהלה בירושלים.

כמו-כן בשנים 1940-1941 נאבקו ציוני ארצות-הברית פעמים מספר בגופים שונים, ציוניים ולא-ציוניים, אשר ניסו "לחדור" לתחום הפעולה של הקרנות הלאומיות בארצות-הברית. ניסיונות אלה לקיים מגביות נפרדות נעשו על רקע המצב הכספי החמור של היישוב העברי בארץ בכלל ושל ההנהלה הציונית בפרט שנגרם מחמת המלחמה וההגבלות הכלכליות אשר באו בעקבותיה. עקב זה הופנו תביעות כספיות גדולות והולכות אל הציבור היהודי האמריקני הרחב, שיכול לתרום כספים לארץ-ישראל. פניות אלה כוונו ישירות אל ציוני ארצות-הברית, "מעל לראשה" של ההנהלה הציונית בירושלים או אף ישירות אל הציבור היהודי, ובאו מחוגים רבים ושונים ביישוב הארצישראלי, ובהם ישיבות "היישוב הישן", התאחדות בעלי התעשייה, הפרדסנים, הסתדרות הרופאים, מוסדות חינוך, ועד הלשון העברית ואפילו הוועד הלאומי עצמו (!). מוסדות רבים התכוונו לשלוח לארצות-הברית משלחות מפעיליהם שיגבו את הכספים.⁶⁴

פעולות אלו עוררו בהנהלה חשש כבד מפני פגיעה בהכנסות המגביות הלאומיות בארצות-הברית, אשר שימשו כאמור מקור כמעט יחיד לתקציב ההנהלה הציונית בימי המלחמה. ייסוד המגביות גרם הרגשה "כי הולך ונוצר בארצות-הברית הרושם כי הנהלת הסוכנות מקפחת חוגים שונים [ביישוב]",⁶⁵ וכי ייצוג ההתיישבות הציונית בארץ על-ידי המוסדות הלאומיים מתערער. בעקבות ההרגשה הזאת דחו ציוני ארצות-הברית כל רעיון

לשלוח אליהם משלחת מארץ-ישראל כדי שתעזור במגביות. הגב' ג'ייקובס, בדיווחה להנהלת הסוכנות (23.4.1940), הביעה דעה זו בבהירות: "לשליחים אלה אין אמריקה זקוקה כלל. אין היא צריכה מורים בענייני אדמיניסטרציה וארגון. אנשינו שם יודעים את הדבר טוב יותר מאחרים".

למניעת תוצאות בלתי רצויות אלו הפעילה ההנהלה את ועד-החירום. גם הוועד, מתוך שעמד על המצב הפנימי בארצות-הברית, ניהל כמה מאבקים מסוג זה מיוזמתו. ראויים לציון מיוחד מאבקיו ב"קרן למען מוסדות היישוב הישן" בארץ, ב"קרן ארץ-ישראל-אמריקה" מיוזמתם של החוגים הלא-ציוניים מקורבי הוועד היהודי האמריקני ובקרנות של חוגים רביזיוניסטיים מקורבי משלחת האצ"ל.

תקציב ועד-החירום

מן המאבקים הפיננסיים שניהל ועד-החירום לא נעדר גם מקומו של המאבק על תקציבו שלו. כשהוקם הוועד היה גוף וולנטרי מאולתר, חסר משרד ומנגנון, ולא הורגש צורך בתקציב. ואולם משגבר הצורך בפעולה מתמדת ומקצועית, היה ברור לכול כי אין להימנע מהקצאת תקציב קבוע לפעילות המשרד ולעובדיו. בישיבת הוועד מיום 7.11.1939 הועלתה אפוא הדרישה להקצות למטרה זו כספים מתוך כספי המגבית הארצישראלית המאוחדת (UPA). לאחר דיון הוחלט כי תוגש בקשה רשמית ל"קרן הקיימת" ול"קרן היסוד" להקצות מכספי UPA לשנת 1940 סכום של 250,000 דולר בשביל הוועד, וכי ייעשו מאמצים להשיג עוד הקצבות מן המגביות האחרות. ב-23.11.1939 דיווח מזכיר הוועד כי הוועדה המכינה את תקציב UPA לשנת 1940 אישרה הקצבת 100,000 דולר לוועד-החירום, והוא יוענק בשני תשלומים, כל שישה חודשים.⁶⁶ הקצבה זו אושרה במברק מירושלים, בחתימת א' קפלן, א' הנטקה ומ' אוסישקין.⁶⁷

בעניין זה פרץ סכסוך, אשר שיקף בלא ספק עוד היבט של ריב הסמכויות בין ירושלים לניו-יורק. למברק הנ"ל צורף מברק נוסף מקפלן, ובו ביקש בשמה של "הקרן הקיימת" להתייעץ בד"ר גולדשטיין בדבר השימוש ב-50,000 דולר שיינתנו לששת החודשים הראשונים. מברק זה עורר זעם והתמרמרות שכן הבליט שוב, לדעת ציוני ארצות-הברית, את השאיפה לכפות עליהם את רצונה של ירושלים. וייז זעם ביותר והציע לש' גולדמן להגיב בחריפות. ההתמרמרות היתה גדולה ביותר מכיוון שהד"ר גולדשטיין לא היה חבר ועד-החירום באותה העת.

גולדמן בחר לטפל בבעיה בדרכו שלו. בעניין היו ציוני ארצות-הברית סוברנים להחליט לבדם על פעולותיהם, ודיווח על כך ל-UPA ולהנהלה בירושלים.⁶⁸ הצלחתו זו של ועד-החירום להשיג לו תקציב פעולה משלו גרמה שגם בירושלים יכירו בקיום ועד-חירום קבוע המצריך תקציב. כך נוצר בסיס כספי קבוע להמשך פעילות הוועד. ואולם חוץ מההישג המצומצם של השגת תקציב לפעולותיו, לא קיבל הוועד סמכות

שליטה של ממש על הכספים הנאספים בארצות-הברית, וספק אם אמנם באותה העת רצו בכך חבריו.⁶⁹

ניסיון להשיג תמיכה מן הצלב האדום

אחת היוזמות המקוריות והמרכזיות של ועד-החירום בשנים 1940-1941 בענייני הכספים, היה הניסיון להשיג מן הצלב האדום האמריקני תמיכה כספית ליישוב העברי בארץ-ישראל כ"נפגע מלחמה".

יוזם הרעיון היה הד"ר א"ה סילבר, אשר עמד באותן שנים בראש UPA, ובעניו היה מתפקידו "לנקז כל דולר אפשרי" למען היישוב העברי בעת מצוקתו. במכתב לנשיא רוזוולט הודה סילבר לנשיא בשמו של UPA על יוזמתו להקציב חמישים מיליון דולר לקרן נפגעי מלחמה והעלה בפניו את בעיית קליטתם של הפליטים היהודים בארץ-ישראל. בדבריו הדגיש כי אמנם המלחמה טרגית לעמים רבים, אך בגלל מדיניות הגזע של הנאצים היא קשה שבעתיים ליהודים בשטחים שנכבשו.⁷⁰ ארץ-ישראל קלטה פליטים אלה בעבר, ועתה היא מעמידה את כל משאביה למען בעלות-הברית, אשר רוב האמריקנים נתנו להן את תמיכתם המוסרית, מאחר שהן מזדהות עם מטרות הדמוקרטיה. כיוון שכך, פנה סילבר אל הנשיא וביקש עזרה כספית בהעברתם של פליטים המגיעים לארץ-ישראל ובקליטתם, ובעיקר לתמיכה באלה הנמצאים בסכנת מוות בדרכם אליה, בשל המאורעות האחרונים במערב אירופה.

הנשיא הפנה את סילבר, באמצעות מחלקת המדינה, אל נשיא הצלב האדום האמריקני, נורמן דייוויס. סילבר כתב אליו והדגיש בדבריו כי היישוב נפגע בהפצצות איטליה על חיפה ובעיקר על תל-אביב.⁷¹ בעקבות ההתכתבות נפגשו סוויפט – סגן יושב ראש הצלב האדום, הנרי מונטור – מנהל UPA, והד"ר נ' גולדמן. מונטור מנה בפני סוויפט חמש קבוצות של נפגעי מלחמה בארץ-ישראל שלהן יוכל הצלב האדום האמריקני לסייע: (א) פליטים אשר הגיעו לארץ-ישראל מאז פרוץ המלחמה, כ-12,000 במספר; (ב) ילדים אשר פונו מן הערים הגדולות מחמת ההפצצות; (ג) 3,600 פליטים, אשר שוחררו ממחנות מעצר; (ד) 5,000 פליטים אשר עמדו להגיע לארץ-ישראל; (ה) נפגעי הפצצות אוויר, שנזקקו לדיוור, למזון, לביגוד ולציוד בסיסי אחר.⁷² סוויפט הבהיר כי הכספים יוקצבו רק לשם רכישת מצרכים בארצות-הברית ואלה יישלחו לאחר מכן כסעד. עוד ציין כי אינו סבור שתאושר הוצאת כספים לעזרת אנשים בפולין או בדרכם לארץ-ישראל, שכן מדיניות הצלב האדום האמריקני היתה להימנע מכל הוצאת כספים ביבשת אירופה. באשר לארץ-ישראל דרש סוויפט נתונים על סוגי המצרכים הנדרשים ועל מספר האנשים שישתתפו בתוכנית הסעד. מיד נשלחו מברקים לא' קפלן בדרישה שיאסוף במהירות את הנתונים. בינתיים הכין ר' לוי אפשטיין, מנהל המחלקה הכלכלית של הוועד, תזכיר נרחב על מצרכי היסוד המיובאים הדרושים ליישוב וכן על האפשרות לשלוח אותם ארצה בדרך הים. בתזכיר נמנו בין השאר מצרכי מזון, ביגוד והנעלה וכן אלפי אוהלים, מזרונים ומיטות.

הנושא הועלה לדיון מקיף ב-18.9.1940. הוועד הגיב על היוזמה בדרכו האופינית – הנושא לא נדון לגופו אלא סטה לוויכוחים וליריבויות ארגוניות ואישיות. יוזמי הפעולה סילבר ומונטור וכן הד"ר נ' גולדמן, אשר צורף אליה, הותקפו חזיתית על שנקטו פעולה זו בלא להתייעץ עם "האישים והגופים האחראים". עיקר ההתקפה באה מצד מנהיגות "הדסה", וטיעונן העיקרי היה כי כשנה קודם לכן כבר הציע להן הד"ר מגנס פעמים אחדות לפנות לצלב האדום ולבקשו שיסייע באספקת תרופות וציוד רפואי לארץ-ישראל. "הדסה" לא עשתה כן, מאחר שחיכתה "לרגע המתאים". לפיכך רגזו ביותר מנהיגות "הדסה" על שעתה כשהגיע "הרגע המתאים" לא נועצו עמהן תחילה, אף ש"הדסה" פעלה רבות במשלוח אספקה ליישוב. לביקורת זו הצטרף גם אדמונד קאופמן, נשיא הצ"א, אשר ראה בדבר גם פגיעה ביוקרתו, מה גם שהוא עצמו היה מקורב אישית לכמה מן הפקידים הבכירים באותו ארגון.⁷³ הד"ר נ' גולדמן התחמק מן "האשמה" בטענה כי מונטור ביקש ממנו שיבוא לפגישה רק על שום שהכיר את הנושא והכיר אישית את סוויפט. סילבר ומונטור הגנו על עמדתם וטענו כי UPA רצה תמיד לסייע ליישוב בארץ באמצעות משלוח כסף אליה. לאור זאת נקטו את היוזמה האמורה, ועתה נתונה ההחלטה בידי הוועד אם לקבל יוזמה זו ולהמשיך בה או לבטלה. בסופו של דבר, אושרה היוזמה על-ידי המתנגדים לה, והוקמה תת-ועדה לטיפול בנושא, בשיתוף עם UPA.

בעקבות משא-ומתן זה החל א' קפלן לפעול באותו עניין בארץ-ישראל. קפלן פנה אל נציג הצלב האדום האמריקני בג'נבה, אשר נמצא באותה העת בסוריה, וניסה בדחיפות לגייס כספים לנפגעי ההפצצה בתל-אביב. לדעת מונטור תמכו אנשי הצלב האדום האמריקני ברעיון לעזור לארץ-ישראל, אכן בתוך ימים מספר שלח נ' דייוויס לסילבר מברק הסכמה עקרוני בעניין הסיוע ליישוב העברי בארץ-ישראל.

תגובת מחלקת המדינה

עם התקדמות המשא-ומתן צף מכשול חמור ובלתי צפוי. ב-7 באוקטובר ביקש סוויפט, סגנו של דייוויס, ממונטור שיבוא בדחיפות לפגישה עמו בווינגטון לקבל "הסבר אישי" על הקשיים של הצלב האדום לסייע לנפגעי היישוב העברי בארץ-ישראל.⁷⁴ את הוועד ייצגו הנרי מונטור והרב ברסלאו, מנהל הלשכה של הארגונים הציוניים בווינגטון.

בפתח הפגישה תיאר נורמן דייוויס את פעולותיו של הצלב האדום האמריקני מאז קיבל את התזכיר על צורכי היישוב העברי בעקבות המלחמה ואת מברקו של הד"ר סילבר בדבר מענק הביניים. הצלב האדום נענה מיד, אך בעת התייעצויות עם מחלקת המדינה "מצא את עצמו מעורב בקשיים בלתי צפויים". סוויפט קרא את תוכן חוות הדעת שקיבל הצלב האדום ממחלקת המדינה. דובר בה על פגישתו של קונסול ארצות-הברית בירושלים וודסוורת (Wadsworth) עם המזכיר הראשי של ממשלת ארץ-ישראל. המזכיר טען כי הצרכים שנוצרו בעקבות המלחמה אינם רבים כל-כך, עד שיצריכו עזרה מבחוץ, וכן שבמתן הסיוע כרוכים נושאים מסובכים הרבה יותר מעזרה הומניטרית. מחלקת המדינה אימצה טיעון זה והדגישה כי אלכסנדריה הופצצה אף היא, ולמצרים מקום מרכזי בשמירת

האיזון במזרח התיכון. מלבד זאת יש להתחשב בדעתם של הערבים בעיראק, בתימן ובערב הסעודית; יש גם שמועות על התמרמרות מצד אבן-סעוד. מתוך התחשבות בשאיפתה של ארצות-הברית שלא לעשות דבר שיערער את המצב העדין במזרח התיכון, יפעל אפוא הצלב האדום בזהירות.⁷⁵

הדיון הסתיים כאשר הוברר שהצלב האדום קיבל הוראות ברורות ממחלקת המדינה שלא לנקוט כל פעולה בנידון.⁷⁶ כיוון שכך, הועלתה בפני אנשי הצלב האדום השאלה ה"היפותטית": מה יקרה אם, דרך משל, כמחווה פוליטי כלפי יפאן תחליט מחלקת המדינה להפסיק את עזרת הצלב האדום האמריקני לסין, ואנשי הצלב האדום יתנגדו לכך, האם יהיה עליהם לכפוף את עצמם למרות מחלקת המדינה? דייוויס השיב בחיוב והבהיר כי הצלב האדום הוא זרוע של הממשל ועליו לפעול על-פי הצרכים הפוליטיים.⁷⁷ לאחר "הבהרה" זו היה ברור כי אין כל טעם להמשיך את השיחה, ושני הנציגים הציונים הביעו את רצונם להיפגש עם אנשי מחלקת המדינה.

בפגישה עם אנשי מחלקת המדינה השתתפו ראש המדור למזרח הקרוב ואלאס מאריי, עוזרו פאול אלינג וכן ריבס צ'יילדס (J. Rives Childs) הממונה על מצרים במדור. כשעה ומחצה הבהיר מאריי את עמדת מחלקת המדינה, הגורסת שיש לארצות-הברית עניין במעמדה של בריטניה במזרח התיכון, שהוא אחת הזירות העיקריות במלחמה. איש אינו יודע לאן תפנה מצרים. בתנאים אלה יש לשקול בזהירות כל פעולה הנוגעת למזרח התיכון.⁷⁸ לפיכך אם ייתן הצלב האדום מענק לארץ-ישראל, הערבים עלולים "לפרש זאת שלא כהלכה". צ'יילדס הדגיש בעניין זה, כי מצרים "סבלה" הרבה יותר מארץ-ישראל, ומאריי ציין את האיום הנשקף מאיבן-סעוד מלך ערב הסעודית, הנוטה לצדו של היטלר. תרומה גדולה מדי לארץ-ישראל תיראה אפוא בלתי מאוזנת מעצם הדבר שארצות-הברית שלחה רק 5,000 דולר לנפגעי רעידת האדמה בתורכיה, שבה נהרגו 40,000 איש. לאחר ששמע מאריי את טענות המשלחת על המצב הקשה בארץ-ישראל הצהיר כי אם יעניק הצלב האדום 25,000 דולר, יהיה זה סכום נדיב מדי לגבי הצרכים בפועל, וכי ממשלת ארץ-ישראל נוקטת את כל הצעדים הדרושים.⁷⁹

במהלך כל השיחה ניכרה היטב עמדתו האנטי-ציונית של מאריי. אנשי המשלחת ניסו לשכנע אותו שיורה לצלב האדום לשלוח משלחת מחקר לאזור, אך לא הגיעו לתוצאות של ממש. גם פעולות נוספות בעניין זה העלו חרס.⁸⁰

הד"ר א"ה סילבר ניסה לתקוף את מאריי על עמדתו האנטי-ציונית, והאשימו בעירוב דעותיו האישיות עם מדיניות מחלקת המדינה. אך מאריי השיב חד-משמעית ואמר כי עמדתו מייצגת את דעת המחלקה, וכך הושם קץ לפעולה כולה.⁸¹

הניסיון הכושל להשיג את תמיכת הצלב האדום מדגים בבירור את הקשיים החמורים אשר עמדו בפני ועד-החירום בפעולותיו. הוא מצביע על הליקויים בפעולות הוועד, שנגרמו בשל חוסר אחדות פעולה, חוסר מידע וחוסר כלים מתאימים לפעולה מדינית. אך פעולה זו השיגה שלא מדעת הישג אשר היה יכול להיות ציון-דרך במדיניות הציונית האמריקנית, אילו רצו להכיר בו, והכריחה את מחלקת המדינה לחשוף את מדיניותה האמתית בנושא ארץ-ישראל. זו היתה הפעם הראשונה שעמדה זו של מחלקת המדינה,

שכבר היתה נקוטה בידה כמה שנים, חדלה להיגלות רק בתזכירים הפנימיים ובין-מחלקתיים. היא הרסה אשליות מרגיעות רבות, שרווחו בקרב ציוני ארצות-הברית באשר לעמדתה של מחלקת המדינה.⁸² אישים כמו סילבר, מונטור וניומן, שרצו להביט נכוחה אל המדיניות האמריקנית ולשנותה על-ידי פעולה ציבורית, יכלו לעמוד בבירור על המכשול המרכזי.

הלשכה לפעולה ציונית בקרב המהגרים

המהגרים הראשונים לארצות-הברית היו יהודים מתבוללים או יהודים-למחצה, שלא התעניינו בפעילות ציונית. משנת 1937 גדל מספרם של המהגרים היהודים מן המעמד הבינוני, חלקם ממזרח אירופה. רבים מהם היו חברים פעילים בארצותיהם באיגודים ובארגונים ציוניים למיניהם. גל ההגירה מגרמניה ומאוסטריה גבר מ-1935 והגיע לשיאו מיוני 1939 עד יולי 1940. אלפי ציונים גרמנים, ובעיקר אוסטרים, הגיעו אל חופי ארצות-הברית, ובהם מנהיגים, פעילים וחברים מן השורה. רבים מהם היגרו לארצות-הברית לאחר שנאשו מן התקווה לעלות לארץ-ישראל מחמת ההגבלות והצמצומים אשר הטילה ממשלת המנדט על העלייה מ-1936. יותר ממחציתם גרו בניו-יורק. תנאי חייהם היו קשים, בעיקר עקב אי-ידיעת השפה והמשבר הכלכלי המתמשך.

הציונים האמריקנים התנכרו מאוד לפליטים היהודים אשר באו לארצות-הברית. הד"ר ש' ברנשטיין, מנהל המחלקה הארצישראלית של הצ"א, ציין זאת בצער ברוח השנתי שלו לשנת 1938-1939.⁸³ יחס זה הורגש גם בחודשי המלחמה הראשונים, אך עם הידרדרות מצבם של היהודים באזורי הכיבוש הנאצי והתגברות ההכרה כי הוצאת יהודים מאזור זה לארץ כלשהי היא הצלתם, השתנה היחס כלפיהם.

בדצמבר 1940, כשבאו לארצות-הברית המנהיגים של ציוני גרמניה – הד"ר קורט בלומנפלד והד"ר גיאורג לאנדאואר,⁸⁴ הוחל בפעולה של ממש בקרב הפליטים יוצאי גרמניה ואוסטריה בניו-יורק. בישיבת הוועד מיום 4.12.1940 העלה הד"ר נ' גולדמן בהרחבה את נושאי הפעולה למען מהגרים אלה. לדבריו מכיוון שהוועד הוא גוף ציוני בין-מפלגתי היה עליו להקים לשכה לפעילות ציונית בקרב המהגרים. באותה ישיבה הועלתה גם בעיית הצרכים הכלכליים של מהגרים אלה, ונמסר שרבים מהם פנו לארגונים הציוניים בבקשת עזרה והתלוננו על הטיפול שקיבלו מן "השירות הלאומי לפליטים". הוועד החליט להקציב לשם כך 3,500 דולר,⁸⁵ ועל קורט בלומנפלד הוטל לפקח על הטיפול בכספים. בישיבה הבאה דיווח בלומנפלד שהוקמה ועדה לניהול פעולות הלשכה. עם חבריה נמנו פעילים ומנהיגים ציונים יוצאי גרמניה ואוסטריה ובהם הד"ר לאזר ואלרשטיין, ארנסט האל, הד"ר גוטפריד ניומן והד"ר יואכים פרינץ.⁸⁶ בתפקיד יושב ראש הוועדה שימש ק' בלומנפלד.

פעולות הלשכה

הוועדה המארגנת בחרה בד"ר אמיל להמן, ציוני פעיל מוינה, להיות מזכיר הלשכה לפעילות ציונית בקרב מהגרים.⁸⁷ הוא היה כפוף לוועד המנהל, אשר הורכב ממהגרים שהיו מראשי הארגונים הציוניים. ואמנם עד מהרה החל לארגן פעולות בקרב הציבור הרב של כ-50,000 הפליטים יוצאי אוסטריה וגרמניה שחיו בניו-יורק.

ציבור זה התרכז באזור אחד בעיר ניו-יורק – באי מאנהטן, מדרום לרחוב ה-72, אזור אשר נודע לאחר מכן בכינויו "הרייך הרביעי". גם מן הבחינה הארגונית היה תפקידו של המזכיר קל למדי, שכן המהגרים הציונים הביאו אתם גרעיני ארגונים מארצות מוצאם. כך קמו לתחייה בניו-יורק "אגודת תיאודור הרצל" (מגרמניה), "אגודת יעקב ארליך" (מאוסטריה), סניפי "מכבי" (בעיקר מצ'כיה) ועוד. את פעולתם תיאמה הלשכה, ששימשה כארגון גג. במאנהטן נשכרה דירה, ובחדריה התקיימו פעילויות האגודות השונות, שכללו מסיבות עונג שבת לצעירים, דיונים ב"בעיות הזמן", אירועים חברתיים ופעולות ארגון נשים. לעתים היו הפעילויות משותפות לכל האגודות.

הלשכה עסקה בכמה נושאים: פרופגנדה, במובנו הרחב של המושג, על-פי המסורת הציונית במזרח אירופה ובמרכזה;⁸⁸ חוגי בית; פעולות חינוכיות וקשרים עם ארגונים לא-ציוניים. בנושא זה היתה אחת המטרות המרכזיות של הלשכה לפעול למען קידום הרעיון הציוני בקרב הארגונים הלא ציוניים והמהגרים. הודות למאמציו של קורט בלומנפלד ופעולות הלשכה החל ביטאוננו של המועדון החשוב של חברת המהגרים הגרמנית-היהודית – AUFBAU לייחד מקום גדל והולך לכתבות בנושאים ציוניים וכן לידיעות על התפתחויות ביישוב העברי בארץ-ישראל. חשיבות מיוחדת נודעה לפעולה זו, שכן המהדורה השבועית של ביטאון זה הגיעה לידי 40,000 יהודים בארצות-הברית באותה העת, ותפוצתו היתה בעלייה. עורכי הביטאון אף הביעו נכונות להוסיף לעיתון כמה עמודים בנושאים ציוניים אם יקבלו לשם כך סיוע כספי.

עם הקמת הלשכה הצטרפה הפדרציה של היהודים יוצאי מרכז אירופה לפדרציה הציונית, ובתוך זמן קצר תפסו ציונים מקום מרכזי בוועד המנהל שלה. לאחר זמן מה אף היו בו רוב, דבר שאפשר להם להשפיע על אופי פעולותיה.

החלטת ועד-החירום להקים לשכה לפעולה בקרב מהגרים לא באה מתוך דחף לפילנתרופיה יהודית, אלא מתוך הכרה ברורה כי לציבור זה של 60,000 מהגרים יהודים מגרמניה, מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה יש פוטנציאל רב לתפוס מקום חשוב בקהילה היהודית בעיר, ויש לקרבם במידת האפשר לתנועה הציונית. על-פי הניסיון האמריקני, ומתוך התחשבות בהשכלתם ובכישוריהם במקצועות החופשיים, לא היה ספק שבמהרה ימצאו את מקומם בחברה האמריקנית. לציונים היה חשוב לפעול במהירות שכן הקבוצות היהודיות הוותיקות, צאצאי יוצאי גרמניה, החלו לפעול בשיטתיות למען ציבור זה בעיקר בתחום הסעד והעבודה הסוציאלית. ק' בלומנפלד ביטא חששות אלה ואמר כי השפעתם של המתבוללים רבה בקרבם, משום שהם מסייעים להם בהשגת מטרותיהם ובהתבססות

כלכלית. השפעה זו היא אנטי-ציונית, ואפילו נאמר למהגרים כי אם יצטרפו לארגונים ציוניים יקשה עליהם הדבר להשיג אזרחות אמריקנית.⁸⁹

ברור היה כי אי-אפשר לקרב מהגרים אלה בשיטות המקובלות על הציונים האמריקנים, והיה אפוא צורך לפעול גם בשיטות ובדרכים מיוחדות המוכרות לציבור מהגרים זה, ולו גם לזמן מה. ואמנם הוכיחו שיטות אלו את יכולתן ומילאו את החלל הריק בפעילות ציונית בקרב המהגרים דוברי גרמנית.⁹⁰

סיום הפעולה

פעולות הלשכה היו מטבען ארעיות, שכן תהליך האמריקניזציה אשר עבר על גל הגירה זה היה מואץ מכמה סיבות. הפליט-המהגר התרחק מפעולות במסגרות נפרדות ונדחף לחפש את מקומו באיגודים חברתיים ואחרים, העשויים לשמש אותו בקידום האמריקניזציה שלו. גם הפליט הציוני החל לחפש את מקומו בארגונים הציוניים האמריקנים, בעיקר בהצ"א וב"הדסה"; "הדסה" אף נחשבה לגורם העיקרי שיוליך לאמריקניזציה את אשת המהגר, אשר חסרו לה האפשרויות שהיו לבעלה ליצור מגע חברתי.

התנועות הציוניות, שמראשית שנות השלושים התאמצו יותר מתמיד להגדיל את מספר חבריהן, ראו בפעולות הלשכה גורם המעכב את השתלבותם של ציונים רבים בתוכן. אחדות מהן אף יזמו פעולות מיוחדות למשוך מהגרים ולצרפם אל שורותיהן, כך למשל העניקה "הדסה" חברות כבוד פטורה מתשלום למהגרות אשר הצטרפו לשורותיה. סניפי הצ"א בערים רבות פעלו בדרך דומה. שנה לאחר שהוקמה הלשכה החלו אפוא להישמע קולות גוברים בוועד-החירום כנגד המשך פעולותיה; המתנגדים העיקריים היו הצ"א ו"הדסה". בסוף 1940 הוחלט להפסיק להקציב כספים ללשכה, וכך בא הקץ לפעולותיה.⁹¹

תקשורת ציונית⁹²

כאמור, היתה אחת המטרות המוצהרות של הוועד עם הקמתו להמשיך את הקשר עם החלקים השונים של התנועה בעת המלחמה, בעיקר מחמת האפשרות שארץ-ישראל או לונדון ינותקו. לנגד עיניהם עמדה לשכת הקשר שהפעילה התנועה הציונית בקופנהאגן במלחמת העולם הראשונה.

תוכנית החירום של ההסתדרות הציונית העולמית

עם פרוץ המלחמה הכינה אפוא מחלקת הארגון של ההסתדרות הציונית העולמית עם משרד ההנהלה בלונדון תוכנית חירום לפעולת התנועה במלחמה, ואלה סעיפיה:

(א) קיום קשר עם כל הפדרציות הציוניות ועם הגופים האחרים, במסגרת ההסתדרות הציונית העולמית; (ב) הקמת שירות שיספק אינפורמציה על המתרחש בארץ-ישראל ובתנועה הציונית; (ג) שמירה על רוח הסולידריות הציונית וחיזוק האמונה במטרות

הלאומיות; (ד) פעילות חינוכית בקרב הנוער הציוני; (ה) השגת אחדות במחנה הציוני; (ו) סיוע לארגונים ציוניים שנקלעו לקשיים; (ז) סיוע לציונים בארצות שייפגעו מן המלחמה.

ארבעה מוקדי פעילות היו אמורים להיות לתנועה הציונית. שניים כבר היו קיימים בארץ-ישראל ובלונדון, ושניים עוד היה צריך להקים בג'נבה ובניו-יורק, כדי שישמשו משרדי עזר ארעיים.⁹³

מפני האי-בהירות ששררה בשבועות המלחמה הראשונים היה קשה לחזות היכן יהיה מוקד הפעילות. מאחר שנשקפה לשלושת מרכזי הפעולה האחרים סכנה שייפגעו במלחמה, הוחלט כי לאמריקה תהיה עמדה ראשונה במעלה בכל תוכנית להבטחת הקשרים בין חלקי התנועה הציונית בעולם. המלחמה הטילה אפוא על הציונים בארצות-הברית אחריות רבה לא רק בתחום הפוליטי והפיננסי, אלא גם בהבטחת שלמות הארגון בתקופה קשה.⁹⁴ עם קבלת מברקם של גולדמן, ליפסקי ווייז בדבר הקמת הוועד הבין-מפלגתי בארצות-הברית, שילבו מחלקת הארגון והמשרד בלונדון את ועד-החירום בתוכניתם להקים בארצות-הברית את הנציגות הארגונית המיועדת. כך נמנעה פעולה נפרדת של הקמת נציגות ארגונית בארצות-הברית.

בגלל המצב המשתנה במערך הבין-לאומי לא חולקו פעולות המשרדים על-פי קווים גאוגרפיים, אלא הוטל על כל משרד לפעול בכל מקום אפשרי בעולם ולנסות לקיים קשר עם כל שלוחות התנועה. אלא שהיה קשה ביותר לממש תוכנית זו מחמת התנאים האובייקטיביים. המשרד בג'נבה היה לא יותר ממשרד קשר שולי, וקיומו עמד בסכנה מתמדת בשנות המלחמה הראשונות ואילו ל"מרכז" האמריקני חסרו הכלים, הרעיונות והרצון, ויותר מכול חסרה ההנהגה הדרושה, כדי שיהיה מרכז ציוני בעל השפעה עולמית. בכל זאת ניסתה התנועה הציונית בארצות-הברית, באמצעות ועד-החירום, לתרום את חלקה למאמצי התקשורת הציונית, בעיקר באזורים שבהם נודע לפעולתה יתרון כלשהו על לונדון או על ירושלים. אך גם באזורים אלה נוצרו קשיי פעולה בשל חיכוכים פנימיים בין הגופים הציוניים למיניהם בנושאי חלוקת סמכויות.

אמריקה הלטינית

אזור זה סמוך לארצות-הברית ונמצא בחלקו בחסותה המדינית. כמה תנועות ציוניות נמצאו בו, מהן ותיקות ומהן חדשות למדי. פליטים שהגיעו לשם בשנות השלושים ייסדו אותן. כבר במברק שבו אושר להקים את ועד-החירום ציין הד"ר וייצמן כי הוועד ישמש גרעין לפעילות בצפון אמריקה ובדרומה.⁹⁵ ואמנם עשה הוועד ניסיונות ראשונים ליצור קשר קבוע עם הארגונים הציוניים בארצות הללו. בהתייעצות מוקדמת עם ברנדייס ועם פרנקפורטר לקראת ארגון עבודת הוועד, ראה פרנקפורטר בחיוב את היוזמה ליצור קשר עם ציוני אמריקה הלטינית וכדרכו הציע בזהירות יתרה להסוות פעילות זו במסווה של קשרי תרבות.⁹⁶

בישיבת הוועד ב-4.12.1939 העלה הד"ר ש' גולדמן את הנושא בשמה של מחלקת

הארגון של ההסתדרות הציונית העולמית בירושלים. לדעתו היתה זו אחת המשימות המרכזיות שהטילה מחלקת הארגון על ועד-החירום. הוחלט לאשר עקרונית את הפעולה, והצעד הראשון היה לשלוח לאמריקה הלטינית אדם מתאים שייתווודע אל הארגונים הציוניים המקומיים.⁹⁷ אף נדון הרעיון לכנס ועידה ציונית פן-אמריקנית, בעת ביקורו של הד"ר וייצמן בארצות-הברית.

לאחר שנמצא האדם המתאים והוחלט להעסיקו לתקופת ניסיון של שישה חודשים, קמה לפתע פתאום התנגדות מכיוון בלתי צפוי. מנהל "קרן היסוד" בלונדון, ליאו הרמן, פנה במברקים ובמכתבים דחופים אל הנרי מונטור, מנהל המגבית הארצישראלית המאוחדת ואל מנהל מחלקת הארגון בירושלים בתביעה שלא למנות נציג ציוני אמריקני לארצות אמריקה הלטינית. לדעתו, הנציג הציוני הרשמי לארצות אלו הוא הד"ר מבשן, שליח "קרן היסוד", המשמש נציג מיוחד של הסוכנות היהודית בארצות אמריקה הלטינית. לפיכך אין צורך לשלוח נציג נוסף. בדבריו ניכרו היטב חששותיה של "קרן היסוד" מפני השתלטות הציונים האמריקנים (כלומר UPA) על אחד מאזורי הפעולה החופשיים האחרונים אשר נותרו לקרן זו. הד"ר נ' גולדמן ניסה לחדש את הקשר עם הציונים באמריקה הלטינית בעת שביקש לקבל את ניהול הוועד בסוף 1940, אך לאחר שנתקל בהתנגדות קיים קשרים עם האזור דרך הקונגרס היהודי העולמי. מאז ועד סיום המלחמה לא פעלו הציונים האמריקנים במאורגן בקרב ציוני אמריקה הלטינית.

אירופה הכבושה

גם קיום הקשר עם שרידי התנועות הציוניות באירופה הכבושה הוטל על ועד-החירום עוד מראשית פעולתו.

ב-14.8.1939 פנה וייצמן אל הד"ר ש' גולדמן בבקשה דחופה לנסות ליצור קשרים עם פולין.⁹⁸ ואמנם נענה הוועד לפנייה זו, ובראשית דצמבר 1939 הוחלט לשלוח את אלכסנדר איסטרמן, כתב "דיילי הרולד" הלונדוני, לאזורי הבלקאן הגובלים ברייך, כדי לחקור את "תנאיהם וסיכוייהם" של יהודי מזרח אירופה ולדווח על כך לוועד-החירום. לצורך זה אף הוקצבו אלף דולר, אך מסיבות שונות לא יצאה התוכנית לפועל.

עוד הצעה שהועלתה, ביוזמת המנהיג הוותיק של ציוני פולין י' גרינבוים, היתה לשלוח לליטא נציג, אזורח אמריקני, כדי שיעזור לכוון קשר עם הפליטים ועם אלו השוהים באזורי הכיבוש בפולין.⁹⁹ אך תשובתו השלילית של ריכארד ליכטהיים, נציג ההנהלה בשווייץ, לא איחרה לבוא. זו היתה הפעם הראשונה שליכטהיים סירב לוועד. הקשר העיקרי של הציונים עם ארצות אירופה הכבושה קוים, מאז פרצה המלחמה, באמצעות המשרדים הציוניים בשווייץ. על-פי תוכנית החירום של ההנהלה הציונית הוקם בשווייץ, לפני פרוץ המלחמה, משרד רשמי של הנהלת הסוכנות בהנהלתו של המנהיג הציוני מגרמניה, ריכארד ליכטהיים. כשבא ליכטהיים לשווייץ מצא עוד שני משרדים שעסקו בפעילות ציונית. האחד היה משרד נציגות הסוכנות היהודית ליד חבר-הלאומים, שהתנהל עד לאחר פרוץ המלחמה בידי הד"ר נ' גולדמן, ולאחר שהיגר לארצות-הברית התנהל בידי עוזרו

הד"ר כהני; השני – משרד "החלוץ", בניהולו של נתן שוואלב (כיום – דרור), אשר ניסה לעמוד בקשר עם הארגונים החלוציים. במהרה נתפתחה יריבות בין המשרדים, בעיקר בין משרדו של ליכטהיים לבין משרדו של כהני, על הזכות לייצג את הסוכנות היהודית בשווייץ.¹⁰⁰ כל אחד מן המשרדים ביסס את זכות קיומו על פעולתו ביצירת הקשר עם שרידי הציונות באזורי הכיבוש הגרמני. ועד-החירום עמד בקשרים עם שני המשרדים וקיבל דיווחים ארוכים הן מכהני והן מליכטהיים.

בראשית 1940, כאשר ביקש הוועד ליצור קשר ישיר עם אזורי הכיבוש הגרמני והסובייטי באירופה, החלו שני המשרדים לפעול למנוע את הדבר. לאחר שעלה בידי ליכטהיים לסכל את התוכנית לשלוח נציג ציוני-אמריקני לוויילנה וכדי למנוע פעולות כאלה בעתיד, פנה במפורש אל מחלקת הארגון בירושלים ואל המזכיר המדיני של ההנהלה בלונדון והדגיש כי אין צורך שוועד-החירום ייצור קשר ישיר עם הפדרציות הציוניות באירופה.¹⁰¹ ראש מחלקת הארגון אישר זאת בהחלטיות בתשובתו.¹⁰² כך נמנע מן הוועד לקיים קשר חשוב זה, ומאז הסתפק בהתכתבות עם משרדו של ליכטהיים, בקבלת דיווחיו על מצב יהודי אירופה ובמסירת ידיעות על התפתחויות בפעולות הוועד.¹⁰³

קנדה ואוסטרליה

עם ביטול הקשרים שחפץ ועד-החירום לכוון עם הציונים באירופה ובאמריקה הלטינית הצטמצמו אפשרויות הקשר שלו עם העולם החופשי רק לפדרציות הציוניות בדומיניונים הבריטיים מאחר שהפדרציה הציונית הגדולה והפעילה בדרום אפריקה לא נצטרכה לקשור קשרים, מפני שהיתה יחידת קישור בצומת הנתיבים הימיים של האימפריה, נותרו רק שתי תנועות ציוניות שלגביהן היתה עמדתה של הציונות האמריקנית בכירה יותר: התנועות הציוניות בקנדה ובאוסטרליה.

שנים רבות ראו את עצמם ציוני קנדה קשורים אל הציונים הבריטים ואל משרד ההנהלה בלונדון, על אף קרבתם לארצות-הברית. עם החמרת מלחמת הצוללות, מצאו את עצמם ציוני קנדה מנותקים במידה מרובה ממרכזם בלונדון, ובעקבות זאת התהדק יותר הקשר עם ארצות-הברית. פעולות הקשר הראשונות של הוועד עם ציונים אחרים בעולם כוונו אפוא כלפי ציוני קנדה, אף כי מן הבחינה המעשית היה זה קשר ארעי ורופף. כשביקר נשיא הפדרציה הציונית הקנדית בארצות-הברית השתתף בישיבות ועד-החירום ולעתים אף כיהן בתפקיד יושב ראש של כבוד. כמו כן נשלחו לקנדה חומר הסברה וכוליטינים בידיש ובאנגלית, שפורסמו על-ידי הוועד או הועברו באמצעות סוכנות הידיעות "פאלקור".

אחת הפעולות המשותפות הראשונות היתה טיפול ב-270 ציונים צעירים, בעיקר חברי הכשרות חלוציות ובוגרי עליית הנוער, שמצאו מקלט בבריטניה בדרכם ארצה, אך נעצרו מכיוון שנחשבו לנתיני אויב על-פי חוקי החירום שהתקבלו במאי 1940 וגורשו לקנדה.¹⁰⁴ בעקבות פנייה אל שגרירות בריטניה בושינגטון ואל שלטונות קנדה הוצאו רבים

מחלוצים אלה ממחנות המעצר ורוכזו בחוות הכשרה ציונית, תחילה בקנדה ולאחר מכן בארצות-הברית.¹⁰⁵ פעולות אלו הניחו את היסוד לשיתוף-פעולה רב יותר בעתיד. בנוגע לתקשורת עם מרכזי התנועה מצאה את עצמה הפדרציה הציונית של אוסטרליה וניו-זילנד במצב קשה יותר מפדרציות אחרות. מרוחקת ביותר היתה מכל מרכז ציוני, מפוזרת בשני קצות היבשת, ואף חבירה היו מועטים ובקהילה היהודית כולה היו לא יותר מ-25,000 נפש באוסטרליה ועוד כ-2,000 בניו-זילנד.¹⁰⁶ ציוני אוסטרליה פנו ביוזמתם אל ועד-החירום ונוצר עמו קשר קבוע, על-פי אמות המידה של הזמן ההוא. ועד-החירום השתדל לעדכן את הציונים האוסטרלים באשר להתפתחויות בתנועה ובארץ-ישראל על-ידי ששלח בוליטינים ופרסומים תקופתיים שונים של התנועות בארצות-הברית ושל הקרנות הלאומיות. באוקטובר 1940 ביקר הד"ר יונה, נשיא הפדרציה האוסטרלית, בניו-יורק ודיווח בישיבת ועד-החירום על פעולותיה, בעיקר בענייני כספים.¹⁰⁷

ניתוקו של ועד-החירום

כניסת איטליה למלחמה ביוני 1940 הביאה לידי ניתוק כמעט-מוחלט של קשר המכתבים הסדיר עם ארץ-ישראל.¹⁰⁸ מכתבים שהצליחו להגיע עברו בדרכים עקיפות ביותר. מלבד הניתוק הפיזי הטילו שלטונות הצבא של בריטניה צנזורה חמורה, וכל ידיעה שנחשבה ל"פגיעה בביטחון בריטניה" הושמטה. הצנזור החרים או קטע את רוב המכתבים, החוזרים והפרוטוקולים, אשר נשלחו משני הכיוונים. השימוש הנרחב בסמכותם של הצנזורים הארצישראלים מנעה העברת ידיעות בנושאים המרכזיים שהעסיקו את התנועה הציונית, נושאים כהעפלה ועלייה, "הספר הלבן", התיישבות, גורל יהודי אירופה וכמובן נושא ההגנה.¹⁰⁹ לפני שהצטרפה ארצות-הברית למלחמה נוצר שיתוף-פעולה מודיעיני בינה לבין בריטניה. לפיכך הוקמה באיי ברמודה תחנת צנזורה מרכזית לכל תכתובת בחצי הכדור המערבי, ושם למרבה הפליאה נבדקו שוב דברי הדואר שהגיעו מארץ-ישראל. כך צונזרו הדברים פעמיים, וכמעט שלא שרד מהם דבר. המצב החמיר כל כך, עד שבאמצע 1940 נשלח אליהו אפשטיין לאיסטנבול, בין השאר כדי לקיים את הקשר עם ציוני ארצות-הברית על-ידי משלוח מברקים באמצעות ידיד, עיתונאי אמריקני. כדי לעקוף מכשול זה נמצאו לעתים דרכים מאולתרות, כגון משלוח מכתבים ב"דואר יהודי" בידי אותם נוסעים מעטים שקיבלו "עדיפות טיסה" לצורכי המאמץ המלחמתי, ובם אף חברי פרלמנט בריטים. מאפריל 1941 נותק למעשה משרדו של ליכטהיים מירושלים, והקשר היחיד היה עם דרום אפריקה או עם ועד-החירום. ניתוק הוועד ממקורות המידע הוסיף לאוירת האדישות וחוסר המעש אשר שררו בקרב ציוני ארצות-הברית שנה וחצי לאחר פרוץ המלחמה.

בארצות-הברית לא התפתח אפוא מרכז ציוני חליפי בעת השפעה על תנועות ציוניות אחרות בעולם, והתנועה הציונית שם מצאה את עצמה נבוכה, מבודדת וחסרת הנהגה מרכזית יותר מאי פעם.

פעולות מדיניות

ועד-החירום הוקם על רקע המאבק הציבורי הרחב ערב פרסום "הספר הלבן". הקמתו הבטיחה לכאורה שפעולות המחאה והלחצים המדיניים יימשכו ואף יוגברו ויהיו שלב נוסף במאבק. אך כל זה השתנה במחי יד עם פרוץ המלחמה. יהודי ארצות-הברית בכלל, והציונים שבהם בפרט, הפסיקו כל פעולה ציבורית ונקטו מדיניות של שמירה על "פרופיל נמוך" ככל האפשר. התנהגות זו יש לתלותה בעיקר בהתפשטות הנרחבת של הפעילות האנטישמית באמריקה לאחר פרוץ המלחמה דווקא.¹¹⁰

מאבק הוועדות והשפעתו

התחזקותה של האנטישמיות בארצות-הברית נשתלבה במאבק הציבורי הרחב בשאלת התערבות ארצות-הברית לצד בעלות-הברית ב"מלחמה האירופית". מאבק זה, הידוע בארצות-הברית בשם "מאבק הוועדות", התנהל בעוצמה רבה בשנים 1940-1941.¹¹¹ המאבק השפיע הרבה הן על 'מחדל' הציונים בפעילותם הציבורית-מדינית באותן שנים והן על התארגנות הציונים ועל פעולותיהם בשנים שלאחר מכן.

אמנם הושגה בארצות-הברית בשנים 1939-1941 אחדות דעים בדבר הצורך לעזור לבעלות-הברית במלחמתן, אך אחדות זו נוצרה מתוך מחלוקת פנימית ומאבקים ציבוריים חריפים. עד לרגע האחרון, ערב ההפצצה על נמל הפנינים, התנגדו רבים בחברה האמריקנית להזדהות ארצות-הברית עם המאבק בנאצים. המתנגדים ייצגו לא רק קבוצות קטנות ושוליות של תומכי-נאצים ואנטישמים מאורגנים, אלא קשת רחבה של אישים וארגונים בעלי השקפות בדלניות או "אנטי-מלחמתיות". לאחר חתימת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב נוסף לגוש זה גם מחנה השמאל, שהונהג בידי הקומוניסטים.¹¹² ביודעין ובלא יודעין, על אף הבדלים אידיאולוגיים מובהקים ביניהן, הפיצו קבוצות אלה את דברי משרד התעמולה הנאצי בראשותו של גבלס וקראו לארצות-הברית לשמור על ניטרליות. תעמולה זו היתה לעתים קרובות אנטישמית גלויה.

הבדלנים והתומכים בנאצים הקימו את הוועדה "אמריקה בראשונה" (The American First committee). בראשה עמד הטייס הנודע רב היוקרה – צ'ארלס לינדברג. אלו שחשבו שעל ארצות-הברית להתערב במלחמה ולסייע לבעלות-הברית הקימו שתי ועדות: "הוועדה להגנת אמריקה על-ידי סיוע לבעלות-הברית" (The Committee To Defend America by Aiding The Allies) ו"הוועדה למלחמה לחופש" (Fight For Freedom committee). העיתונאי הנודע ויליאם אלן וייט נמנה עמם.

המאבק בין גוויס אלה וארגוני הגג שלהם לבין גורמים מתנגדים להם, אשר תמכו בהתערבות ארצות-הברית במלחמה, יצר אפשרויות חדשות ופורומים נרחבים לתעמולה האנטישמית ופתח בפניה זירות חדשות בציבוריות האמריקנית, שלא הצליחה לחדור אליהן קודם לכן. מצב זה דחף את יהודי ארצות-הברית, לשבט או לחסד, אל הממשל והגביר את נאמנותם ותלותם ברוזוולט. הנאמנות והתלות הוכחו בבירור במערכת

הבחירות בשנת 1940. מאבקים והמולה רבה ליוו את מערכת הבחירות ההיא, אך פסחו לחלוטין על הציבור היהודי, מכיוון שלא היו לו היסוסים כלל. ואמנם מתוצאות הבחירות עלה כי באזורים היהודיים של ניו-יורק הצביעו בעד רוזוולט יותר מ-90%, ובאלה של שיקגו 97.1% (!).¹¹³ תלות זו מנעה מהציונים כמעט לחלוטין כל ביקורת על הממשל בעניין שאלת הפליטים וארץ-ישראל, עצם הדבר שהיתה זו שנת בחירות רק הקשתה על אלו שרצו להביע מחאה כלשהי.

כך לאמתו של דבר לא יכלו ציוני ארצות-הברית לפעול כלל. ד' בן-גוריון תיאר התנהגות זו במילים בוטות בדיווחו להנהלת הסוכנות: "פחדנות יהודית כזו לא ראיתי בשום ארץ אחרת".¹¹⁴

התגובה על מימוש מדיניות "הספר הלבן" וחוק הקרקעות

בישיבה השישית של הוועד העלה היושב ראש, הד"ר ש' גולדמן, את שאלת עמדתם של ציוני ארצות-הברית כלפי ממשלת בריטניה, בעקבות הידיעות מירושלים ומלונדון כי ההכנות לביצוע מדיניות "הספר הלבן" נמשכות על אף המלחמה. לדעתו, היה על ציוני ארצות-הברית להבהיר לממשלת בריטניה את עמדתם החד-משמעית כנגד מימוש "הספר הלבן". בעניין זה התפתח ויכוח חריף מאוד בוועד, ולבסוף הוחלט לשלוח תזכיר אל שגריר בריטניה בווישינגטון, ולהביע בו מורת רוח מהמשך יישום מדיניות "הספר הלבן", מצד אחד, ותמיכה בבריטניה, מצד אחר.

ככל שהחלטות "המדיניות", שקיבל הוועד באותה העת גם על זו התבקש השופט ברנדייס לחוות דעתו. לדעתו לא היה צורך לשלוח תזכיר, אלא היה ראוי לשלוח מברק מחאה (שנוסח על-ידו) ישירות לראש הממשלה צ'מברלין, לווינסטון צ'רצ'יל ולמלקולם מקדונאלד. ואמנם המברק, שנוסח גם הוא בזהירות מרבית, נשלח ב-14.11.1940 והביע את מחאתם של ציוני ארצות-הברית על כוונתה של ממשלת ארץ-ישראל (לא ממשלת בריטניה) להמשיך במדיניות "הספר הלבן" על אף המלחמה, מתוך איום מוסווה ביותר בפעולת נגד יהודית.¹¹⁵ על המברק חתמו ברנדייס, עמיתו השופט י' מאק וכן ראשי הוועד. מאחר שלא נתקבלה עליו כל תשובה, העלה שוב הד"ר ש' גולדמן את הנושא בפני הוועד. היה צריך לדעתו להיפגש עם שגריר בריטניה ולהעמידו על כך שציוני ארצות-הברית "לא יעמדו מן הצד" אם תממש בריטניה את מדיניות "הספר הלבן", למרות שיתוף-הפעולה המוצהר עמה. עוד באותה ישיבה נשמעה התנגדות לדרך הפעולה המסורתית. ל' ליפסקי טען כי יש לנקוט קו פעולה שונה מזה שננקט בעבר.¹¹⁶ ב-24 בנובמבר נפגשו וייז וליפסקי עם לורד לותיאן, שגריר בריטניה, והבהירו לו את עמדת הציונים האמריקנים. זמן מה לאחר מכן נתקבל רושם מוטעה בקרב ציוני ארצות-הברית שהודות להבעת עמדתם נדחה מימושו של "הספר הלבן".

מנהיגי הציונים, וייז בראשם, הסבירו שהם נמנעים מלנקוט מדיניות ציונית פעילה מפני שביקורת שלילית פומבית על מדיניות "הספר הלבן" עלולה לשמש נשק נוסף בידי הבדלנים האמריקנים ולהפריע לממשל רוזוולט לסייע לבריטניה במלחמתה בהיטלר. באוקטובר 1939 האשים ש' גולדמן את חבריו בפחדנות ובהתבטלות עצמית.¹¹⁷

ב-15.2.1940 נתקבל מברק מאליעזר קפלן, ובו הודיע כי ממשלת בריטניה החליטה לממש לאלתר את ההגבלות על רכישת קרקעות, על-פי מדיניות "הספר הלבן", וביקש מיד להתערב אצל שגריר בריטניה.¹¹⁸ שוב יצא וייז לפגישה עם לורך לותיאן והודיע לו חד-משמעית, כי לא רק יהודי ארצות-הברית יגיבו על פעולה זו, אלא שהדבר גם ישפיע לרעה על דעת הקהל הכללית שם. בתגובה הראה השגריר לויז מברק חריף בנושא זה, אשר כבר שלח ביוזמתו למשרד החוץ.¹¹⁹

ב-20 בפברואר קיבל ועד-החירום ממשרד ההנהלה בלונדון מברק הקורא לעורר מחאה ציבורית רחבה בארצות-הברית, לצד המאמצים הנעשים בלונדון. בעקבות מברק זה נתחדש הוויכוח הפנימי בוועד, ולבסוף הציע ש' גולדמן הצעת פשרה: לשגר ללונדון משלחת ציונים, שתביע ישירות בפני ממשלת בריטניה את מחאת ציוני ארצות-הברית ולשגר אל מזכיר המדינה האמריקני, קורדל האל, משלחת שתבקש שארצות-הברית תעזור לבטל את רוע הגזרה. כבעבר כן גם עתה הושארה ההחלטה בידי ברנדייס. גם הוא תמך בשיגור דחוף של המשלחת ללונדון, וסבר שרק כך יהיה לה סיכוי סביר להשפיע בלונדון ולדחות לפחות את הפעלת חוק הקרקעות.¹²⁰ באשר לשליחת תזכירים ומברקים לשגריר בריטניה הרי הם, לדעתו, חסרי ערך מרוב שימוש בהם. גם ההצעה לשלוח משלחת לקורדאל האל נראה לו מיותרת, מאחר שמחלקת המדינה לא תעשה דבר שיהיה אפשר לראות בו התערבות במלחמה. אם יחמיר המצב ביותר (!) הודיע ברנדייס שינסה לפעול במישרין אצל הנשיא.¹²¹ אך בגלל חילוקי הדעות הפנימיים לא נעשה דבר. גם פרסום חוק הקרקעות ב-28.2.1940 לא עורר כל מחאה ציבורית ציונית, חוץ מתגובות בעיתונות הציונית.

חודשיים לאחר מכן ניסה הד"ר י' גולדשטיין, נשיא "הקרן הקיימת לישראל" בארצות-הברית, לעורר שוב את המחאה הציבורית כנגד "הספר הלבן", אלא שנתקל בהתנגדות חריפה מצד אלה שחששו מפני הסתבכות ב"מלחמת הוועדות", ובראשן מנהיגות "הדסה". ואמנם ציינה הגב' פול, נשיאת "הדסה", כי תעמולה נגד בריטניה תהיה בעת הזאת בעלת ערך מפוקפק לציונים, אך עלולה לסייע לאחרים.¹²²

משנסתיימו הוויכוחים נתקבלה החלטה מסורבלת של התחמקות. החלטה זו היא דוגמה המייצגת החלטות רבות של הוועד בשנות פעולתו הראשונות. עוד ביטוי למאבק הפנימי בארצות-הברית בין מצדדי ההתערבות למתנגדיה היה הימנעות מהצהרות תמיכה בבריטניה, לצד הימנעות מביקורת ציבורית עליה. כאשר דרש הד"ר וייז כי ועד-החירום יפרסם הצהרה המביעה את תמיכת היהודים האמריקנים בבעלות-הברית, הצהירו רוב חברי הוועד כי על אף "הזדהותם הפנימית" עם המאבק בהיטלר אין זו השעה הכשרה לכך.

המשבר בדעת הקהל האמריקנית בשנת 1940

מתקפת הבזק של גרמניה באמצע מאי 1940, שגרמה לנפילתן של הולנד ובלגיה ולחודש לאחר מכן לכניעתה של צרפת, זיעזעה ביותר את דעת הקהל האמריקנית בכלל ואת דעת

הקהל היהודית בפרט. עתה החל ביטחונם העצמי של יהודי ארצות-הברית להתערער, והמשבר שפקד את התנועה הציונית העמיק. אמריקנים רבים האמינו כי אירופה "אבודה" לדמוקרטיה, ומסקנתם היתה כי אין עוד טעם לסייע לבריטניה. רבים ממנהיגי דעת הקהל דרשו עתה להתמקד אך ורק בביצור כושר ההגנה של היבשת האמריקנית. הבדלנות שוב גברה. מלחמת הבחירות באותה שנה חיזקה אף היא את המגמות הבדלניות. וגם בוועידות הארציות של שתי המפלגות הגדולות התחזקו המגמות האלה. רוזוולט, שנבחר שוב למועמד אך ורק משום שהיה המועמד היחיד בעל הסיכויים לגבור על וילקי – המועמד הרפובליקני, נאלץ להתחשב באווירת הבדלנות הכללית ולהתחייב בנאום קבלת המועמדות, כי ארצות-הברית תעזור לבעלות-הברית, אך לא תערב חיילים אמריקנים בשדות הקרב של אירופה.

באווירה זו של ייאוש בציבור האמריקני הדגישו היהודים יותר מתמיד את נאמנותם לאמריקה ואימצו להם מדיניות של פרופיל נמוך, ולפיה לא היו הם אלה שאמרו כי על אמריקה להצטרף לבריטניה במלחמתה ברודנות הנאצית. נראה שיותר מתמיד ראו את עצמם הציונים חסרי אפשרות לנהל מדיניות שתיאבק על אינטרסים יהודיים ייחודיים. במאמר שסיכם את מאורעות השנה נכתב שהיתה זו שנה של חרדה וריקנות שהביאה לידי אובדן הכוח המוסרי ויכולת הביצוע – ובעקבות זאת נפגעה קשות כל הפעילות היהודית.¹²³ הלך רוח זה ניכר בבירור בתגובת ציוני ארצות-הברית על גירוש המעפילים מחופי הארץ בנובמבר באותה השנה.

שאלת דרך המחאה על גירוש המעפילים

שעת המבחן לתגובתם של ציוני ארצות-הברית על מדיניות בריטניה הגיעה בנובמבר 1940, כשבאו לחופי הארץ שתי אוניות מעפילים גדולות למדי – "פאסיפיק" ו"מילוס". אלה היו שתי האוניות הראשונות מתוך שיירה בת שלוש אוניות. היו בה כ-3,642 עולים, וארגן אותה ב' שטורפר בהסכמת ה"גסטאפו" בווינה.¹²⁴

ממשלת ארץ-ישראל, שסברה כי זרם ההעפלה הגדול פסק בעקבות המכשולים שהוצבו בדרכו עם גבור המלחמה, החליטה עתה לנקוט אמצעים נמרצים ושיטות חדשות כדי להרתיע את הפליטים היהודים מלחתור לחופי הארץ. משהגיעו שתי האוניות הראשונות לחיפה לא הורדו נוסעיהן כבעבר אל מחנות המעצר בעתלית (שמהם שוחררו לאחר זמן מה על-פי מכסת הסרטיפיקטים), אלא הועברו לאונייה צרפתית ושמה "פאטרייה" כדי לגרשם לאי מאוריציזוס, עד תום המלחמה. העילה העיקרית לפעולה זו היתה "החשש", כי אל קבוצת המעפילים הוחדרו אנשי "גיס חמישי" ומרגלים נאצים.

החלטה זו נפלה כרעם ביום בהיר על היישוב העברי ועל מנהיגיו. ההנהגה קראה ליישוב "למנוע גלות שנייה מנמלטי גלות" ו"לעשות כל מה שבכוחו לעשות למען הגן על אחיו הנידונים לגירוש ברגע שהגיעו אל חוף מקלטם".¹²⁵ אך היה ברור כי מערכת התגובות המקובלות לא תועיל עתה, לנוכח ההודעה אשר פרסמה הממשלה

ב-20.11.1940 ובה נאמר במפורש כי גם לאחר סיום המלחמה לא יותר להם לבוא ארצה! בארץ שררה הרגשה של חוסר אונים. בדיונים קדחתניים של הנהלת הסוכנות הוחלט לפנות אל ציוני ארצות-הברית ולקרוא להם לפתוח בפעולה מדינית וציבורית רחבה למניעת הגירוש.¹²⁶ מאחר שהצנזורה הבריטית מנעה כל אפשרות להעביר את הידיעות לארצות-הברית נשלח א' אפשטיין, איש המחלקה המדינית, לאיסטנבול, ובאמצעות קשריו עם עיתונאי אמריקני הבריק משם את הידיעה והבקשה לניו-יורק. משהתקבל המברק פנה וייז שוב אל שגרירות בריטניה והזהירה, שפעולה כזאת תיצור רושם נורא בארצות-הברית.¹²⁷ ב-14 בנובמבר כונסה ישיבת הוועד המנהל לדון בפעולות מחאה שונות על הגירוש הצפוי. לא נתקבלה כל החלטה על פעולה מיוחדת, אך הוסכם לבקש מוויליאם גרין, נשיא AFL, כי ימחה בפני עמיתו ארנסט בוויין, חבר ממשלת הקואליציה בבריטניה מטעם הלייבור. עוד הוחלט כי מ' פרלצווייג יפנה במברקים אל חברי הפרלמנט גרינווד וסילברמן.¹²⁸

הודעת ממשלת ארץ-ישראל, אשר נתפרסמה בעמודו הראשון של ה"ניו-יורק טיימס", מתוך הדגשת הפסקה כי העולים לא יורשו להיכנס לארץ גם לאחר תום המלחמה, עוררה הדים בציבוריות היהודית וכמעט כפתה על הוועד לדון בפעולות מחאה ציבורית. גם דוד בן-גוריון, אשר ביקר באותה העת בארצות-הברית, השתתף השתתפות פעילה בניסיון להניע את הציונים האמריקנים לפעולת מחאה נרחבת. בישיבת מליאת הוועד ב-22 בנובמבר קרא למחאה ציבורית, בעיקר בעיתונות ובאספות המוניות. בנושא זה היו חילופי דברים חריפים. רוב חברי הוועד,¹²⁹ וס' וייז בראשם, התנגדו לכל מחאה ציבורית, אם משום שלא רצו לפגוע בבריטניה "העומדת בגבה אל הקיר" ואם מחשש לתגובה פנים אמריקנית. הצעתה של הגב' סקולמן מ"הדסה" הביעה בבהירות הססנות זו; הובעה בה התנגדות למערכת מחאה נרחבת, אך הוצע לכנס אספות בכמה ערים גדולות, כדי להביע את רגשות הציבור בעקבות הגירוש.¹³⁰ לבסוף נמצאה פשרה, והוחלט כי תצא משלחת לווינגטון להיפגש עם שגריר בריטניה ותביע בפניו את מחאת ציוני ארצות-הברית, ומיד לאחר מכן תפורסם בעיתונות האמריקנית אותה המחאה אשר הוגשה לשגריר. כמו כן נמסרה על כך הודעה לעיתונות.

אך שלא כמתוכנן התגלגלו הדברים אחרת. ב-26.11.1940 באה המשלחת, שכללה את ס' וייז, ש' גולדמן, הגב' דה סולה פול וע' ניומן לווינגטון להתייעצות עם השופט ברנדייס.¹³¹ זה, לאחר ששוחח עם פרנקפורטר ועם בן כהן, יעץ למשלחת שלא תלך אל שגרירות בריטניה ולא תפרסם את המחאה, שכן פעולה כזו עלולה לגרום אי-נעימויות לממשל האמריקני הנוקט, מתוך קשיים פנימיים רבים, מדיניות של תמיכה בבריטניה.¹³² מצבם של חברי המשלחת היה קשה. את הכף הכריעה הידיעה, אשר הגיעה באותו היום, על ההתפוצצות באונייה "פאטרייה" ועל טביעתה. עתה הרגישו כי אין עוד צורך בפעולה דחופה וכי הבעיה נפתרה. לאחר דיון קדחתני בחדר מלונם החליטו חברי המשלחת על פשרה, שבה נתקבלה דעת ברנדייס רק בחלקה. הוחלט לקיים את הפגישה עם השגריר ולהגיש לו את המחאה, אך להימנע מכל פרסום בעיתונות.¹³³

משחזרה המשלחת כונסה מיד ישיבת הוועד, והתפתח בה ויכוח חריף בעקבות מחאתו

של ליפסקי על שחברי המשלחת לא מימשו את החלטת הוועד. הללו טענו שעם פיצוץ "פאטרייה" השתנה המצב, ולכן היה עליהם לשנות את תגובתם. ד' בן-גוריון טען כי היתה זו חריגה חמורה מן הסמכות, והשאלה היא עקרונית יותר מספציפית, וכי לא יתואר מצב שבו לא תישמע שום מחאה ציבורית מצד הציונים בעת שיהודים פליטי העריצות הנאצית מגורשים מן הארץ.¹³⁴ לעומתו טען וייז כי אין עקיבות בעמדתו של בן-גוריון שכן יום אחד הוא טוען שיש לעשות הכול כדי לסייע לבריטניה לנצח במלחמה, ולמחרת תובע לפרסם הצהרה העלולה לגרום קשיים לבריטניה.¹³⁵

הוויכוח עם ד' בן-גוריון הידרדר לריב אישי כאשר הוברר שמברק אשר נשלח בידי הד"ר וייצמן אל בן-גוריון בנושא זה לא הובא לידיעת הוועד. במברק זה ביקש וייצמן מבן-גוריון שלא לעורר רגשות אשר יסבכו את המצב.¹³⁶ בן-גוריון נמנע מלהביא את תוכנו של מברק זה בפני ציוני אמריקה ונתלה בטענה כי זהו מברק אישי. אף כי השיב לוייצמן עוד באותו היום ברוח של הסכמה מלאה לעמדתו.¹³⁷ מכל מקום, עם "הדלפת" תוכנו של המברק נתלו בעמדת וייצמן חברי הוועד שהתנגדו למחאה הפומבית. וכך שוב נסב הדיון סביב התגובה המתאימה, והפעם הוחלט שלא לפרסם הודעה בעיתונות, אלא למסור לשגרירות מחאה נוספת בצורת תזכיר על הפגשה.

הנה כי כן, בעוד התנועה הציונית בבריטניה וביטאונה וכן מקצת העיתונות הבריטית מוחים ומגנים את תוכנית הגירוש, בארצות-הברית לא נשמעה שום מחאה רשמית ציבורית של גוף ציוני. גם ביטאון הצ"א, "ניו-פלשטיין", נמנע מכל מחאה.

המחאה על גירוש מעפילי "אטלנטיק" והמאבק על קביעת קו מדיני

ממשלת בריטניה הסכימה להימנע מגירוש הניצולים מן הפיצוץ "בתורת חסד מיוחד, מתוך התחשבות בכל הנסיבות ובייחוד בחוויות האיומות שעברו על הניצולים".¹³⁸ הספינה השלישית מ"שיירת שטורפר" הגיעה ב-24.11.1940, ורוב מעפיליה לא הועלו על "פאטרייה". ממשלת בריטניה החליטה לגרש את מעפילי "אטלנטיק" לשם הרחעת היישוב מהמשך ההעפלה, בבחינת למען "יראו וייראו".

גם הפעם העבירה הנהלת הסוכנות את הידיעה במברק מאיסטנבול. בוועד-החירום התפתח ויכוח נוקב ובעקבותיו נפל ברוב קולות רעיון אספת המחאה ההמונית, ולעומת זה הוסכם לפרסם הודעה לעיתונות, ש"תנוסח בצורה כללית ומאוזנת" ותביע בשם ציוני ארצות-הברית את דאגת ועד-החירום לנוכח גירוש המעפילים.

הודעה זו לעיתונות היא מסמך מוזר, המעיד יותר מכול על הוויכוח הפנימי בתוך הוועד. ראשיתה בהסתייגות מעצם המחאה, ולאחר מכן משולב קטע התנצלות עם קטע מחאה. ההודעה מסיימת בהצהרת נאמנותם של הציונים למאמץ המלחמה של בריטניה ובהבעת התקווה, שממשלת בריטניה לא תתיר שיימשך האי צדק שלה עצמה.¹³⁹

ב-29 בנובמבר פנה ש' גולדמן אל ס' וייז בניסיון אחרון לגבש מדיניות אנטי-בריטית ברורה. גירוש המעפילים החריף את מרידותו כלפי בריטניה, והוא תקף קשות את הד"ר וייצמן על המכתב ששלח לצ'מברלין בראשית המלחמה.¹⁴⁰ לדעתו, היתה זו כניעה מצד

התנועה הציונית לבריטניה. וייז הגן על וייצמן. סבור היה כי עשה את הדבר היחיד אשר אפשר לעשותו, שכן אם תנחל בריטניה מפלה במלחמה יהיה זה לציונות אסון גדול הרכה יותר ממימוש "הספר הלבן".¹⁴¹ בדעתו זו החזיק על אף התנגדותם של גולדמן, סילבר, ליפסקי ובן-גוריון.¹⁴² וייז דחה את ההאשמה שהטיח בו סילבר, כי קו מדיניות זה משמעו נטישת ארץ-ישראל ובגידה בציונות,¹⁴³ ואמר כי פגיעה בבריטניה בשעתה הקשה ביותר היא חטא ופשע.¹⁴⁴ נוסף על כך כל העת מרחפת הסכנה מבית כי ייתכן שמתנגדי המלחמה ישתמשו לצורכיהם בביקורת זו על בריטניה לפיכך מסקנתו היא חד-משמעית: גורלו של העם היהודי תלוי בניצחונה ובעמידתה של בריטניה, גם אם הדבר כרוך בסבל בארץ-ישראל.

ציוני אמריקה נקטו עתה מדיניות שונה מאוד מהמדיניות שנקטו בשנתיים שקדמו למלחמה. לא עוד מחאות ציבוריות, אספות-עם, מברקים ומכתבים לנשיא, הפעלת סנטורים וגופים ציבוריים, אלא מדיניות של שמירה על פרופיל נמוך. עם השינוי במדיניות בא גם השינוי בהנהגת הוועד. הד"ר ש' גולדמן, אשר הנחה כשלוש שנים את מאבק ציוני ארצות-הברית ב"ספר הלבן" והקים את ועד-החירום, פרש מכל פעילות חשובה בקרב ציוני אמריקה ואף חדל להשתתף בישיבות הוועד. מאז, ובמשך יותר משנתיים, התווה הד"ר ס' וייז את "מדיניות החוץ" של ועד-החירום. מדיניות זו לא היתה אקטיבית כלל, וביסודה הונחה ציפייה ל"זמנים טובים יותר", מתוך נקיטת מדיניות "ראש קטן" בהווה. אין ספק כי בפעילות המדינית, יותר מבחחומי פעולה אחרים, בא לידי ביטוי חששם הגדול של ציוני ארצות-הברית מפני תגובה אנטישמית על פעולתם.

קיפאון והתפוררות

בסוף 1940 החלו להיווצר בוועד בקיעים, אשר הביאוהו אל סף התפוררות. בוויכוח סביב המחאה הציבורית כנגד בריטניה החליטו רוב חברי הוועד להימנע מפעולה. בעקבות זאת פרש כאמור מן הוועד הד"ר ש' גולדמן, מייסד הוועד והרוח החיה במאבק הציבורי האקטיבי בשנים 1938-1939. גם מנהיג "אקטיביסטי" נוסף – הד"ר א"ה סילבר, פרש, וחזר ונסתגר בקהילתו בקליבלנד. עזיבתם של שני מנהיגים אלה החלישה מאוד את הוועד ונטלה ממנו את מנהיגותו הפעילה.

המחלוקת הפנימית בתוך הצ"א בין קבוצת ליפסקי לבין "יורשי קבוצת ברנדייס", אשר שיתקה גוף זה בשנים 1940-1941, עברה גם לזירת ועד-החירום: רוברט סאלד ולואי ליפסקי עמדו משני צדי המתרס, ושאר חברי הוועד תמכו בזה ובוזה. מאבק פנימי זה יש לתלותו בעצם הדבר שליפסקי שהיה אחד משלושת היושבי ראש של ועד-החירום הגביר את פעילותו בוועד לאחר שסולק מהצ"א. מתנגדיו ראו בחשש גובר איך ועד-החירום נעשה ל"מצודת ליפסקי". אין ספק שבפני ליפסקי ומתנגדיו עמדה הדוגמה של "הוועד הפועל הציוני הזמני" משנות מלחמת העולם הראשונה. בראשותו של ברנדייס נעשה הוועד גוף שקבע את המדיניות הציונית האמריקנית וכפה את מרותו על הפדרציה הציונית האמריקנית. יורשי קבוצת ברנדייס רצו למנוע הישנותה של התפתחות כזאת, ומשום כך

החליטה הוועדה האדמיניסטרטיבית של הצ"א בסוף 1940, כי "אין עוד צורך בוועד-החירום ועל כן יש לבטלו" (כך!).

"הדסה" התנגדה אף היא בחריפות למעמדו של ליפסקי, וזאת משום שראתה בו אב-טיפוס של הנהגה מושחתת ורקובה בציונות האמריקנית, וכן משום ש"הדסה" שמרה מכל משמר על האוטונומיה הפנימית המוחלטת שלה, שהשיגה ב-1921. דבר זה היה חשוב בעיקר בנושאים פוליטיים, שבהם חלקו מנהיגות "הדסה" על מדיניות ההנהלה הציונית.¹⁴⁵ כשהוחלט (ב-29.11.1940) להקים נשיאות בת שלושה חברים לוועד-החירום, ואחד מהם היה ליפסקי, מחתה על כך "הדסה" בחריפות.¹⁴⁶ ואמנם כאשר החל ליפסקי לשמש יושב ראש קבוע בישיבות הוועד, שלא על פי ההסדר הקודם של חליפין, מחו על כך מנהיגות "הדסה" ורוברט סאלד. לאחר דיון בהנהלה הארצית של "הדסה" החליטה זו שנציגותיה תפסקנה להשתתף בישיבות ועד-החירום.¹⁴⁷ הוועד הוסיף להתקיים פורמלית, אבל פעל בלא מייסדו הד"ר ש' גולדמן ובלא א"ה סילבר ונציגות "הדסה".

ליפסקי ניסח קווי יסוד לפעולות ועד-החירום ובסופם ניסח הגדרה כללית של מטרות הוועד: לפעול למען ההנהלה בכל התחומים שבהם לא תוכל זו לפעול ובכל העניינים הדחופים שיעלו לנוכח מצב החירום.¹⁴⁸

בקווים אלה, שנשתלבו בהם יסודות תאורטיים וקווים לפעולה של ממש, ניסה ליפסקי ליצור בסיס רחב ככל האפשר לפעולות ועד-החירום, אשר יאפשר לבעלי ההשקפות השונות בעניין אופיו של הוועד לפעול יחדיו. זה היה ניסיון ראשון להציע תוכנית פעולה מגובשת לוועד-החירום. בתוכנית זו קובצו מרב הרעיונות וההצעות אשר הועלו בדיוני הוועד בשנת פעולתו הראשונה, בצירוף הפעילויות שבהן עסק הוועד למעשה ואשר היו יחד מערכת של קווי פעולה אופרטיביים. אבל מאחר שהוועד לא דן בקווי פעולה אלה מעולם, ולא אישר אותן, אלא "רשם אותם לפניו" וצירפם לפרוטוקול, שימשה "תוכנית ליפסקי" מסגרת עקרונית בלבד לפעולתו היום-יומית של הוועד עד ראשית 1942.

וכך כאמור נתגבש הוועד בשנת פעולתו הראשונה, בדרך חתחתים של התחבטויות בלתי פוסקות בעניין אופיו ופעולותיו, והיה למכשיר פוליטי, אשר שימש את הציונים האמריקנים בשנים 1941-1943.

מעמדו של ועד-החירום בציונות האמריקנית

בשנת פעולתו הראשונה של ועד-החירום הציוני נתגבשו בציונות האמריקנית שלוש עמדות עיקריות וברורות בנוגע למטרותיו ולפעילותו:

א. עמדה ראשונה, שייצג ס' וייז, ראתה בוועד-החירום גוף ציוני מתאם – מעין ארגון-גג לארגונים הציוניים הפעילים בארצות-הברית. גוף זה שואב את סמכותו מן ההנהלה בירושלים, אך אינו בעל סמכות לכפות דעתו או לפגוע בסמכויותיהם של הגופים הציוניים הקיימים. הוועד הוא גוף ציוני בלבד ואינו מתיימר לדבר או לפעול בנושא הכלל-יהודי (נושא שהיה, לדעתם של וייז ואחרים, בטיפולו של

ב. הקונגרס היהודי העולמי). בעמדה זו החזיקו רוב מנהיגי הצ"א (חוץ מן הד"ר ש' גולדמן) והד"ר נ' גולדמן.

ג. עמדה שנייה ראתה בוועד את המוקד לריכוז ולתיאום פעולת כל הגורמים, היחידים והארגונים, המעוניינים לפתח את היישוב העברי בארץ-ישראל, וזאת ללא התחשבות במניעיהם הלאומיים הפילנטרופיים, הדתיים או האחרים. גוף זה יפעל על פי מתכונת הפעולה של הסוכנות היהודית המורחבת וימלא את החלל אשר נוצר עם הפסקת פעולתה בפועל. כתקדים לפעולה זו הביאו את פעולתו של "ועד-החירום הלאומי למען ארץ-ישראל" בשנים 1938-1939. בשנים אלה ריכוז הוועד, בהנהגת ציוני ארצות-הברית, וכיוון בהצלחה מרובה את דעת הקהל היהודית והכללית במאבק כנגד פרסום ה"ספר הלבן". המחזיקים בעמדה זו נטו לטשטש את עצם הדבר שחברי הוועד תומכים באידאולוגיה הציונית, וזאת כדי ליצור בסיס רחב ככל האפשר ולאפשר לחוגים לא-ציוניים להצטרף לפעולה. לשם כך עמדו על שינוי שם הוועדה ל-Palestine Emergency Committee.¹⁴⁹ בעמדה זו החזיקו מנהיגות "הדסה" ורוברט סאלד. גם וייצמן ראה את מטרות הוועד באור זה.

ד. העמדה השלישית הכירה בצורך החיוני להקים בארצות-הברית מוקד כוח ציוני עצמאי בעל עוצמה מדינית וכלכלית רבה, אשר יעמיד את הציונים בראש הקהילה היהודית בארצות-הברית. על גוף זה להיות בעל סמכויות רחבות בתחום המדיני ולשמש "מטה כללי" המרכז את הפעילות הציונית בארצות-הברית. על המפלגות והארגונים הציוניים, ובעתיד גם הלא-ציוניים, להיות ה"צבא" המופעל ממרכז זה. בעמדה זו החזיקו בזמן ההוא מנהיגים ציונים מעטים בארצות-הברית, ואלה לא הצליחו להשפיע על הוועד שיפעל על פי תפיסתם. הדומיננטים בהם היו הד"ר אבא הלל סילבר, הד"ר ע' ניומן והד"ר ש' גולדמן. צדקת עמדתם הוכחה בעתיד.

החיכוכים המתמידים בתוך המפלגות הציוניות וכן ריבוי המחלוקות ואי-ההסכמה בין המנהיגים על אודות גישות ושיטות פעולה נוספו לקשיים האובייקטיביים ולחוסר הבהירות היסודי באשר לקו הפעולה של הציונים כלפי בריטניה. מצד אחד הובעה תמיכה כללית במאמץ המלחמה של בריטניה הנאבקת יחידה בהיטלר ו"גבה אל הקיר", ומצד אחר היה צורך להוקיע את ממשלת המנדט על עמדתה כלפי פליטי המלחמה ועל המשך מדיניות "הספר הלבן". מצב זה הותיר מעט מאוד רצון, זמן ומרץ לטיפול בבעיות השעה האמתיות הבוררות.

עם סיומה של השנה הראשונה לקיומו, יכול ועד-החירום לזקוף לזכותו רק את עצם הדבר שהוסיף להתקיים, ואולי שנקט צעדים ראשונים להבהרת מבנהו הארגוני. אך לא פעל שום פעולה של ממש והפגין חוסר אונים מוחלט כמעט לנוכח דרישות המצב הנורא שניצב מולו. אפשר לסכם ולומר כי הוועד נכשל לחלוטין בתפקידו לתת מענה ציוני למצבי החירום שלמענם הוקם.

בסוף שנת 1940 ובראשית שנת 1941 גבר הצורך העז לרענן בדחיפות את ועד-החירום ולארגנו לפעולה ציבורית-מדינית יעילה.

פרק ד

חיפושי דרך 1941-1942

לדעתי, אמריקה יכולה להיעשות לא רק
למעוז הדמוקרטיה, אלא גם למאגר אדיר
של כוח ציוני.

ע' ניומן, מרץ 1941

אם לא יוכלו המנהיגים הנוכחיים לבצע
את השינויים הנדרשים מחומרת השעה
ואשר באמצעותם בלבד ניתן להגיע
לתוצאות יעילות וחשובות, הם יאכזבו
את העם היהודי בשעה הקשה והעצובה
ביותר בתולדותיו.

ד' פטגורסקי, 1942

בתחילת שנת 1941, כאשר מימש ועד-החירום, לאחר דחיות רבות, החלטה קודמת בדבר
הקמת מחלקה ליחסי ציבור ולפעולה מדינית, נראה כי התנועה הציונית בארצות-הברית
עמדה על סף אימוץ עמדה פוליטית פעילה יותר. אף היה דומה כי גברה הכרתה של
התנועה בכך שיש להפנות את המידע והתעמולה שלה אל הציבור הלא-יהודי באמריקה
ובכללם פקידי הממשל בדרגות הבינוניות ו"האדם הרגיל ברחוב". הקמתה של המחלקה
המיוחדת לפעולה מדינית הצביעה אפוא על-כך שהציונים אכן מתכוונים להשתלב בזירה
האמריקנית ולהיות קבוצת השפעה פוליטית פעילה. ואמנם, זו היתה כוונתם של כמה
חברים בוועד-החירום. אך, כפי שנראה בהמשך, כוונות טובות אלו נכשלו בעטייה של
מערכת מסובכת של יריבויות אישיות וארגוניות וכן בשל התנגדויות ממניעים
אידאולוגיים.

המחלקה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית

ועדת המשנה לארגון מחדש, שהקים ועד-החירות בשנת 1940, המליצה להקים מחלקה
שתתאם את פעולות יחסי הציבור והפעילות הפוליטית של התנועה הציונית בארצות-
הברית.¹ זה היה החידוש המרכזי שהציעה ועדת המשנה, חידוש שהצביע על ההכרה
בחיבותם של שני התחומים האלה. וכך הגדירה הוועדה את מטרות המחלקה:
(א) לקשור קשרים פוליטיים בושינגטון ובמקומות אחרים במדינה; (ב) לעמוד בקשר עם

נציגים של העיתונות, הרדיו, קבוצות דתיות וכן ארגונים כלל ארציים רחבים אחרים; (ג) להכין חומר מתאים לצורכי תעמולה וחינוך. בראש המחלקה היה אמור לעמוד חבר בוועד-החירום שהוא גם מנהל מקצועי, שיהיה אחראי כלפי היושב ראש וינהל את הפעילויות.

כאמור, החלה המחלקה בפעולותיה רק בשנת 1941, כאשר קיבל עמנואל ניומן את ניהולה. כבר בעבר מילא ניומן תפקידים בעלי חשיבות בתנועה הציונית האמריקנית: עד שנת 1930 עמד בראש הפעילות החינוכית של הצ"א, היה מנהלה הכללי של המגבית הארצית-ישראלית המאוחדת ועמד בראש הוועד המנהל שלה בשנים 1927-1930, וכן היה נשיאה של ה"קרן הקיימת לישראל" בארצות-הברית בשנים 1927-1928. בשנת 1931 נבחר לייצג את התנועה הציונית בוועד הפועל של הסוכנות היהודית בירושלים, ובתפקידו זה הקים את הוועד האמריקני למען ארץ-ישראל כדי לגייס למען הציונות ידידים לא-יהודים. ארגון זה נוסד רשמית בסעודת ערב חגיגית בינואר בשנת 1932, וזמן קצר אחר כך עלה ניומן לארץ-ישראל.

כתושב הארץ וחבר הנהלת הסוכנות היהודית נתמנה לעמוד בראש המחלקה למסחר ותעשייה של הסוכנות. בתפקיד זה עודד את עלייתם של אנשים מהמעמד הבינוני – יזמים, המסוגלים להקים מפעלים פרטיים, ובד בבד תר אחרי דרכים למשוך לארץ-ישראל השקעות הון מארצות-הברית. כאשר בקונגרס הציוני השמונה-עשר ב-1939, זכתה תנועת העבודה בשליטה בוועד הפועל הציוני, עזב ניומן את המחלקה למסחר ולתעשייה, אך נשאר בארץ ויזם וניהל כמה מיזמים כלכליים וחברות השקעה. ניומן השתייך לסיעת הציונים הכלליים ב, והיה פעיל בניהולו של ארגון ההגנה המקביל, שנקרא "ההגנה הלאומית" והיה מוכר גם בשם "הגנה ב". בשנת 1937 התמזג ארגון זה עם ארגון "ההגנה".

מטעמים משפחתיים שב ניומן לארצות-הברית בשנת 1940 ומצא את עצמו מנוכר כמעט לחלוטין להסתדרות הציונית שם. לדבריו, כשיצא מארצות-הברית בשנת 1931, היה "בפסגת ההר" ומשחזר ראה את עצמו:

אדם מן החוץ [...] מעורב עד עמקי נשמתו בבעיות הבוערות של ארץ-ישראל ועתידה, לא יכולתי למצוא עניין רב בהסתדרות ציוני אמריקה כפי שהיא. מה שמשך אותי היה ועד-החירום לעניינים ציוניים שנועד כנראה לתפקיד חשוב ביותר.²

ניומן היה משוכנע כי הכרחי לפרוץ את המבוי הסתום ששיתק את הפעולה הפוליטית של הציונים בארצות-הברית מאז פורסם "הספר הלבן" ופרצה המלחמה. ניומן החל אפוא להפעיל את מלוא השפעתו על הכוחות, שהאמין כי יוכלו לעשות את אמריקה ל"חזית שנייה" של פעילות ציונית אקטיביסטית. בטוח היה כי אמריקה תהיה צד חשוב ביותר בזירה הבין-לאומית לאחר סיום המלחמה, ושעתידה של הציונות לא יהיה בידי הבריטים אלא בראש וראשונה בידי האמריקנים. מכאן שיש לטפח את דעת הקהל הציוני

בארצות-הברית, כדי שיוכל לשמש חוד חנית מדינית, החלטית ותוקפת להגשמת מטרות הציונות.

כפי שכבר צוין, סבלו לא רק פעולות הציונים האמריקנים מחוסר תיאום מוחלט, אלא גם התעמולה הציונית בכללה. ניומן, שעדיין לא היה מעורב, היה ער בהחלט למצב הזה. הוא צידד בעמדה נוקשה יותר מזו שנקטו רוב חברי ועד-החירום או חברי התנועה הציונית בארצות-הברית בכללה בנוגע לפעולות הדיכוי של בריטניה כנגד מעפילים לארץ-ישראל. בנושא זה היו דעותיו ודעות הד"ר וייז מנוגדות זו לזו, אך הדבר לא מנע מן הד"ר וייז להכיר בכישרונותיו של ניומן ובניסיונו ולאשר את מינויו למנהל המחלקה החדשה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית.

ב-9 בינואר 1941 נתמנה עמנואל ניומן למנהל האקזקוטיבי של המחלקה החדשה, שהוגדרה רשמית כוועדת משנה של הוועד המנהל. הגדרה זו באה להבטיח לחברי הוועד המנהל את השליטה במחלקה. אבל כיוון שהיה צריך לנהל יחסי ציבור על פי קו פוליטי נתון, השאלה שנתעוררה מיד היתה אפוא בידי מי נתונה הסמכות לקבוע מדיניות. הוחלט כי פעולות פוליטיות וקביעת מדיניות תהיינה בפיקוח הוועד המנהל. החלטה זו התעלמה מן הקו הדק המפריד בארצות-הברית בין יחסי ציבור לפעולה פוליטית.

ואולם הצורך לנסח קו פוליטי כללי, שיהיה אפשר לפעול לפיו וכל המפלגות שבועד-החירום תסכמנה עליו, היה מכשול נוסף שמנע את המחלקה מלהתחיל בעבודתה. והנה גם בארץ-ישראל וגם בארצות-הברית לא הצליחה התנועה הציונית לגבש הצהרת מדיניות ברורה ומוגדרת. על כן גובשה עמדתם הפוליטית של ציוני אמריקה על סמך הצהרות שונות, שהצהירו גופים שונים במאורעות שונים. נראה כי בנושאים הבאים היתה הסכמה כמעט כללית: (א) הקמתו של "קומונוולט" יהודי בארץ-ישראל; (ב) אישור להקים כוח יהודי לוחם; (ג) תמיכה נחרצת במאמץ המלחמתי של בריטניה והוקעה חריפה של מדיניות "הספר הלבן" של ממשלת בריטניה בארץ-ישראל. זו היתה הצהרת המדיניות הברורה ביותר שהיה אפשר להצהיר באותה העת בלי להרחיק גופים שונים מוועד-החירום או לגרום חיכוכים ביניהם.

כבר בראשית פברואר דיווח ניומן על שתי פגישות שהתקיימו עם סאמנר וולס, תת-מזכיר המדינה, הפגישה הראשונה, שבה השתתפו גם הד"ר וייז והד"ר נחום גולדמן, נועדה לדיון על הקמת כוח צבאי יהודי. לפגישה השנייה התלווה ניומן לברנארד ג'וזף (דב יוסף), היועץ המשפטי של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בארץ-ישראל. בפגישה זו מסר ג'וזף דיווח מלא לוולס על המתרחש בזירה הארצישראלית, על השתתפות היהודים במאמץ המלחמתי, על מצב הערבים ועל גירוש פליטים יהודים מחופי ארץ-ישראל.³

ייתכן שהדבר החשוב ביותר מכל הפעולות והיוזמות שנקט עמנואל ניומן, כשכיהן בתפקיד מנהל המחלקה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית, היה שניסה לפרוץ את צרות האופקים, שהגבילה את יעדי המידע והתעמולה הציוניים לקהל בעל נטיות ציוניות או לקהל יהודי. יעדיו של ניומן היו אפוא כל הפוליטיקאים בעלי ההשפעה, סופרים ועיתונאים, מנהיגי דת ואנשי אקדמיה וחברה. השאלה אם הם יהודים או לא לא נגעה

כלל לעניין, שכן סבר ניומן שאלו הם האנשים שיש לשכנע שיתמכו במטרות הציוניות, כדי שיחדירו את אמונתם זו לחוגיהם ופיצוה.

נאמן לתפיסותיו שלח ניומן מבט אל החוץ: הוא תכנן לחדש את הוועד הנוצרי למען ארץ-ישראל, שארגן לפני עלייתו לארץ ודעך בינתיים, והחל לגייס את תמיכתם – שלא על-פי השתייכות מפלגתית – של סנטורים וחברי בית הנבחרים. עוד תכנן להוציא לאור ירחון למידע ולחדשות שייקרא: "ארץ-ישראל היום ומחר" ולהפיצו בקרב מנהיגי דעת הקהל. לשם כך פנה ניומן אל אדגאר מאור, אל ארציבאלד מקליש, אל פייר ואן פאסן ואל אישים אחרים בעלי השפעה, והציע להם להיות חברי ועדת העורכים (מחמת חוסר משאבים כספיים לא התאפשר להוציא לאור את הפרסומים). עוד תכנן לפרסם דף מידע שיופץ בתוך התנועה הציונית וסדרה של עלונים. את העלונים יכתבו מלומדים בני-סמכא, ובהם יציגו את פרות המחקר בנושאים אקדמיים מגוונים. על-ידי כך יאששו מבחינה מדעית את אמתות הפתרון הציוני לבעיה היהודית. ניומן גם כינס פגישות דו-שבועיות קבועות של עורכי עיתונים וכתבי-עת, שיצאו לאור על-ידי התנועות הציוניות למיניהן, ובהן ניסו לתאם את דרכי החשיבה והמדיניות של פרסומים אלו.

בנאומו בוועידת בילטמור באביב 1942⁴ סיכם ניומן את תפיסתו בעניין יעדי ועד-החירום בתחום יחסי ציבור ופעולות פוליטיות:

על ועד-החירום להתפתח למעין שילוב של מחלקת המדינה ומשרד מידע של התנועה הציונית[...]. אם נוכל לגייס ביעילות את כוחותינו וכישרוננו ברחבי המדינה, אם נחתור למאמץ כללי כדי לנצח בקרב על אמריקה, יש סיכוי טוב שננצח גם בקרב על ארץ ישראל.⁵

הצעד הראשון שנקטה התנועה הציונית בדרכה אל הניצחון "בקרב על אמריקה" היה הנהגת ראוריינטציה מוחלטת, שינוי רדיקאלי בעמדתה. מעתה נע מרכז הכובד של הפעילות הפוליטית העולמית מלונדון לווינגטון, וארצות-הברית הגבירה את השפעתה על המהלכים, כלומר היה לה משקל רב יותר בנושאים הקשורים לארץ-ישראל ולמזרח התיכון. מחלקת המדינה כבר הקימה משרד מיוחד לתכנון השיקום שלאחר המלחמה, ואוניברסיטאות, מוסדות מחקר וועדות ברחבי המדינה דנו בבעיות שייווצרו לאחר המלחמה. ניומן האמין כי על התנועה הציונית להתארגן מחדש, כדי שתהיה מוכנה להשפיע על כל המעורבים בתוכניות שלאחר המלחמה.

מכיוון שניומן דבק בסולם העדיפויות שלו, הצטרף לאחרים בתכנון ארוחת ערב חגיגית שנועדה להחיות את הוועד האמריקני למען ארץ-ישראל, שיהיה לא-מפלגתי. מן המשתתפים המרכזיים באותה מסיבת ערב, שחלה ב-30 באפריל 1941, היו ויליאם גריין – נשיא פדרציית העובדים האמריקנית, מייג'ור ויקטור קאזאלט – חבר בית-הנבחרים הבריטי, ששהה בארצות-הברית בתפקיד רשמי, ומנהיג הרוב בסנאט – סנטור אלבאן בארקלי. הד"ר וייצמן, שהיה הדובר הראשי במסיבה, סקר את צורכי הפליטים היהודים מאירופה לנוכח המצב הקיים, ודיבר בהתלהבות על כמיהתם של היהודים למולדתם. בהרצאתו הצהיר כי:

גורל, היסטוריה, או כנו זאת כרצונכם, קושרים וקשרו תמיד את גורל העם היהודי לארץ-ישראל. ארץ-ישראל שוכנת במפגשן של שלוש יבשות. היא קרובה לתעלת סואץ [...] עורק הסחר המרכזי, לא רק של האימפריה הבריטית, אלא של העולם כולו. [...] לכן חשוב לשלום העולם, שהמדינות הגובלות במעבר חיוני זה לא תהיינה חלשות, מאוכלסות אך בקושי ומדבריות למחצה, אלא מדינות חזקות, מאוכלסות, מתקדמות ודוגלות בכל לבן בעקרונות הבסיסיים המחזיקים ומחזקים את מבנה התרבות המערבית המודרנית [...] על העולם לבחור היום בין שני דברים: בין התנ"ך והדרשה על ההר לבין "מיין קאמף", ואין בנמצא גשר בין שני אלה.⁶

סעודת הערב החגיגית עוררה עניין רב וניתן לה פרסום מוקדם רב. הנאומים העיקריים שנישאו בה וכן המברק ששלח הסנטור רוברט ואגנר, שנבצר ממנו להשתתף בסעודה מחמת מחלה, שודרו ביותר מ-177 תחנות רדיו ברחבי ארצות-הברית. שלושה חברי קבינט, מאתיים חברי קונגרס, אנשי כמורה, עיתונאים ידועי שם וסופרים נכבדים השתתפו באירוע.

מחלקת המדינה לא התלהבה כלל מהקמת הוועד האמריקני למען ארץ-ישראל; אפשר שכמה מאנשי המחלקה, שהיטיבו לצפות את העתיד, הבחינו שיש בוועד משום בשורה לראשיתה של מתקפה פוליטית ציונית, שלא היתה מוכרת עד אז. ואמנם ואלאס מארי, ראש האגף למזרח התיכון ולאפריקה במחלקת המדינה ואויב מושבע של הציונות, ניסה כמה פעמים להכשיל את הקמתו של הוועד ואף הצליח לשכנע את סגן הנשיא הנרי ואלס שלא יקבל מן הוועד החדש את המינוי של יושב ראש של כבוד.

בשגרירות בריטניה בווינגטון הודאגו יותר. לדעתם היה חשש כי הגוף החדש, שקם לא מכבר, יהיה בעל עמדות אנטי-בריטיות ויחזק את הבדלנות בדעת הקהל האמריקנית. נוויל באטלר, יועץ בשגרירות בריטניה, שכנע את ואלאס מארי כי הציונים בארץ-ישראל חותרים תחת מעמדה של בריטניה במזרח התיכון וגורמים לשבעים מיליון הערבים באזור זה של העולם לקום ולמחות.⁷ מארי הוסיף לדברים אלו את דעתו האישית ואמר כי התסיסה בקרב הערבים תתעצם ותורחב אם יאושרו טענות הנאצים כי ארצות-הברית ובריטניה תומכות בכך שיוקם ליהודים בית לאומי בארץ-ישראל. בעקבות זאת ייעשה מעמדה של בריטניה במזרח התיכון לבלתי ניתן כמעט להגנה.

שגריר בריטניה, לורד האליפקס, אף הרחיק לכת, ובא הוא עצמו אל מזכיר המדינה האל להעמידו על חומרת המצב. אך תגובתו של האל היתה טיפוסית לאנשים שהתחנכו על ברכי דרך החשיבה המסורתית האמריקנית.⁸ לדעתו, קבוצה כמו הוועד האמריקני למען ארץ-ישראל, היא חלק בלתי נפרד ובלתי נמנע מן המערכת הפוליטית האמריקנית ופעילותה לגיטימית.

על כן לא ייפלא שדיפלומטים זוטרים מצוות השגרירות של בריטניה הביעו את "דאגתם הרבה" לנוכח סעודת הערב החגיגית. עוזר מזכיר המדינה, אדולף א' בירלי, הסכים כי מלבד "הפחתה בחשיבות העניין" ישוכנע הנשיא להימנע מלשלוח ברכות

לאירוע החגיגי (רק בפעם האחת הזאת סירב הנשיא רוזוולט לבקשתו של סטפאן וייז לשגר ברכות רשמיות לאירוע ציוני או יהודי כלשהו). שגרירויות המדינות המוסלמיות והערביות בווינגטון השמיעו גם הן את מחאותיהן בפני האמריקנים.⁹ אך סעודת הערב החגיגית התקיימה, וכפי שצוין אף זכתה לדיווחים אוהדים ביותר בעיתונות וברדיו. עד מהרה התרחב הוועד האמריקני למען ארץ-ישראל ואף פתח משרד צנוע בווינגטון, נוסף על משרדו במשרדי ועד-החירום בניו-יורק. ועד-החירום סיפק לו את התקציב השוטף. ככל שהוועד האמריקני נעשה לאמצעי חשוב ביותר להפצת התמיכה בציונות בקרב הציבוריות הלא-יהודית באמריקה. עם התעצמות כוחו החלו הארגונים הציוניים המקומיים לממן את פעילותו.

חשיבותו של הוועד היתה בראש וראשונה בתומכיו. עם אלה נמנו קובעי מדיניות, אנשי דת ומוסד, עילית העולם האקדמי ומנהיגים מרכזיים בחוגים רבים בחיים האמריקניים. מכיוון שגופים דתיים לא-יהודיים לא היו מיוצגים בוועד החליט עמנואל ניומן לנסות ולהגיע אל מגזר חיוני זה באמצעות אנשי כמורה מרכזיים. לאלה רחשו בדרך-כלל כבוד רב, והיתה להם השפעה רחבה בקרב הציבור שחי מחוץ לערים הגדולות. מששוכנעו לתמוך בציונות, היה קל למדי לגייס את התמיכה הארגונית של כנסיותיהם. בדרך זו של גיוס מנהיגים רוחניים חדר לציבור הלא-יהודי מידע חיובי ותומך על ארץ-ישראל ועל המפעל הציוני.

באמצע שנת 1942 ארגן הרב מילטון סטיינברג, בתמיכת המחלקה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית, קבוצה שנועדה לשכנע קבוצות כנסייתיות לתמוך בציונות ולמשוך אליה ציבור דתי לא-יהודי, וכך למעשה היתה אמורה להשלים בדרכים רבות את פעולות הוועד האמריקני למען ארץ-ישראל, שלא היה כאמור בעל זיקה לקבוצות דתיות. קבוצה זו היתה אפוא הגרעין של מה שכוונה אחר-כך "המועצה הנוצרית למען ארץ-ישראל". 400 חברים היו בעת הקמתה ומשנתרחבה היו בה 2,400 חברים. "המועצה הנוצרית" הפיצה את ההשקפה כי גורל היהודים הוא עניין לדאגה למצפון הנוצרי, וכל המאמינים בנצרות אחראים לשיפור גורלם של היהודים ולמאבק בהפליה גזעית ודתית.

חברי המועצה תמכו ברעיון להקים ליהודים בית לאומי בארץ-ישראל, וארגנו ועידות וסמינרים בנושא זה. אספות אלו כונסו בכל רחבי המדינה, והונהגו על-ידי תאולוגים ואנשי כמורה ידועי שם. לפרץ זה של אהדה של לא-יהודים היתה השפעה נלווית מעניינת על יהודים מסוימים שחששו תמיד כי תמיכה גלויה בציונות תגרום שיואשמו בנאמנות כפולה וב"פעולות לא-אמריקניות". חששות אלו פחתו כאשר ראו כי לא-יהודים בעלי שם בחוגי הממשל והדת ובחוגים האינטלקטואליים הביעו בלא היסוס ובפומבי את תמיכתם בציונות. אין להבין מכאן שכל אמריקה הנוצרית תמכה בציונות. מן הראוי לציין כי רבים מן הפרוטסטנטים הליברלים נשארו עוינים או אדישים לרעיון של מדינה יהודית, שלא לדבר על עמדתה המסורתית של הכנסייה הקתולית.

תקשורת המונים

המחלקה ליחסי ציבור היתה נחושה בדעתה להביא לידיעת הציבור האמריקני את בעיית הפליטים היהודים וגורלם ואת הפתרון הציוני לחוסר המולדת של היהודים. ואמנם היתה התקשורת ההמונית בעלת גישה ישירה לציבור שלא היה אפשר להגיע אליו בדרכים אחרות.¹⁰

בשנה הראשונה למלחמה ייחדה העיתונות הכללית לארץ-ישראל מקום מועט ביותר; פורסמו רק חדשות או מאורעות שהתרחשו במזרח התיכון ונגעו למהלך המלחמה. מצבם של יהודי אירופה הנענים תחת הדיכוי הנאצי והפליטים היהודים חסרי המולדת, לא הוזכר מעולם. ואילו עתה בנה ניומן מערכת קשרים עם מספר רב של עיתונאים, והחל לספק להם חומר רב למאמרים על ארץ-ישראל, שהדגישו את חשיבותה לפתרון הבעיה היהודית. בעלי טור בעיתונים, שלעתים קרובות דחק בהם הזמן למסור את המאמרים היומיים לעיתונים החשובים, קיבלו ברצון רב חומר זה. מכיוון שכך חסכו זמן רב שהיה נחוץ להם לחיפוש חומר למאמר ולחקירתו. גם פרשנים ברדיו, שהיו לחוצים לקבל חומר חדש ומאומת, קיבלו ברחשי תודה את דפי המידע שהכינה בשבילם המחלקה ועשו בהם שימוש. כך פרסמה המחלקה ליחסי ציבור מאות ידיעות לעיתונות, והן שימשו מקורות לעיתונות המקומית במקומות רבים בארצות-הברית.

הרדיו נעשה אמצעי חשוב ביותר לתקשורת המונים בארצות-הברית בשנות השלושים, משהתחיל רוזוולט, שהיה מודע לכוח הרדיו, בתוכניתו "שיחות על-יד האח". עם פרוץ המלחמה שודר ברדיו סוג חדש של תוכניות. בתוכניות האלה השתתף פרשן אשר הביע את דעותיו בנושאים פוליטיים, צבאיים וחברתיים. מיליונים של מאזינים הקשיבו לפרשנים אלו, והללו החלו לשוות צביון אישי לדבריהם ולזכות במוניטין בכל רחבי המדינה. המחלקה עשתה כל מאמץ כדי לזכות באהדת הפרשנים האלה ולהרחיב את סיקור הנושאים היהודיים והציוניים. ריימונד גרהאם סווינג, למשל, אחד הפרשנים הפופולריים ביותר, הרבה להשתמש בחומר רקע ובמידע על מאורעות מיוחדים, שהכינה בשבילו המחלקה.

כמו כן נעשו ניסיונות "לשתול" מאמרים בביטאונים שיצאו להם מוניטין מבחינה אינטלקטואלית; שני מאמרים מפרי-עטו של ריינהולד נייבוהר מ"סמינר האיגוד התאולוגי" זכו להצלחה רבה מאוד. הם פורסמו בגליונות עוקבים של *The Nation* בחודש דצמבר 1942, וכותרתם "יהודים לאחר המלחמה".¹¹ מאמרים אלו ואחרים חזרו והודפסו בעלונים והופצו בדואר לאנשים בעלי השפעה בכל רחבי ארצות-הברית, והיו מן הראשונים שהביאו לידיעת ציבור הקוראים האמריקני את מצבם של יהודי אירופה.

גם פגישותיו הדו-שבועיות של ניומן עם עורכי הבטאונים הציוניים החלו להניב תוצאות; הושגה בהם דרגה כלשהי של שיתוף בטיפול בנושאים יהודיים עיקריים; יוחד מקום רב יותר לדיונים בהיבטים הפוליטיים של הציונות והופחת העיסוק בנושאים אקטואליים פחות, אף כי ציוריים יותר, כגון נטיעת עצים, ייבוש ביצות, עליית הנוער וכד'.

באותה העת הוקמו באמריקה כמה גופים רשמיים לטיפול במידע ובתעמולה בזמן המלחמה, והמחלקה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית חיפשה דרך להתקרב אליהם. ניומן קיים מגעים עם משרדו של ויליאם (ביל "הפרא") דונובן, שעמד בראש "משרד מתאם המידע" – שירות לאיסוף מידע מודיעיני (שקדם ל-OSS), שהקים רוזוולט בפרוץ המלחמה. כאשר הופרד משרד זה והועבר בעת המלחמה למשרד המידע, בראשותו של אלמר דיוויס, ניסה ניומן לקיים עמו קשר הדוק אף יותר, וקיווה שכך תימנע צנזורה על פרסום נושאים ציוניים. פעמים ספורות ביותר התערב הצנזור האמריקני בנוגע לפרסום חומר ציוני בעיתונות. למרות התנגדותם של גורמים בריטיים שפעלו בווישינגטון.

פעילויות בווישינגטון

נקודת תורפה מתמדת בפעולה הפוליטית הציונית בארצות-הברית היתה המרחק הגאוגרפי של מרכזי התנועה מווישינגטון. ניו-יורק היתה "הבירה היהודית", וכל הארגונים הציוניים הגדולים הפעילו שם את משרדיהם. נסיונות להעביר את מרכז הפעילות לווישינגטון נכשלו. לכן נהגו המנהיגים הציונים לנסוע לווישינגטון בעת הצורך, כדי להיפגש עם אישים חשובים ולדון אתם בנושאים ספציפיים – דרך עבודה לא יעילה, שנעשתה חסרת ערך לחלוטין במצב המלחמה החדש.

ככל שהכינה עצמה אמריקה למלחמה ואף נעשתה לצד לוחם בה, כן הלך והתרחב מבנה הממשל. על התנועה הציונית היה אפוא לקיים מגע עם רבים מן המשרדים הממשלתיים והסוכנויות הרשמיות למחצה, כל אימת שהיה עליה ללחוץ לקבל אשרות כניסה לפליטים מאירופה, או בכל עת שנראה כי התערבות אמריקנית עשויה להוליך לסיומה המוצלח של פעולת הצלה. כאשר אורגן דיון על ארץ-ישראל עם סנטור או עם שגריר, נסע לווישינגטון לפחות חבר בכיר אחד של ועד-החירום ליום או ליומיים. כאשר היה ניומן יושב ראש המחלקה ליחסי ציבור מצא את עצמו נע לעתים קרובות בין ניו-יורק לווישינגטון. לדבריו לא היה זה רק מרחק גאוגרפי, אלא גם מרחק של השקפת עולם, שכן המנהיגים הציונים והיהודים לא הבינו את הממשל.

ניומן ידע מניסיונו האישי כי התנועה הציונית לא היתה פופולרית ביותר בבירה. המדור למזרח התיכון במחלקת המדינה וכן חוגים אחרים בעלי השפעה הביעו בגלוי את עוינותם לציונות. כפעולת נגד החל ניומן לשקול את הפעלתם של היהודים הרבים שהחזיקו עתה בעמדות חשובות בממשל. יהודים מעטים שירתו בשירות הציבורי בווישינגטון לפני "הניו דיל"; עכשיו השתפר המצב, משהוציא רוזוולט אל הפועל את תוכניתו הרחבה לחלץ את אמריקה מן המשבר הכלכלי העמוק, בעזרת סוכנויות ציבוריות שהיו אמורות לספק הן מקומות עבודה והן שירותים. ווישינגטון החלה להתמלא בעובדים אקדמאים, שעסקו בעיקר בנושאי כלכלה וסעד. רבים מבוגרי הקולג'ים שהגיעו לווישינגטון היו יהודים מערי המזרח, אשר בעבורם עדיין היו ההזדמנויות לקידום במסחר, בבנקאות ובביטוח במקומות מגוריהם מוגבלות. הם התרכזו במשרדי העבודה והמשפטים בעיקר וכן בסוכנויות כלכליות ופיננסיות, כמו הוועדה לניירות ערך. רוב המומחים האלה, שהגיעו עתה

לוושינגטון, היו אמריקנים בני מהגרים, בוגרי האוניברסיטאות הציבוריות, שלא גבו תשלום בעבור הלימודים – רבים מהם היו בוגרי הקולג' העירוני של ניו-יורק. כניסתם לשירות המדינה לא התקבלה תמיד באהדה רבה; חברי קונגרס רבים התנגדו "לאלמנט הזה", וכינו אותם "ניו-יורקים", שם שנעשה כינוי נרדף ל"יהודים".

ניומן חיפש אפוא דרכים לערב את בעלי התפקידים הצעירים האלה בפעילות למען הציונות. אחת הדרכים שנוסחו היתה ארגון "מועדון ארוחות ערב", שנועד לאנשים שעבדו בשירות המדינה או עבדו עם הממשל. הדיונים בארוחות ערב אלו הופנו לנושאים יהודיים וציוניים. אבל היה צריך לשמור על דיסקרטיות רבה ביותר, שכן היו בקבוצה פקידי ממשל בכירים, כמו נציב הסטטיסטיקה במחלקת העבודה, היועץ הכלכלי של הבית הלבן, פקיד בכיר ממשרד התקציבים, אחד ממנהלי תוכנית "החכר והשאל", חבר הנהלת הייצור המלחמתי ואף בנג'מין ו' כהן, אחד מיועציו האישיים הקרובים של רוזוולט. את הדיונים ניהלו ברנארד ג'וזף, חיים וייצמן, וולטר סי' לאודרמילק ואחרים בעלי מעמד דומה. "מועדון ארוחות הערב" נעשה לגרעין "המוסד האמריקני-הארצישראלי" ייסד אותו ישראל זיו מבריטניה, אשר שהה אז בארצות-הברית לרגל מאמץ המלחמה של בריטניה. מוסד זה קיבל עליו לבצע את תוכנית לאודרמילק.

הפעולה בווינגטון היתה דו-סיטרית, שכן לא התכוונו רק לשכנע עובדי משרדים ממשלתיים בעלי השפעה כי הפתרון לעתיד יהודי אירופה הנענית נמצא בידיה של הציונות, אלא גם ביקשו לדעת עוד על תוכניות בעלות-הברית בנוגע למזרח התיכון לאחר המלחמה. כיוון שבאותם הימים לא היו להסתדרות הציונית העולמית ולסוכנות היהודית משרדים בווינגטון, החליטו עמנואל ניומן ונחום גולדמן לקבל עליהם את תפקידי שני הגופים האלה וכן לאגור מידע רב ככל האפשר בנושא החיוני הזה.

המקום הטבעי להשיג מידע על תוכניות בנוגע לארץ-ישראל היה אגף המזרח התיכון במחלקת המדינה, אך נציגי התנועה הציונית התעלמו ממנו זמן רב. עד כה ניסתה התנועה להשפיע ישירות על הנשיא באמצעות הד"ר וייז ובאמצעות הקבוצה שהתקבצה סביב השופט ברנדייס. לעתים נדירות ביותר נשלח מזכר להאל – מזכיר המדינה, או לסאמנר וולס – תת-מזכיר המדינה, בתקווה שבעקבותיו יגשו הללו אל רוזוולט.¹²

ניומן החל לחקור בזהירות ובשיטתיות את המצב באגף המזרח התיכון, ועד מהרה עמד על העוינות העמוקה של צוות העובדים באגף כלפי הציונות. באפריל 1941 ביקר הד"ר וייצמן בארצות-הברית. עוזר מזכיר המדינה, א"א בירלי (A.A. Berle) ביקש להיפגש עמו ולדון על בעיותיה של בריטניה עם מדינות ערב הפרו-גרמניות. וייצמן ביקש מניומן שילך לפגישה במקומו, וכך ניתנה לו הזדמנות לא צפויה לעקוב במישרין אחר גישתו הכללית של האגף לבעיות האזור. בריטניה היתה נתונה אז ללחץ מכיוונים שונים: רומל התקף במדבר המערבי, החזית הבריטית בבלקאן התמוטטה, צבאה פונה מיוון, ובעיראק התחולל מרד פרו-נאצי. לדעתו של בירלי, הערבים התנגדו לבריטניה מפני שחששו שאם תנצחנה בעלות-הברית במלחמה הן תאפשרנה לציונים לשלוט על העולם הערבי. מכיוון שבריטניה נאלצה להקצות כוחות כדי להגן על מצרים במערב, על סינגפור במזרח הרחוק ועל הבלקאנים בצפון, לא היו קווי התקשורת החיוניים שלה מן המפרץ הפרסי דרך עמקי

החידקל והפרת מוגנים במידה מספקת, והערבים, אם ימרדו, יוכלו לנתקם בקלות רבה. בידיו של בירלי היתה הצעה "מקורית" לפתרון: כפי שראה את העניינים, היה מצב היהודים בארץ-ישראל נואש. הם היו מכותרים על-ידי כוחות גרמניה ואיטליה, שהתקדמו אל מצרים, על-ידי סוריה, הנתונה לשלטון ממשל וישי, ועל-ידי המורדים הפרו-גרמנים, שהחלו לצבור כוח בעיראק. אם יהיו הבריטים חלשים מדי מלהגן על ארץ-ישראל, יהיו היהודים שם חסרי אונים מול מתקפה ערבית, והמפעל הציוני כולו ייהרס. הכרחי אפוא להגיע להבנה עם הערבים, ועל כל התנועה הציונית לנהוג ב"גדלות מדינית" ולוותר על דרישותיה למדינה יהודית בארץ-ישראל. אם בכל זאת יכבשו הגרמנים את הארץ, יוכלו יהודי ארץ-ישראל לפנות אל ערב הסעודית בבקשת עזרה ומקלט. בתמורה לויתור על דרישותיהם לארץ-ישראל, אפשר שיאפשרו ליהודים לאחר המלחמה להקים מעין "ותיקן" בירושלים, ואילו את מדינתם יבנו ברמת אתיופיה (כך!). כאשר הזכיר ניומן לבירלי כי באתיופיה שולט האויב האיטלקי, ענה כי המצב ישתנה לאחר ניצחון בעלות-הברית. לטענתו הגורפת של ניומן כי אפשר שכך יהיה גם המצב בארץ-ישראל, לא היתה לבירלי תשובה.¹³

אם נבקש להיות כנים בנוגע לבירלי נציין שהלה הצהיר לעתים קרובות כי אין הוא מדבר בשם מחלקת המדינה, אלא מעלה את מחשבותיו שלו עצמו. חשיבה "תמימה" זו שהיתה דומה ברוחה לדעות שרווחו במחלקת המדינה היתה, כמובן, בלתי מקובלת כלל על דעתם של הציונים, והם נפגעו אף יותר, משהתברר שגישה זו שררה בעיקר במדור המזרח התיכון במחלקת המדינה, ובה היו "הבעיה הציונית" וה"סטייה הציונית" מושגים רווחים, כאשר דנו בבעיית ארץ-ישראל או בבעיית היהודים.

בלא ספק, היה סאמנר וולס, בראשית שנות הארבעים, איש הקשר הטוב והחשוב ביותר של ועד-החירום במחלקת המדינה. גישתו של וולס לציונות היתה שונה מגישתם של עמיתיו, והדבר ניכר ברצונו לתווך בין הציונים לשגרירות בריטניה בווינגטון, לאחר שהחליף האליפקס את לורד לותיאן בתפקיד השגריר. היחסים עם הציונים הורעו והגיעו עד לוויכוח פומבי בין האליפקס לחברים במשלחת ועד-החירום, שנפגשו עמו במאוס 1941 כדי למחות בפניו על יחס הבריטים אל המעפילים היהודים שניסו להגיע אל ארץ-ישראל. נכונותו של וולס להתערב בדבר היה בה, לדעת הציונים, ביטוי לרצון טוב, שהיה נדיר בקרב עובדי מחלקת המדינה. ביסודה לא היתה עמדתו שונה מעמדתם של רוב עמיתיו במחלקה, אך הוא היה פתוח יותר בקשריו עם הציונים.

העמדה שרווחה במדור למזרח התיכון במחלקת המדינה מבית-מדרשו של ואלאס מאריי, גרסה שיש "לעסוק כמה שפחות עם המנהיגות הציונית". לוולס היתה עמדה שונה, אך אין לתלותה באהדתו לציונות, כפי שחשבו בטעות ציונים רבים. לדעתו, עדכון מנהיגים ציונים כוייז ווייצמן, על-ידי סיפוק שאיפתם לגשת בקלות אל מחלקת המדינה להתייעצויות, היא דרך לקיים יחסי ציבור יעילים ודיפלומטיה "זולה". לדעתו, מנעה גישה זו, או מכל מקום עיכבה, קבוצות יהודיות מלפגוע במאמץ המלחמה הבריטי או מלחזק רגשות אנטי בריטיים בארצות-הברית.¹⁴ למרות זאת הכעיסה עמדתו את עמיתיו במדור למזרח התיכון.

וולס לא שינה את עמדתו זו גם בקיץ של שנת 1941, כאשר החלו הציונים האמריקנים לחשוש שבריטניה מכינה הסדרים פוליטיים סודיים, שייושמו לאחר המלחמה במזרח התיכון, מתוך התעלמות מן האינטרסים של היהודים בארץ-ישראל. במאי 1941 שלח אלכסנדר סי' קירק, ציר ארצות-הברית בקאהיר ובערב הסעודית, לממונים עליו הערכה על המצב במזרח התיכון. את ההרעה המתמדת במעמדה של בריטניה ואת ההשפעה הנאצית הגוברת באזור תלה בתמיכתה של בריטניה בשאיפות הציונות. קירק הציע שתי הצעות: (א) שארצות-הברית תפרסם הצהרה על היבטים מסוימים של הבעיה הארצישראלית כדי למתן את העוינות המוסלמית; (ב) שיעשה ניסיון "לנסח מחדש" את רעיון הבית הלאומי היהודי, שיתבסס על קביעות שונות מאלו שהיו מקובלות בעבר. הצעות אלו, מעורפלות ככל שיהיו, שיקפו עמדה אנטי-ציונית ברורה, שרווחה בדיווחיו של קירק, שראה בציונות תפיסה מוטעית הסותרת את העובדות ההיסטוריות והגאוגרפיות באזור.¹⁵ ב-28 ביולי שיגר קירק עוד מסר. הפעם הזאת כתב כי "מקורותיו" בטוחים שארצות-הברית נמצאת בעמדה המתאימה ביותר כדי לפתור את "הבעיה הערבית" במזרח התיכון בכלל ובארץ-ישראל בפרט, מכיוון שלארצות-הברית לא היתה כלל היסטוריה של סכסוכים מסובכים או מטרות פוליטיות עתידיות באזור. לפיכך הכרחי הדבר, שהציונים בארצות-הברית ישקלו מחדש את עמדתם בנוגע לארץ-ישראל, ועל-ידי כך יפיגו את המתח במזרח התיכון ויפחיתו את ההשפעה של הציר רומא-ברלין בעולם הערבי.¹⁵

ב-15 ביולי, שלח וולס, בהיעדרו של האל, תשובה מפורטת על הצעתו הראשונה של קירק¹⁶ והצהיר כי בנסיבות הקיימות מחלקת המדינה סבורה כי אין זה רצוי לפרסם הצהרה הממליצה לפייס את הערבים ומנסה לשכנע את המנהיגים הציונים לשנות את דעתם בנוגע לבית הלאומי היהודי. אך וולס היה כמעט היחיד שהחזיק בדעה זו במחלקת המדינה. קבוצה של דיפלומטים מתנגדים מובהקים לציונות לחצה על אמריקה שתצהיר על מדיניות פרו-ערבית. הודות למאמציו של וולס צומצם לחץ זה, כלומר ארצות-הברית המשיכה במדיניותה המסורתית של אי התערבות במזרח התיכון.

יחסי חוץ

דיון במאמציו של עמנואל ניומן להרחיב את טווח פעולותיה של מחלקתו לא יהיה שלם, אם לא נזכיר בקיצור את ניסיונותיו הראשונים לקיים "מדיניות חוץ ציונית". צרפת, בעלת היסטוריה ארוכה של קולוניאליזם במזרח התיכון, עדיין שלטה באזורים נרחבים בגבולות הצפוניים של ארץ-ישראל. באמצעות הנרי מורגנטאו, שר האוצר האמריקני, התקשר ניומן לרנה פלבן, ראש משלחת "צרפת החופשית" בארצות-הברית. שני האישים נפגשו ודנו ארוכות על השפעות המצב בלבנון ובסוריה על ארץ-ישראל, במיוחד בעקבות התוכנית החדשה של בריטניה בדבר הקמת פדרציה ערבית בחסותה. "הצרפתים החופשיים" היו מעוניינים שהיהודים האמריקנים יתמכו במאבקם לזכות להכרה כממשלה צרפתית גולה מטעם הממשל האמריקני; מעמד זה היה מאפשר להם לקבל סיוע כלכלי וצבאי, שארצות-הברית היססה להעניק להם. קשרים אלו הניבו פרות לאחר המלחמה: צרפת

תמכה בגלוי בשאיפותיהם של הציונים סייעה בהעפלה והצביעה באומות המאוחדות בעד הקמת מדינה יהודית.¹⁷

הנוצרים המרונים היו קבוצה נוספת שציפו ממנה שתתנגד לתוכניות הבריטיות-הערביות לכוון פדרציה ערבית לאחר המלחמה. תחילה תר ניומן אחר בעלי-ברית בקהילה המרונית הגדולה למדי בארצות-הברית. את הקשרים שקשר ניסו אחר-כך לטפח חברי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בארצות-הברית ובלבנון.

עוד יחסים מעניינים שכוננו בשנות המלחמה הראשונות, היו עם הד"ר תאראקנאט דאש, לאומני הודי מבנגאל, שהתגורר בארצות-הברית. עמנואל ניומן, חיים גרינברג מ"פועלי ציון" והד"ר דאש הקימו את "הליגה האסיאתית", כדי לקדם את האינטרסים של העמים באסיה, שהיו נחושים בדעתם להשתחרר מעול האימפריאליזם הבריטי, הצרפתי והיפני. הליגה התרחבה, ואל שורותיה הצטרפו סינים, קוראנים ובורמזים, שכמה מהם התגוררו בגלות שנים רבות (ובהם הד"ר סיגמן רי, נשיאה הראשון של קוראה הדרומית). ניומן וגרינברג ראו באסיה המתעוררת קרקע פורייה שאפשר להחדיר בה מודעות כלפי תקוות היהודים בנוגע לארץ-ישראל. אך מעט הושג ממאמץ זה, בגלל הבעיה החוזרת של חוסר משאבים כספיים לקיום הפעילות.¹⁸

תוכנית לאודרמילק

בחיפושיו הבלתי נלאים אחר גישות חדשות לבעיות הציונות ואחר אנשים חדשים המסוגלים להפיץ את השקפותיה של הציונות, התקשר ניומן אל הפרופסור וולטר קליי לאודרמילק, יושב ראש האיגוד הגאופיזי האמריקני. הפרופסור לאודרמילק ראה בשימור הקרקע החקלאית ערך עליון וראה את הבעיות שנתקל בהן במהלך עבודתו לא רק מנקודת מבט מדעית, אלא גם מזווית מוסרית ואנושית. לצורך מחקריו ביקר בשנת 1933 בדרום אירופה ובצפון אפריקה וחקר את השפעות סחיפת הקרקע והרס החקלאות באותם אזורים. באותו מסע ביקר גם בארץ-ישראל והתפעל מאוד מפעולות הכשרת הקרקע ומן החקלאות המתקדמת של החלוצים היהודים. כה נתרשם, עד שהוא, שאינו יהודי, נעשה לידיד חם ומעריך נלהב של הציונות לכל ימי חייו. בלוויית רעייתו אינו ביקר לאורכה ולרוחבה של הארץ כדי לחקור את בעיות המים והקרקע שלה. בני הזוג נעשו מעורבים רגשית בטרגדיה היהודית, כאשר צפו בעיניהם בכמה מ"אוניות הרפאים", כפי שכונו אוניות המעפילים, בשעה שהמעפילים "הבלתי לגלים" "אוחסנו" בתנאים נוראיים במחסניהן. מסקנותיו המדעיות של לאודרמילק הניבו תוכנית מקיפה לניצול הקרקע בארץ-ישראל ומקורות המים בה, ואילו הערותיו האנושיות הביאו אותו, שהיה נוצרי מאמין, לאמונה כי תוכניתו היא בעלת חשיבות חיונית ומכרעת ביצירת הזדמנויות ליישב מאות אלפי פליטים יהודים, ותביא גם רווחה לערבים תושבי האזור.

בריטניה השתדלה ככל האפשר להפריז בחומרת הטענות המוזכרות בדוח הופ-סימפסון משנת 1930, ואמרה שמקורות המים והקרקע ומקורות טבע אחרים בארץ-ישראל מגבילים לחלוטין את מספר יושביה. מסקנותיו של דוח הופ-סימפסון גובשו על סמך

שיטות לא מדויקות, אך לא נסתרו מעולם סתירה מדעית. השלטון המנדטורי השיב על הבקשות לאפשר ליהודים נענים ונרדפים להיכנס לארץ-ישראל כי אין לסייע לקבוצה אחת אם יפגע הדבר בקבוצה אחרת.

הן בן-גוריון והן ניומן חיפשו דרכים לסתור מסקנות אלו בעזרת דעות מבוססות של מומחים ובעזרת עובדות שאי אפשר לסתור. כעת היה חומר זה בנמצא. הנרי א' ואלאס, מזכיר החקלאות של ארצות-הברית, ביקש מלאודרמילק לאחר ששב מן הארץ, שיכין דוח על התפתחות החקלאות ועל ניצול הקרקע ומקורות המים בארץ-ישראל. ואלס התרשם עמוקות מדין-וחשבון זה והביא אותו לידיעתו של ידידו השופט ברנדייס. הוא אף ציין כי היה זה "הדוח הפרו-ציוני הטוב ביותר שראה מימיו". ברנדייס אסף כמה אישים, ובהם שופטים בבית המשפט העליון וכמה עיתונאים דומיננטים, כדי לדון בחומר. הוא גם הבטיח שהעתק של הדוח יגיע לשולחנו של רוזוולט.

עד מהרה הבין ניומן כי בדוח של לאודרמילק אכן יש עובדות מועילות ביותר, שניתן להשתמש בהן למען הציונות, במיוחד בהמלצה שבו להקים את "רשות עמק הירדן" (כינוי שקיבל את השראתו מרשות עמק טנסי). הנושאים העיקריים בתוכנית, כפי שציננו לאודרמילק, הופיעו תחילה בדוח שלו ולאחר מכן בספר, ואלו הם:

לארץ-ישראל שני צרכים עיקריים: מים ואנרגיה. מים יש בזרמי הירדן, ואנרגיה פוטנציאלית טמונה בירידה המהירה והנסערת של הנהר אל מעמקי ים המלח ובמערבולות שבו. יעדיה העיקריים של רשות עמק הירדן הם אפוא להטות את המים המתוקים של הירדן ויובליו ולהשקות בהם את הקרקע המדברית של עמק הירדן ומדרונותיו, ולנצל את השיפוע החד של אפיק נהר הירדן לפיתוח כוח חשמלי.

מלבד תוכנית ההשקיה, תהיה "רשות עמק הירדן" מעורבת בפיתוח המערכת להפקת כוח חשמלי. כדי להבין את תוכנית הכוח החשמלי הזאת, יש לדעתו לבחון את האפיונים הטופוגרפיים הייחודיים של עמק הירדן. שקע זה יצר את אחת הבקעות הקרקעיות הגדולות ביותר על פני כדור הארץ – השבר הסורי-אפריקני. עומקו מגיע ל-396 מטרים. עומק זה מקנה לים המלח אקלים יבש, צחיח ולוהט [...] התוכנית להפקת כוח חשמלי מצריכה כניסה של מי הים התיכון אל עמק הירדן, הן כדי לפצות את ים המלח על אובדן המים המתוקים מן הירדן והן כדי להשתמש במי הים לפיתוח כוח חשמלי.

אפשר להגדיל את אספקת המים ואת כוח החשמל המופק מהם, על-ידי ניצול מקורות המים השוכנים באזורים הסמוכים לארץ-ישראל ואינם בשימוש עתה, כגון נהר הליטאני בלבנון. אין ספק כי גישה אזורית לבעיית מקורות המים, המבוססת על הסכם בין המעוניינים הפוטנציאליים, תדגיש את המשמעות הכלכלית של המיזם ותיטיב עם כל המעורבים.

כוח חשמלי והשקיה הם פן אחד בלבד ממיזם רשות עמק הירדן. יעדו הכללי הוא לפתח את הקרקע, מקורות המים ואוצרות הטבע של אגן הניקוז של הירדן בארץ-ישראל ובעבר הירדן ושל המדרונות המערביים של ארץ-ישראל [...]

לשימור המים ולוויסות מי השטפונות יכול להיות מקום חשוב בפעולותיה של רשות עמק הירדן... רשות עמק הירדן תשאף גם לקדם את שימור הקרקע על-ידי שליטה על סחיפת הקרקע, על-ידי שיפור האמצעים לקליטת מי הגשמים בקרקע ועל-ידי הובלת מים שלא חלחלו, מן השדות והטרסות לאפיקי ניקוז טבעיים בלי לחרוץ ולסחוף את הקרקע. [...] הבעיה החשובה ביותר, שהוזנחה זמן רב ביותר – ניהול מדעי של אזורי המרעה, תהיה גם היא באחריותה של רשות עמק הירדן, שכן שטח נרחב למדי של אדמות קו פרשת המים מתאים ביותר למרעה [...] הייעור המחודש על הקרקעות שאינן מתאימות לחקלאות ולמרעה יהיה גם הוא באחריות רשות עמק הירדן: הודות לייעור יסופקו דלק ועץ, שכה רבים זקוקים להם בארץ, וייווצר משטר מווסת יותר של מים עודפים [...] שלב חשוב ומכניס רווחים ברשות עמק הירדן יהיה הפקת מינרלים חשובים ממימי ים המלח בהיקף רחב הרבה יותר מן העבודות המתבצעות עתה [...] בפיקוח רשות עמק הירדן תהיה גם הכשרת הנגב או הארץ הדרומית, ששטחה שווה בגודלו כמעט לכל אזורי ארץ-ישראל האחרים גם יחד.¹⁹

לאחר דיון על החיוניות הכלכלית של מיזם זה, עבר לאודרמילק לבעיית המיליון ושליש מיליון הערבים שחיו בארץ-ישראל ובעבר הירדן. על-פי מסקנותיו, יהנו הללו מאוד מרשות עמק הירדן. העלייה היהודית הגוברת, שתאפשר בעקבות המיזם, תרחיב את שוקי תוצרתם ותספק להם הזדמנויות חדשות להשקעות ולעבודה. אכן הציוני המסור והמשוכנע ביותר לא היה מחבר דוח משכנע יותר מזה המצדד בעלייה היהודית לארץ-ישראל ובכושר הארץ לקלוט עלייה כזו.

ואמנם עשתה המחלקה ליחסי ציבור של ועד-החירום כל שביכולתה כדי לתת לדוח פרסום רחב ככל האפשר. אך ניומן חש כי אם יופיע הדוח בתוך ספר והמחבר יביע בו הערכות סובייקטיביות על המצב בארץ-ישראל ותיאורים של חוויות אישיות, ישרת הדוח טוב יותר את המטרות שהציב ניומן. כאשר הובא הרעיון לחבר ספר בפני הגב' לאודרמילק, היו לה ספקות בדבר והעירה כי "וולטר חי על זמן שאול",²⁰ כיוון שלקה בהתקף לב חמור. למרבה המזל, הוא חי עוד כשלושים שנה, ובמרצו הרגיל החל בהכנות לכתיבת הספר.

בספטמבר 1942 נשלח הד"ר לאודרמילק לסין מטעם מחלקת המדינה, והעריכה הסופית של כתב-היד וכן ההוצאה לאור עצמה של הספר נשארו בידי הגב' לאודרמילק ועמנואל ניומן. נמצאה עורכת לספר – הגב' שולמית שוורץ-נרדי, ומוציא לאור יוקרתי – "הארפרס", אך הבעיות הבירוקרטיות, שנגרמו מחמת התקנות לזמן מלחמה (הללו יושמו כולן מחשש שהספר עלול להתפרש כמסמך אנטי-בריטי) היו המכשול הקשה מכולם. גם על כך התגברו לבסוף, ובשנת 1944 יצא הספר לאור בארצות-הברית על-ידי "הארפרס" ובאנגליה בהוצאת "ויקטור גולאנץ". התוכנית עצמה לא יושמה באותם ימים של תוהו ובוהו מדיני, אך לאחר כינונה של מדינת ישראל נמסר הרעיון כולו לידי הרשות לתכנון המים בישראל (תה"ל), וחלקים מתוכנית זו יושמו.

העניין הרב שמצא הד"ר לאודרמילק בארץ-ישראל לא הסתיים בהצעתו להקים מעין רשות עמק הטנסי בנהר הירדן. בשנת 1951 התנדב לסייע בהקמת שירות לשימור הקרקע במדינה החדשה. שנה לאחר מכן מינה אותו ארגון המזון והחקלאות של האומות המאוחדות לנציגו בישראל, ובתפקיד זה עבד שנה וחצי. לישראל שב בשנת 1954, הפעם כדי לעמוד בראש המחלקה החדשה להנדסה חקלאית בטכניון שבחיפה.

אמנם "גילה" לאודרמילק את הציונות ואת החלוצים היהודים בארץ-ישראל בעצמו. אך הד"ר ניומן, שהכיר בהשפעתו הגדולה של המדען האמריקני, ניצל את כל כוחה של המחלקה שעמד בראשה ואת כוחו שלו עצמו כדי להבטיח את הוצאתו לאור של הספר ארץ-ישראל, ארץ ההבטחה (*Palestine, Land of Promise*). זה היה מסוג הפעולות, שניומן חש כי על המחלקה לבצע, אלא שמחמת המצב הפנימי המעורער בוועד-החירום לא התאפשר לפרסמו בזמן ההוא, והוא פורסם כאמור מאוחר יותר – בשנת 1944. לאחר שהתפטר בשנת 1943 משירות ועד-החירום, הוסיף לעבוד במיזם לאודרמילק.

פרסומו של הספר היה למאורע פוליטי בעל חשיבות ציונית, ועותקים רבים ממנו הפיץ ועד-החירום בקרב קובעי המדיניות בארצות-הברית: חברי קונגרס, פקידי ממשל, פרשני עיתונות ורדיו, מנהיגי עובדים, אנשי דת ומנהיגים יהודים.²¹ גם ועדות-החירום המקומיות וסניפי הארגונים הציוניים בכל רחבי ארצות-הברית שקדו על הפצת הספר בקרב מעצבי דעת הקהל המקומיים, הספריות הציבוריות והאוניברסיטאות ודאגו לביקורת אוהדת בעיתונות.²² ואמנם הספר לא רק שכנע רבים, יהודים ולא-יהודים, שארץ-ישראל יכולה לשמש פתרון ציוני צודק בארץ-ישראל, אלא גם סיפק פתרון לדילמה, שעמדה בפני רבים ממעצבי דעת הקהל וקובעי המדיניות בארצות-הברית, אשר לא הסכימו לפתרון בעייתו של עם מעונה בשעה שהדבר פוגע בזכויותיו של עם אחר. עתה הוצע פתרון אשר יאפשר התיישבות המונית של יהודים בארץ-ישראל, התיישבות שלא זו בלבד שלא תפגע בהתפתחותו של היישוב הערבי המקומי, אלא אף תקדם אותו הן בארץ-ישראל המערבית והן בעבר-הירדן.

לתוכנית היתה השפעה חשובה על חוגים רחבים בממשל רוזוולט. היא התאימה להלכי הרוח של אנשי "הניו-דיל", אשר ראו ב"רשות עמק טנסי" (TVA) סמל להצלחת תוכניותיהם הכלכליות-חברתיות בארצות-הברית. השפעתו של הספר ניכרה גם על הנשיא רוזוולט. בעת פגישתו המפורסמת בפברואר 1945 עם אבן-סעוד על סיפור משחתת אמריקנית באגם המר הגדול – לאחר שדחה אבן-סעוד את הצעות הנשיא ליישב בארץ-ישראל יהודים ניצולי השמדת הנאצים, הציע רוזוולט לשליט הסעודי לחקות את דוגמת TVA בארצו.²³ אבן-סעוד דחה את ההצעה בטענה כי כל ימיו היה לוחם ואין לו כל עניין לעסוק בחקלאות, מה גם שאין טעם לפתח את ארצו אם יירשו היהודים עושר זה!²⁴ על אף דחייה בוטה זו של הצעותיו זכור לפראנסס פרקינס, שרת העבודה בממשלת רוזוולט, כי הנשיא ציין שההתפתחות החקלאית של היישוב העברי בארץ-ישראל היא דוגמה חיובית לכל המזרח התיכון.²⁵

הדרך ליישום התוכנית

הוועד המנהל של ועד-החירום החליט להקים ועדה מיוחדת, שחבריה יהיו שניים מן הציונים המרכזיים בארצות-הברית, שעסקו בפיתוח הכלכלי של ארץ-ישראל: רוברט סאלד וישראל ברודי. סוכם כי הם והד"ר ניומן יתחילו יחדיו ביישום המחקר. לוועדה הוקצב סכום של 5,000 דולר. הוועדה נפגשה עם דוד ליליינטאל, יושב ראש "רשות עמק טנסי", והוזמנו לסיור מקיף במפעל. חברי הוועדה התפעלו מאוד הן מן המפעל האדיר עצמו והן מן הרוח החלוצית ששרתה על עובדיו. עם תום הסיור נפגשה הוועדה עם ליליינטאל ועם צוות המהנדסים הבכיר של הרשות לשיחה על האפשרויות להגשים את תוכנית לאודרמילק. אנשי הרשות הביעו את נכונותם לעזור בייעוץ ובהדרכה, להמליץ על אחד מן המומחים הבכירים שלהם שיערוך סקר הנדסי ואף לשמש "ועד הנדסי מייעץ" אשר יפקח על התוכנית. אך גם עתה, כאשר הגיעה התוכנית לשלב היישום, היסס ועד-החירום להחליט לנקוט פעולה, בעיקר מחמת ההוצאות הכספיות הכרוכות בכך. אך ניומן לא הרפה ואסף תרומות להגשמת התוכנית. לאחר מכן נתפסו לתוכנית גם הד"ר וייצמן ואליעזר קפלן, והמפעל מומן מכספי "קרן היסוד" בארצות-הברית. עם פרישתו מוועד-החירום ייחד ניומן את מיטב מרצו לנושא זה. את התוכנית ומתכנניה הביא בפני הוועדות אשר דנו בעתיד ארץ-ישראל: הוועדה האנגלו-אמריקנית וועדת האו"ם (UNSCOP). כשקמה מדינת ישראל הועברה התוכנית כולה לרשות "תכנון המים לישראל", ובמשך הזמן הוגשמו, מתוך כמה שינויים, חלקים מרכזיים ממנה.²⁶

תוכנית לאודרמילק היא רק דוגמה אחת חשובה לאפשרויות הרבות אשר נפתחו בפני הציונים בארצות-הברית לפעולה ציבורית-מדינית בשנות המלחמה הראשונות. זו היתה אחת האפשרויות היחידות שהוגשמו, ולא היה זה אלא יוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

קשיים ארגוניים

בראשית הפרק צוין כי עמנואל ניומן שימש מנהל המחלקה ליחסי ציבור ולפעולה פוליטית ועסק בקביעת מדיניות וביישומה, עוד לפני שמינויו הוכר רשמית ב-9 בינואר 1941. ניומן קיבל עליו לבצע כמה פעולות, והנה כעבור זמן לא רב הורה לו ועד-החירום למסור לו כל חומר שהוא המצוי בידיו – אף הודעות לעיתונות, כדי שיקבל מן הוועד אישור מוקדם לפרסמן ולבצען. ועד-החירום רצה בכל מאודו לשלוט במחלקה החדשה: ראשית, בגלל המצב הפנימי בוועד עצמו, שהיה כה גרוע, עד כי התערבותו האישית בלבד של ברנארד ג'וזף מנעה מהצ"א לפרוש מוועד-החירום,²⁷ ושנית, בעקבות הצלחותיו הראשונות של ניומן, סבבו כל פעולות הוועד סביב המחלקה וכולם רצו להשתתף בפעילות. ניומן אמר על כך למחבר: "כה רבים רצו להיות בתמונה עד כי שכחו לצייר אותה". כדי להבטיח את שליטתו על המחלקה, קבע אפוא הוועד המנהל הסדר מדומה, שיבטיח הן את פיקוחו על פעולות המחלקה והן את הפעלתם של מומחים ליחסי ציבור. על-פי הסדר זה יהיו כל חברי הוועד המנהל באותה שעה גם חברי המחלקה מתוקף

תפקידם, אך כל אחד מהם יאציל את סמכויותיו למומחה ליחסי ציבור, והמומחה יהיה נציגו במחלקה. אין צריך לומר, שעל כל ענייני המדיניות העקרוניים החליט הוועד המנהל עצמו.²⁸

אחד המומחים שהובא בעקבות הסדר מיוחד זה היה מאיר וייסגאל. וייסגאל היה מעורב בעריכה ובכתיבה של פרסומים ציוניים מאז מלחמת העולם הראשונה, וכשנעשה ב-1941 לנציגו האישי של הד"ר וייצמן בארצות-הברית, כבר היה לו עבר מוצלח בתאטרון ובעיתונות: הוא הפיק שני מיצגים גדולים – "רומאנסה של עם", בשנת 1933 ו"הדרך הנצחית", ב-1937; שניהם עוסקים בתולדות היהודים ובציונות. כמו-כן יזם והקים את הביתן הארצישראלי המוצלח ביריד העולמי בניו-יורק בשנת 1939. מלבד ניסיונו העשיר והמגוון הביא עמו למחלקה גם אישים רבים מכל רחבי ארצות-הברית בעלי השפעה באמצעי התקשורת, שעמד עמם בקשר.

וייסגאל תמך תמיכה מלאה בתפיסתו של ניומן את תפקידה של המחלקה ליחסי ציבור, ובעיקר סבר כי עליה להיות לכלי התעמולה המרכזי של התנועה הציונית האמריקנית. גם הוא סבר שחשוב לשכנע אמריקנים לא-יהודים שהציונות היא הפתרון הרלוונטי לבעיה היהודית, אך דאג במיוחד להבהיר ולברר את הלך המחשבה בתוך התנועה הציונית עצמה. מכיוון שהיה משוכנע כי חוסר התיאום בחשיבה ובפעולות הכשילו את כל המאמצים לשפר את יחסי הציבור של התנועה, הציע להוציא לאור עיתון, שיבטא את תפיסות הציונות. לדעתו, עיתון זה מן הראוי שיצא בסדירות, יערוך מתוך שיקול דעת זהיר ביותר ויובעו בו תכנים אשר יתקבלו על דעת כל התנועות. מובן שהצעתו נדחתה על הסף מפני שכהרגלן חששו התנועות הציוניות בארצות-הברית, שיוזמה מתואמת ומשולבת כזאת עלולה לפגוע בריבונותן. וייסגאל נעשה מתוסכל ממכשולים דומים, שצצו בכל עת שהעלה הצעה לפעולה, ולא עבר זמן רב עד שעזב את תפקידו זה כדי לנהל את משרד הסוכנות היהודית בניו-יורק, שנפתח לאחר ועידת בילטמור.

התפתחותה של המחלקה נפגעה קשות גם בשל המחסור התמידי בכספים. ניומן דרש בתחילה תקציב של 100,000 דולרים לצורכי פעולות השנה הראשונה, כלומר שני אחוזים בלבד מכל הכספים שגויסו בארצות-הברית למען ארץ-ישראל באותה שנה. המפלגות הציוניות הורו לסוכנות היהודית להקציב 27,000 דולרים בלבד ליחסי ציבור, והדבר הזה אפשר רק פעילות מעטה. לכל ועד-החירום הוצע תקציב שנתי של 25,000 דולרים מן הקרנות הלאומיות לשנת 1941 – ואף סכום זעום זה לא הועמד לרשותו מעולם. הד"ר וייצמן קיווה לגייס "קרן פוליטית" של 500,000 דולרים. אך גם הוא הוכשל, בשל סירובן של המפלגות הציוניות להקציב מן הקרנות הלאומיות או לתרום למען קרן עצמאית למטרות מדיניות. ניומן הוסיף לעבוד לבדו, עד שבאמצע 1941 עלה בידו להעסיק בתפקיד עוזר מדיני את הד"ר דייוויד פטגורסקי, אדם צעיר, כישרוני ומלא מרץ.

במחצית השנייה של שנת 1941 עבדו ניומן ופטגורסקי יחדיו. ניומן סיפר למחבר (בריאיון אישי, ב-2 ביוני 1974) כי ייתכן מאוד שהיתה זו תקופת השיא של פעילות המחלקה. ואמנם היה פטגורסקי מוסמך ביותר לסייע לניומן בפעילות הפוליטית. פטגורסקי, שמוצאו מקנדה, קיבל חינוך רבני אורתודוקסי, היה תלמיד מאטיין של הארולד

לאסקי בבית-הספר לכלכלה ולמדעי המדינה בלונדון ובעל ידע וניסיון רב במחקר מדיני. פטגורסקי הצטרף לניומן מתוך הכרה באתגר שהציב התפקיד באותו זמן קשה, ולמענו ויתר על משרת הוראה אקדמית. אך לבסוף התאכזב מרות והתפטר מתפקידו מתוך תסכול. במרס 1942 כתב מזכר חשוב ביותר לוועד-החירום האמריקני וניתח בו בהרחבה את כישלון ועד-החירום הציוני. לדבריו, "הוועד כפי שהוא היום נכשל לגמרי בהתמודדותו עם מילוי יעדיו ואחריותו. כישלון זה תלה בשלוש סיבות לפחות: (א) מבנה ארגוני ומינהלי לקוי; (ב) כישלונם של רבים מחברי ועד-החירום והוועד המנהל לשאת באחריות הנדרשת ממעמדם ומחומרת המצב בעם היהודי באותה העת; (ג) תפיסה מוטעית של תפקידי הוועד, שאינה מתאימה כלל למורכבות ולדחיפות של הבעיות ש"מולן אנו עומדים".

על הארגון ועל המבנה כתב:

הארגון של ועד-החירום ופעולותיו לוקים בתופעות אלו: (א) היעדר סמכות מרכזית, הן בכל הנוגע לתיאום ולקביעת המדיניות והן בכל הנוגע לביצועה; (ב) היעדר קו מדיני מנחה והיעדר יעדים ברורים ועקביים; (ג) שיטה מוטעית בבחירת סגל עובדי הוועד המנהל; (ד) תפיסה שגויה של תפקידי הצוות המקצועי הקבוע [...] ביזור עצום ולא אחראי של סמכויות, הגורם על-פי רוב להיעלמות כל סמכות חזקה ויעילה [...] חמור מכך היה כישלון ועד-החירום למנות מנהל או פקיד שיהיה אחרי לביצוע הכללי של פעולות הוועד [...] בשל כך היו הפעולות השונות של הוועד בלתי מתואמות לחלוטין. כמו כן נעדרה ממנו חלוקה יעילה של חובות ואחריות.

פטגורסקי ממשיך בקביעותיו:

מצער מאוד – וכמעט שאי אפשר להאמין – כי שום הוראה לא ניתנה בנוגע לארגון שיטתי של הפעילות הפוליטית או בנוגע ליישום יעיל של התוכניות הקיימות [...] אין ציון ברור של יעד, שיטה או מטרה. לכן, למשל יש בוועד-החירום אבחנה נושנה ומיותרת בין יחסי ציבור לפעולה מדינית, ומנסיוני הקצר השתכנעתי כי אי אפשר ליישמה כלל [...] בארצות-הברית, וכי היעדר פעילות מדינית מתוכננת והיעדר קו מדיני ברור הוסיפו לבלבול בעבודתו של הוועד.

בנוגע לוועד המנהל קבע פטגורסקי:

לוועד המנהל סמכויות להחליט החלטות הנוגעות לנושאים חברתיים ופוליטיים מורכבים וחיוניים ביותר לציונות בזמננו, אך ברור לי שגוף זה כמעט שאינו מסוגל למלא תפקיד זה [...] כמעט כל אחד מחבריו נושא עול כבד של חובות מקצועיות עסקיות וחובות אישיות וציוניות אחרות [...] אך ברור בהחלט, כי ההחלטות, על כל הבעיות הכרוכות בהן, שעל הוועד להחליט [...] דורשות שיקול דעת מתמיד ורצוף של כל קובעי המדיניות, ולא פחות מכך [...] בעיני הוועד המנהל אחד

מתפקידיו הוא לבדוק בדיקה מדוקדקת כל פריט ופריט בעבודתו של הצוות [...] בפגישות הוועד המנהל עסקו הרבה מדי בבעיות פרוצדורליות ולא בעקרונות; וניתנה עדיפות לפרטים חסרי חשיבות על-פני נושאים יסודיים ומכריעים.

ואולם החלק החשוב ביותר של המזכר הוא החלק שהוכתר בכותרת, "אי התאמתן למציאות של ההנחות שעליהן מתבססת עבודת ועד-החירום". פטגורסקי טוען:

נראה שרוב העבודה שוועד-החירום מבצע עתה מתבססת על ההנחה כי העולם שיקום לאחר סיום המלחמה יהיה מאורגן כפי שהיה לפני פרוץ המלחמה פחות או יותר, ושבעיותיו יהיו דומות בטבען. הדבר מחייב כמובן שהפעילות הציונית הפוליטית תלך בדרך המסורתית שלה [...] אך אני משוכנע לחלוטין כי יש להניח הנחה מציאותית הרבה יותר בנוגע לשנים הבאות: העולם שלאחר המלחמה יהיה שונה בתכלית מן העולם שהכרנו בשנים שלפני המלחמה [...] התפתחויות אדירות מתרחשות עתה בסין, בהודו, ברוסיה – בכל יבשת אסיה [...] שינויים פוליטיים, כלכליים וחברתיים מהפכניים ורחבים אלו פירושם, כי עלינו להתאים את עצמנו לעולם חדש לגמרי; שעלינו להתחיל בהערכה וביישום מחדש של תפיסותינו; שעלינו להתחיל בפיתוח קשרים ויחסים חדשים; שעלינו להתחיל מיד בתכנון תוכניתנו בנוגע לעולם שלאחר המלחמה; שעלינו "לחשוב בגדול" (In the "Grand Manner"). עכשיו ודאי שאנו הקבוצה שעומדים לרשותה האמצעים הדלים ביותר מכל הקבוצות בעולם, כדי להתמודד עם הבעיות העצומות הסובבות אותנו. יש בעיות אדירות של פדרציה, בעיות אזוריות, ארגון העולם, פיתוח כלכלי, צורות ומוסדות פוליטיים, קונפליקטים גזעיים ולאומיים וכד'. אין בידינו אף לא קמצוץ של חומר, אף לא מחקר מתאים אחד, אף לא מאמץ משותף או מאורגן אחד, שאנו יכולים לבסס עליו חשיבה פוליטית או תכנון כלשהו.²⁹

בהמשך הדברים הופיעו במזכר הצעות בדוקות וזהירות לפתרון האנרכיה הארגונית והמנהלית בוועד-החירום, ואף לא אחת מהן יושמה בתקופה הנסקרת בפרק זה.

כישלונות ועד-החירום ואסון "סטרומה"

הבעיות שעלו בחומרתן על כל הבעיות האחרות שהעלה פטגורסקי במזכרו היו הבעיות התמידיות של חוסר משאבים כספיים לפעולה, והניסיונות החוזרים ונשנים של ועד-החירום להגביל את פעילותו של ניומן על-ידי קביעתו החוזרת, כי תפקידו מוגבל לניהול יחסי הציבור בלבד. כך אפוא הוקפאו רוב הפעילויות שהחל בהן ניומן במרץ כה רב בראשית שנת 1941.

אחד הסימנים הראשונים לנזק, שנגרם בשל היסוסו של ועד-החירום לתמוך ביוזמותיו של ניומן, היה קשור בוועידה הלאומית של הנוצרים והיהודים (The National Conference of Christians & Jews). ועדה בין-דתית זו, שאורגנה בעיקר כדי ללחום

באנטישמיות בארצות-הברית, התרחבה לאחר פרוץ המלחמה והיו חברות בה קבוצות דתיות וחברתיות רבות, שדאגו לשימור הדמוקרטיה האמריקנית. אך בארגון זה לא השתתף מעולם אפילו ציוני אחד, ומצב זה ניסה ניומן לשנות, שכן לדעתו נוכחות ציונית היתה חיונית בארגון זה. ביולי 1941 ביקש אפוא ניומן מוועד-החירום לשגר נציג לוועידת הארגון הארצי של הנוצרים והיהודים, אך לא נתקבלה כל תגובה, וכך נשארה הזירה חופשית וזמינה ללא-ציונים. בסתיו שלאחר מכן נסע לבריטניה הרב מ' לזרון, הרב מתנגד הציונות החריף ביותר בארצות-הברית, להשתתף במשלחת ועידת הנוצרים והיהודים.³⁰ אילו היה ועד-החירום מצרף איש משלו, אפשר שהיה נמנע הנזק שגרמו הצהרותיו האנטי-ציוניות של הרב לזרון. כמה חודשים לאחר מכן נשלח אבא הלל סילבר (אגב, גיסו של לזרון) לבריטניה, כדי לתקן מעט מן הנזק.³¹

הציונות ניזוקה גם מכישלוננו של ועד-החירום להגיב על מאמר של הד"ר י"ל מגנס, נשיאה של האוניברסיטה העברית בירושלים, שפורסם ב"ניו-יורק טיימס" ב-20 ביולי 1941, ובו תמך בכינון מדינה דו-לאומית בארץ-ישראל במסגרת פדרציה ערבית. המאמר התסיס את הציונים. כמה מחברות "הדסה" תמכו בעמדותיו של מגנס, אך חשוב מכך היה עצם הדבר שואלאס מאריי, ממדור המזרח התיכון במחלקת המדינה, הסב את תשומת-לבם של הממונים עליו למאמר, וציין כי העמדות המוצגות בו "ראיות לתשומת לב מדוקדקת, מכיוון שהן מבוססות על הערכה הגיונית של אפשרויות מעשיות".³² לבקשותיה של "הדסה" נמנע ועד-החירום מלפרסם תגובה שלילית על המאמר. מגנס ותומכיו לחצו בשנה שלאחר מכן לקבל את עמדתם, ולכן נדחתה כל פעולה לגיבוש עמדה ציונית-אמריקנית אחידה בעניין מטרות התנועה הציונית לאחר המלחמה.

ואולם אחד הכישלונות המצערים ביותר של ועד-החירום היה חוסר יכולתו להגיב תגובה ציונית רשמית כלשהי על הטרגדיה שאירעה לאוניית המעפילים "סטרומה". ב-16 בדצמבר 1941 עלו 750 פליטים על סיפונה של אונייה קטנה, שעגנה בנמל הרומני קונסטאנצה. אונייה זו, "סטרומה", הפליגה לחיפה עמוסה לעייפה, אך נתגלו בה נזילות מים ובעיות במנוע, על כן נאלצה לעגון לצורך תיקונים באיסטנבול. התורכים לא אפשרו לנוסעיה, לרדת אל החוף. אך לשום נוסע על סיפון "סטרומה" לא היתה אפשרת עלייה תקפה, והבריטים סירבו להנפיק אשרות עלייה בטענה כי המכסה השנתית לעולים יהודים מולאה זה מכבר. האונייה לא היתה ראויה להפלגה בים הפתוח, ונשארה קשורה לרציף במשך עשרה שבועות, עד שפקעה סבלנותם של התורכים והם גררו אותה ללב ים. מכיוון שהפליטים ידעו כי לעולם לא יוכלו להפליג בה לארץ-ישראל, ניסה הרב חובל לשוב לרומניה. כמה מילין מן הנמל התפוצצה האונייה וטבעה. רק שניים מנוסעיה שרדו.

תורכיה היתה מדינה ניטרלית, וכיוון שכך לא היתה הגבלה שמנעה את המידע על תחינתם של אותם מעפילים לרשיונות עלייה, באותם עשרה שבועות שבילו על סיפון האונייה הצפוף, ועל גורלם המר, מלהגיע לארצות-הברית. לניו-יורק נשלחו הן מירושלים והן מלונדון קריאות דחופות לפעולה כלשהי. עמנואל ניומן נפגש עם השגריר התורכי בושינגטון, בתקווה להשיג אישור לירידה זמנית של הנוסעים באיסטנבול. כאשר טבעה האונייה ב-24 בפברואר 1941, הגיעה הידיעה על כך במהירות לארצות-הברית ונתפרסמה

בעיתונים למחרת בבוקר. ניומן טלפן מושינגטון לחברי ועד-החירום בניו-יורק ולבן-גוריון בשיקגו, כדי להבטיח שתושמע מיד תגובה ציונית בעיתונות ותפורסם כהצהרה מטעם ועד-החירום. עיתון "ניו-יורק טיימס" אף עיכב את מועד סידורו של עמודו הראשון עד ליום המחרת, בציפייה לקבל את ההצהרה. אלא שכמה מחברי ועד-החירום היססו לפרסם מחאה חריפה נגד הבריטים על ההתעללות במעפילים ובקשו לכבד את ה"הבנה", שהגיעו אליה עם השגריר האליפקס (הנוגעת למצב שונה בתכלית). על כן נדחה פרסום ההצהרה עד שזומן הוועד המנהל לישיבה. תהליך פרסום ההצהרה הדחופה נעשה לתהליך מסורבל כל-כך, עד שביטל לחלוטין את תקפותה. ארתור לוריא מתאר זאת בבהירות במזכר אל חברי ועד-החירום.³³ "חד-גדיא" היה כאן עם סיום דומה:

תהליך ההתייעצות עם המפלגות, עם החברים היחידים של הוועד ועם מר בן-גוריון החל. הוצעו כמה שינויים, ואלו הוכנסו לטקסט שתוקן לגמרי. למחרת בבוקר [יום שלישי], משהיה הטקסט מוכן, התנהל שוב תהליך של התייעצות יחידים עם כל הנוגעים בדבר ועלה הקושי לפשר בין העמדות השונות, במקום שלא התנהלו דיונים כלל. ההצהרה עוכבה עד לישיבת הוועד המנהל ביום שלישי אחרי הצהריים, והתקבלה לאחר שינויים קלים ביותר. מאוחר יותר הודיעו למזכיר, כי הד"ר וייז יגיע לניו-יורק באותו הלילה, ומכיוון שהיה עליו לחתום על המברקים, עליו לקוראם לפני שישלחו. המברקים הונחו על שולחנו של הד"ר וייז ביום רביעי בבוקר, אך רק לאחר השעה חמש אחר-הצהריים, היה יכול הד"ר וייז ליידע את המזכיר, שלא יוכל לחתום על המברקים כפי שהם. שוב עוכבו המברקים והוצגו בפני אספה כללית של כל חברי הוועד. בפגישה זו הועלה הטקסט, שכבר קיבל אישור לפרסום, שוב לדיון וזכה לביקורת מוחצת מצד כמה נוכחים. בשל כך, שוב עוכבו המברקים לתיקון ולשינויים חדשים, והיתרונות, שיכלו להשיג על-ידי תגובה מידית, אבדו.³⁴

הרגשת הכישלון העמיקה בקרב הציונים האמריקנים, ובעיני האחרים נראה כי התנועה הציונית האמריקנית חסרת כל יכולת ואולי אף אדישה להתפתחות העניינים. ניומן היה על סף ייאוש וב-3 במרס 1942 הגיש את התפטרותו. ועדת משנה, שחבריה היו הד"ר ישראל גולדשטיין ורוז הלפרין, זומנה כדי לדון בהצעות שהציע ניומן כמה חודשים קודם לכן בעניין פעולות המחלקה. ניומן נתבקש לחזור בו מהתפטרותו, ואכן חזר בו, כיהן בתפקידו עד לאחר ועידת בילטמור והתפטר סופית בתחילת שנת 1943 כדי להקדיש את זמנו למימוש תוכנית לאודרמילק. הוא הוסיף להיות פעיל בתנועה הציונית, והיה עסקן מתנדב.

הוויכוח סביב שאלת המחאה הציבורית

עיכובים אלה ודומיהם אין מקורם רק בחוסר יעילות, בחלוקת סמכויות לקויה או בשלומיאליזם, אלא בשאלה ראשונה במעלה, שנגעה למדיניות הוועד וציוני אמריקה כולם כלפי בריטניה. ציוני ארצות-הברית מצאו עצמם נתונים בדילמה קשה, והיא מצאה

את ביטויה בדיוני הוועד: מצד אחד חששו מלפגוע בבריטניה על-ידי פרסום הפרשה, מצד אחר לא היה אפשר לצפות כי הקהילה היהודית בארצות-הברית תשב באפס מעש לנוכח הטרגדיה. הבעיה נתחדדה עוד עקב אזהרה ברורה בנדון שהתקבלה משגרירות בריטניה בווינגטון. בשיחה בין ישעיהו ברלין למזכיר הוועד, א' לוריא³⁵ איים ברלין כי השגרירות תראה בכל מתקפה ציבורית על בריטניה בעניין אסון "סטרומה" "הצהרת מלחמה".³⁶ ניומן קרא לוועד להתכונן למצב מעין זה. אך התנועה הציונית האמריקנית, כתנועה הציונית כולה, עדיין לא קבעה באותה העת את עמדתה כלפי בריטניה, והפחד מפני האיום הבריטי השפיע על רבים. גם דוד בן-גוריון, אשר נמצא אז בארצות-הברית, שכנע את הוועד שלא לפעול כנגד בריטניה. טיעונו היה מוזר ביותר: לדעתו לא היה כל הבדל בין פרשיית "דאריין 2" (אשר מעפיליה היו עצורים יותר משנה בעתלית) לבין טביעת "סטרומה" מבחינת עמדת ממשלת בריטניה לכן יש לכבד את ההתחייבויות שניתנו בפרשת "דאריין" לשגריר בריטניה גם עתה ולא לפרסם עובדות שיכולות לפגוע בבריטניה.³⁷

אמנם לא סבר בן-גוריון שיש לעבור בשתיקה על האסון, אך טען שאין לכוון את חצי הביקורת כלפי בריטניה, אלא כלפי ארצות-הברית, ויש לראות בה שותפה שווה לבריטניה באשמה, וזאת מפני שהיא המעצמה הגדולה והחזקה בבעלות-הברית. על ציוני ארצות-הברית ויהודיה למחות בפני ממשלתם ולבסס את מחאתם על הטיעון ההומאניטרי וכן להביע את הזדעזעותם כאמריקנים מכך שמעשים כגון מעצר מעפילי "דאריין 2" וטביעת "סטרומה" יכולים להתרחש בעיצומה של מלחמה למען עקרונות החופש והדמוקרטיה.³⁸ גם כלפי שגרירות בריטניה נקט דוד בן-גוריון עמדה מתונה ביותר. לדעתו, היה צורך למסור לשגריר את ההצהרה שפרסם משרד ההנהלה בלונדון, להדגיש בפניו כי יהודי ארצות-הברית זועזעו מאסון "סטרומה" ולבקש שימסור ידיעה זו לממשלתו. כמו כן יש לבקש שמעפילי "דאריין" ישוחררו מיד.

קבלתן של שתי ההצעות ואישורן פה אחד מעידה על עמדתם הפשרנית של מנהיגי הוועד. אך הציבור היהודי לא שקט, ודרש לנקוט צעדי מחאה אפקטיביים.³⁹ בעקבות זאת הוחלט בישיבת הוועד המנהל כי מלבד משלוח מברקי מחאה לנשיא ולראש ממשלת בריטניה יש:⁴⁰ (א) לכנס אספות מחאה המוניות; (ב) לערוך טקס אזכרה דתי לנספים באחד מן ההיכלים הרפורמיים הגדולים בניו-יורק (רצוי ב"היכל עמנואל"); (ג) לארגן משלחת רשמית אשר תיפגש עם מזכיר המדינה בפועל (ס' וולס) ותגיש לו תזכיר הדורש מממשלת ארצות-הברית להתערב אצל ממשלת בריטניה כדי לשנות את מדיניותה של ממשלת ארץ-ישראל. כך יימנעו בעתיד אסונות מסוג זה; (ד) להסב את תשומת לבו של הנשיא לנושא זה באמצעות דרגים בלתי פורמליים.

בנוגע לשלוש ההצעות האחרונות לא היו חילוקי דעות. הן התאימו לדרך הפעולה המסורתית של ציוני ארצות-הברית,⁴¹ אך באשר לאספות מחאה המוניות נתגלעה מחלוקת חמורה. "הדסה" התנגדה בתוקף להצעה זו. לדעת מנהיגותיה, היה די לערוך כמה טקסי אזכרה דתיים בניו-יורק ובכמה בתי-כנסת מרכזיים בערים אחרות ברחבי ארצות-הברית, כדי להשיג את המטרה. בשל התנגדות זו נתקבלה החלטה פושרת ומנוסחת בזהירות.

דובר בה על כינוס אספת אזכרה בניו-יורק וכן על כינוס עצרות זיכרון או עצרות מחאה ברחבי הארץ על-פי רצון הקהילות.⁴²

אך גם החלטת פשרה זו, אשר נתקבלה ברוב קולות בוועד המנהל, לא סיפקה את "הדסה". בישיבת מליאת הוועד שנתקיימה למחרת (4.3.1941) דרשה נשיאת "הדסה" לערוך ברחבי ארצות-הברית טקסי אזכרה דתיים בלבד, אף אם הקהילה המקומית רוצה לערוך אספת מחאה.⁴³

בעניין זה התפתח במליאת הוועד ויכוח חריף, והשתקפו בו התפיסות הסותרות שרווחו בתנועה הציונית בארצות-הברית באשר לאופי מאבקה הציבורי.

עמדה שונה לחלוטין מזו של "הדסה" העלה לואי סיגל, מזכיר "פועלי ציון". לדעתו, היה זה ויכוח על עיקרון בסיסי – המלחמה על הזכויות. לכן סבר שיש לפעול פעולה פוליטית בעניין "סטרומה", ואין די בטקסים דתיים להביע את עמדתו של ועד-החירום, שכן הוא גוף פוליטי המייצג תנועה פוליטית.⁴⁴ לדעתו היתה השאלה פוליטית בעיקרה – "עד היכן להרחיק לכת?", וזאת יש לקבוע על-פי המטרה שאפשר להשיג באותה העת.⁴⁵ לדעתו לא היה אפשר לנצל את המאורע כדי לשנות את ה"ספר הלבן" או לבטלו. גם הד"ר נחום גולדמן הסכים עמו. לעומת זאת, היה אפשר להציג את אסון "סטרומה" כשיאו של הניהול המעוות של הממשל בארץ-ישראל בראשות הנציב העליון, סר הרולד מק-מייקל. כך יהיה אפשר למנוע את הצגת העמדה הציונית כעוינת את בריטניה⁴⁶ ולעומת זאת, להדגיש כי דווקא מדיניותה של האדמיניסטרציה הארצישראלית היא הפוגעת במאמץ המלחמתי.⁴⁷

בעקבות זאת יש לדרוש באספות מחאה ציבוריות: (א) לסלק את מק-מייקל מתפקידו; (ב) להסיר את ההגבלות על העלייה ולחלק מיד סרטיפיקטים לפליטים. לעמדה זו הסכים גם יושב ראש הישיבה, הד"ר א"ה סילבר.

עמדתו של הרב א"ה סילבר מעניינת ביותר, מפני שהיא מסירה את המסווה מעל הטיעון הדתי-מסורתי, וכך יוצרת דמיון בין משמעותם של טקסי אזכרה דתיים לבין אספות מחאה פוליטיות, שלהן התנגדה "הדסה". לדעתו, אפשר לנצל היטב דווקא התכנסויות דתיות למטרות מחאה פוליטית מפני שהדבר מתאים לאופיו ולהשקפותיו של העם האמריקני.

כאשר הועלה הנושא להצבעה הוסרה התנגדותה של "הדסה" ברוב של שבעה קולות נגד חמישה קולות,⁴⁸ ונתקבלה הצעתו הנגדית של לואיס סיגל שקראה לכנס אספות מחאה.⁴⁹ אך נשות "הדסה" לא ויתרו על עמדתן. בכל אמצעי שבידן ניסו למנוע את מה שנראה בעיניהן פגיעה בבריטניה. גם לאחר אישור ההחלטה במליאת הוועד הן פעלו בהצלחה למניעת ביצועה המעשי.⁵⁰

עמדה זו של כמה מן הציונים האמריקנים בנוגע לאספות מחאה ציבוריות מעניינת מאוד מכיוון ששימשה להכרעות בוויכוחים דומים שהתרחשו לאחר מכן, עם הגיע הידיעות הראשונות על השואה.

כבר מזכרו של דיוויד פטגורסקי לוועד-החירום הוקיע את הנהגתו של הוועד על שאינה משרה השראה כלשהי וביטא צער על הזדמנויות שאבדו. הוועד ניסה לפעול

בעזרת מערכת לא יעילה כלל, אשר אפשרה לכל חבר בוועד-החירום – יחיד או מפלגה – לפעול להשגת מטרותיו הוא. במקרה הטוב, היה הוועד יכול להצליח להגיע להבנות כלשהן, כשניסה "להסתדר איכשהו" ("muddling through") בדרכו. המשפט המסיים את מזכרו הוא אזהרה לעתיד עם תוכחה על העבר:

אם לא יוכלו חברי ועד-החירום להגיע לפסגות המנהיגות והמדינאות, הנדרשות מחומרת השעה, אם לא יוכלו ליישם את השינויים הללו, שבאמצעותם בלבד אפשר להגיע לתוצאות יעילות ומשמעותיות, יאכזבו את העם היהודי בשעה הקשה והעצובה ביותר בתולדותיו.⁵¹

ניומן כינה את הוועד "מועצה של שגרירים" – מועצה של נציגים של גופים אוטונומיים בעלי אינטרסים סותרים, וכל אחד מהם פועל להשגת מטרותיו בלבד. העת "להסתדר איכשהו" פסה, ואף-על-פי-כן עדיין לא נעשה ניסיון של ממש "לחשוב בגדול", לתכנן תוכניות לעתיד ולנהוג בהחלטיות בהווה. אכן, נראה שהנהגת התנועה הציונית האמריקנית עומדת לאכזב את העם היהודי בשעתו הקשה והעצובה ביותר.

פרק ה

בילטמור

המאורע החשוב ביותר בהתפתחותה הפנימית של התנועה בזמן המלחמה היה קבלת התוכנית הידועה בשם "תוכנית בילטמור".
(דוח הנהלת הסוכנות לשנים ת"ש – תש"ו)

החלטת בילטמור מסמנת נקודת מפנה בתולדות התנועה הציונית, שכן זו לה הפעם הראשונה שהציגה מטרה מדינית מוגדרת. בארבעים וחמש שנות פעולתה הראשונות נאלצה התנועה הציונית, בשל סיבות שונות, להימנע מלנסח בבירור את מטרותיה המדיניות. והנה עתה, באמצע 1942, קיבלה ועידה ציונית אמריקנית החלטה הדורשת ששערי ארץ-ישראל ייפתחו, ושלידי הסוכנות היהודית יימסרו הפיקוח על העלייה והסמכות הדרושה לפעול למען בניית הארץ, ובכלל זה – פיתוח אדמות הבור הלא נושבות. עוד דרשו שארץ-ישראל תכונן כקומונוולת יהודי שישתלב במבנהו של העולם הדמוקרטי החדש. ידידי הציונות ויריביה הופתעו מן ההחלטה.

הרקע המדיני

משבר ה"פלשתינאיזם" והדגשת ההיבט הפוליטי

מראשיתה של הציונות בארצות-הברית התבלט לצד הציונות ה"קלסית", שהביאו עמם מהגרים ממזרח אירופה, גם זרם ציוני שונה. הדוגלים בו היו ילידי ארצות-הברית ומקובל לכנותו Palestinianism, על-פי הגדרתו של יהונתן שפירא.¹ זו היתה גרסה שונה של ציונות אשר שימשה בעבור מקצת יהודי ארצות-הברית בסיס אידאולוגי לקיום קבוצתי. ה"פלשתינאיזם" קבע כי על היהודים כולם להשתתף בבניינו של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל והעניק לציונים בארצות-הברית סטטוס אתני וכבוד עצמי, שאותם מנעה החברה האמריקנית מן היהודי הלאומי. ה"פלשתינאיזם" הסיר מעליו כל סממן העשוי להביא את הציוני לידי קונפליקט בין ציונותו לחובותיו כאמריקני. בכך עשה הרבה מן הפעילות הציונית האמריקנית בשנות העשרים והשלושים ל"ציונות מעשית לאחרים" ונטל ממנה הן את הפן התרבותי-לאומי והן את הפן המדיני.

הדגשת "העבודה המעשית" כיוונה את ציוני ארצות-הברית ואת אוהדיהם הרבים בציבוריות היהודית לעסוק במשימה קונקרטית. הדבר ניכר היטב בפעילותו של ארגון נשי "הדסה", אשר נעשה בשנות העשרים לאגף הגדול, החזק והמאורגן ביותר של התנועה הציונית בארצות-הברית. מראשיתו הדגיש הארגון את הפעילות המעשית – קבלת אחריות לשירותי הבריאות של היישוב בארץ. ואמנם עם מטרה זו קל להזדהות הרבה יותר מאשר עם הפשטות פילוסופיות מעורפלות. אלה מעולם לא קסמו לציבור האמריקני,² ועל-כן נמנע מכל מעורבות פוליטית-אידאולוגית. עליית הנאצים לשלטון בגרמניה ורדיפות היהודים, רק חיזקו תפיסה זו והביאוה לשלבה העליון. שלב זה כינה אבא הילל סילבר refugeeism.

השינויים המופלגים במדיניות בריטניה בשנות השלושים, אשר הגיעו לשיאם ב"ספר הלבן" של מקדונלד, ומלחמת העולם על כל מוראותיה ואכזבותיה, יצרו משבר בתפיסה זו. התנועה הציונית בארצות-הברית והציבור היהודי כולו עמדו בפני שוקת שבורה. ה"פלשתינאיזם" לא הצליח לפתור את בעיית היהודים. זוועות המלחמה והרגשת חוסר האונים הגבירו בקרב הציונים את ההכרה בצורך לחזור לציונות המדינית. בהדרגה גברו רגשות אלה על רבים מן הטיעונים אשר מנעו בעבר את רוב ציוני ארצות-הברית מלתמוך בדרישה להקים מדינה יהודית.

הססמה שקראה להקים קומונוולט יהודי נפלה אפוא על קרקע פורייה ונקלטה היטב בציבוריות היהודית בארצות-הברית מכמה סיבות. בעיקר מפני שסיפקה מענה אמוציונלי למצוקה שחשו בעקבות חוסר האונים וחוסר המעש שנקטו בשאלת גורלם של יהודי אירופה, לנוכח זרם הידיעות המחרדות מאירופה, אשר כבר פורסמו בהרחבה בסוף 1942. בעקבות זאת נוצר צורך פנימי להשיב תשובה מדינית על המעשים הנוראים של הנאצים באירופה ועל הקשיחות שנהגה בריטניה כשסגרה את שערי ארץ-ישראל.³ חוסר האונים גרם זעם בציבור היהודי ודרבן אותם לחפש דרך לפרוץ את זירת הפעילות הציבורית. ההתמודדות עם הרגשה זו ניכרה גם בפעולות הוועדים שייסדה משלחת האצ"ל ובעיקר בלחץ על הממסד הציוני והיהודי.

כך סיפקה תוכנית בילטמור למנהיגות הציונית האמריקנית גם פתרון למבוכה הקשה בשאלת עמדתה כלפי בריטניה. מצע בילטמור לא היה הכרזת מרד, אך ודאי היו בו חריגה ושינוי ברורים מן המדיניות הציונית המסורתית שננקטה ערב המלחמה ובראשיתה. מדיניות זו נראתה עתה מתונה ואף פייסנית. בעיני הציבוריות היהודית קיבלה תוכנית הקומונוולט לגיטימציה אמריקנית, על ידי ששולבה בתפיסה המשיחית הבתר-מלחמתית בדבר עולם דמוקרטי חופשי. אין לתמוה אפוא שאין החלטות בילטמור עוסקות בהווה כלל, והתוכנית כולה היא בתר-מלחמתית ומבוססת על סדר העולם החדש שייכון, על פי התפיסה האמריקנית. דוגמה מובהקת לגישה זו היא התגובה על ההתרחשויות בזירה הבין-לאומית בעת אישור מצע בילטמור. עצם הדבר שארץ-ישראל נמצאה אז בסכנת כיבוש, מפני שהיתה במרכזה של תנועת מלקחיים אדירה של צבאות נאציים בצפון אפריקה ובקווקז, לא השפיעה כלל על החזון לעתיד. כל ניסיון לבחון את קבלת החלטת בילטמור בחינה רציונלית מוליך למסקנה כי לא היה יכול להיות זמן גרוע לאישור תוכנית

מדינית לעתיד ארץ-ישראל יותר מזמן זה. ערכה של התוכנית לא נמדד אפוא באפשרויות מימושה, אלא בעצם התפקיד אשר מילאה אז בשביל ציוני ארצות-הברית, וכעבור זמן בשביל יהודי ארצות-הברית וקיבוצים יהודיים אחרים, ובראשם היישוב בארץ.

המשיחיות הבתר-מלחמתית

מה הוליך למהפך זה במדיניות הציונית, דווקא באחד הזמנים הקשים ביותר וחסרי התקווה במלחמת העולם השנייה?

בעקבות הצטרפות ארצות-הברית למלחמת העולם בדצמבר 1941 התפשט בה זרם רעיוני שיסודותיו עוד במלחמת העולם הראשונה⁴ ונקרא "משיחיות בתר-מלחמתית" (Post War Millenarianism; Post War Messianism).

על-פי זרם רעיוני זה לא היתה מעורבותה של ארצות-הברית ב"מלחמה האירופית" אקט צבאי-מדיני גרידא, אשר נועד לעזור לדמוקרטיה ב"אירופה הדקדנטית" במלחמתן בגרמניה ההיטלראית, אלא מעין מאבק אפוקליפטי, "מלחמת בני אור בבני חושך", אשר במהלכה יבוער הרשע מן העולם. תומכי תפיסה זו ייצגו את כל גוני החברה האמריקנית, מן השמאל המרקסיסטי לגוניו ועד לימין הלאומני הקיצוני, כל קבוצה וחזונה עמה.

אף הנשיא רוזוולט הצהיר כי "ארצות-הברית נלחמת למען עולם חדש משוחרר מפחד וממחסור". תפיסה זו נעשתה למדיניותה המוצהרת של ארצות-הברית לאחר שהוכרז ב"צ'רטר האטלנטי" שזוהי מטרת המלחמה של בריטניה וארצות-הברית (סעיף 6 בצ'רטר).⁵

על רקע רעיוני זה קמו והתפתחו בארצות-הברית מאות ארגונים, אשר עסקו בתכנון אספקטים שונים בעולם שייכון אחר המלחמה. כולם שאפו לפתור עם תום המלחמה את כל בעיות העולם, החל ברעב בהודו וכלה בבעיית גבולותיה של פולין.

במדריך שפרסמה המועצה ליחסי חוץ (Council for Foreign Affairs) ב-1942 נמנו יותר משלוש מאות גופים וארגונים כאלה.⁶ היו בהם שהתיימרו לפתור בעיות כלכליות ומדיניות באמצעות שיתוף פעולה אזורי, והיו שניסו לפתור בעיות מיוחדות בעלות השלכות בין-לאומיות, כאבטלה ורעב.

גופים וארגונים רבים אחרים ראו בקידום שלום עולמי, בקואופרציה, בחופש דת, בחופש מסחר, בשוויון זכויות ובפתרון בעיות מיעוטים את התנאים שיוליכו לפתרון בעיות האדם בתכל.⁷

לכל הארגונים למיניהם היה דבר אחד משותף – העיסוק בתכנון בתר-מלחמתי. מעין קסם מיוחד היה במילים אלה, וכמעט כל ארגון ותנועה חברתית, דתית, כלכלית, מדעית או פוליטית בארצות-הברית ראו צורך להוסיף אותן למטרותיהם.

רוב הגופים והארגונים האלה לא היו בעלי חשיבות רבה, אך היו אינדיקטור ברור להתפשטותו של הלך מחשבה זה. גם כמה גופי מחקר חשובים ובעלי השפעה הצטרפו לפעילות זו. המרכזיים שבהם היו המועצה ליחסי חוץ, קרן קרנגי לשלום בין-לאומי ומכון ברוקינגס.

תכנון מדיני בתר-מלחמתי בארצות-הברית

עוד בסתיו 1939, משגברה ההכרה כי המלחמה באירופה היא בלתי נמנעת, החלה מחלקת המדינה של ארצות-הברית לתכנן את מערך יחסי החוץ של ארצות-הברית לאחר המלחמה. לשם כך הוקם במחלקה צוות מומחים, אשר מטרתו היתה להשפיע על עיצוב הזירה הבין-לאומית לאחר המלחמה. המשימה, כפי שהגדירה מזכיר המדינה קורדאל האל בהצהרתו בינואר 1940, היתה ליצור סדר עולמי יציב ומבוסס על החוק ולמנוע מלחמות, קונפליקטים כלכליים וחוסר יציבות חברתית.⁸

לאחר ההתקפה היפנית על נמל הפנינים והצטרפות ארצות-הברית למלחמה הורה הנשיא רוזוולט להקים גוף ציבורי ושמו "ועדה מייעצת למדיניות חוץ לאחר המלחמה". יושב ראש הוועדה היה מזכיר המדינה, וחבריה נבחרו מן האוניברסיטאות, מן הקונגרס, מעולם העסקים, ממחלקת המדינה וממחלקות ומסוכנות ממשלתיות אחרות. על הוועדה הוטל להכין תוכנית מדינית מפורטת בנוגע למעמדה הבין-לאומי של ארצות-הברית לאחר המלחמה. קוויה המנחים הוגדרו בפשטות רבה בשלוש שאלות יסוד (א) מהי שאיפתה של ארצות-הברית? (ב) מהן שאיפותיהן של מדינות אחרות? (ג) באיזו דרך תוכל ארצות-הברית להשיג את שאיפותיה?⁹

בשנת 1942 הורחבה פעולת הוועדה ונכללו בה גם רבים מן המכונים העצמאיים. הקונגרס היהודי העולמי היה הגוף הראשון שיזם הקמת מכון מחקרים לזמן שלום. כבר בראשית פברואר 1940 פנה הוועד היהודי האמריקני אל חברת כ"ח ואל ועד שליחי הקהילות בבריטניה והציע להקים גוף שיכין את "התוכנית היהודית", שתוגש לוועידת השלום לכשתתכנס. אך הצעתו נדחתה, ובאמצע 1941 הוקמו זה לצד זה בארצות-הברית שני מכונים לחקר בעיות היהודים לאחר המלחמה. את האחד הקים הוועד היהודי האמריקני, ואת האחר הקים הקונגרס היהודי האמריקני.¹⁰

הלכי הרוח הכלליים והתכנון הבתר-מלחמתי לא נעלמו כאמור מעיני הציונים האמריקנים. אך המצב החמור, שהיתה התנועה נתונה בו מאז הונחתה מהלומת "הספר הלבן", המלחמה שפרצה, "גזרת הקרקעות", גירוש המעפילים והסכנה הישירה לקיומו הפיזי של היישוב בארץ-ישראל עם כל מתקפה גרמנית-איטלקית בצפון אפריקה, מנעו אותם מלייחד תשומת לב מרובה לנושא שנראה כה מרוחק מבעיות השעה.

משיחותיו במחלקות ובסוכנויות השונות עמד ניומן על חשיבותו של תכנון בתר-מלחמתי לציונות ואף יזם כמה פגישות עם אחדים מחשובי החוקרים בוועדה המייעצת לתכנון מדיניות החוץ הבתר-מלחמתית ובוועדות המשנה שלה. למרבה האירוניה, היו אחדים מהם פליטים יהודים ממרכז אירופה. נציגי הוועד היהודי האמריקני טרחו להדגיש בפגישות אלו את הקשר הבלתי נפרד שבין בעיית ארץ-ישראל לפתרון בעיית הפליטים. בהמלצת סאמנר וולס יצר הוועד קשר אישי עם ליאו פאסכולסקי (Leo Pasvolsky), חוקר לשעבר במכון ברוקינגס, אשר שימש עתה איש המפתח בעניין התכנון המדיני, שכן היה יועצו המיוחד של מזכיר המדינה לנושא זה ומנהל הוועדה לתכנון

מדיניות החוץ. פאסבולסקי הבטיח להשתמש בחומר שיכינו גורמים ציוניים בעת דיווחי הוועדה.¹¹

בספטמבר 1940 כשביקר דוד בן-גוריון בארצות-הברית, בא לראשונה במגע ישיר עם העשייה והתכנון הנרחבים ששררו בארצות-הברית בזמן המלחמה והתרשם מכך עמוקות. עוד בביקורו הקודם בלונדון העסיק אותו נושא התכנון הבתר-מלחמתי. שם נודע לו כי המכון המלכותי ליחסים בין-לאומיים, הוא ה"צ'אטהם האוס" הנודע, נעשה בעת המלחמה למוסד רשמי למחצה והכין בשביל הממשלה מחקרים על מטרות המלחמה. אך בראש המחלקה לענייני יהודים באותו מוסד הועמד מתנגד הציונות, הרולד בילי.¹² משבא בן-גוריון לארצות-הברית והתוודע כאמור להתעניינות הגדולה בנושא זה, הסיק כי דברים הולכים ומתגבשים בזירה המדינית ויש צורך לגבש מיד מדיניות ציונית ברורה ומקיפה ולהעלותה בהקדם בפני המעצמות בוועידת השלום לכשתתכנס.

כבר כשהיה בארצות-הברית פנה אל הנהלת הסוכנות וקרא לה שתחל בתנופה לעסוק בתכנון הבתר-מלחמתי של ארץ-ישראל על-ידי שתכוון את המכון למחקר כלכלי של הסוכנות היהודית שיעסוק בכך.¹³ כשחזר ארצה ניסח בן-גוריון "קווים למדיניות ציונית" בהם כלל סעיף מיוחד הקורא להקים ועדות לתכנון ההיבטים השונים של הפתרון הציוני בארץ-ישראל.¹⁴

לאמתו של דבר, עדיין לא נעשה הרבה בנידון. בארצות-הברית הדגיש ד' פטגורסקי: "אין אנו עושים כל ניסיון להחדיר את הציונות אל תוך זרם המחשבה על אודות עולם המחר".¹⁵

המטרות לזמן השלום שהציבה לה התנועה הציונית

התנועה הציונית היתה לתנועה מדינית מאורגנת בעקבות פרסומו של הקונטרס "מדינת היהודים", אך עשרות שנים נמנעה כאמור מלחרוט על דגלה את הסממה להקים מדינה זו. הרצל עצמו כבר החליף ססמה זו במושג "בית לאומי", מושג מעורפל שאפשר לפרשו בדרכים שונות וליישמו על ידי גורמים שונים ובזמנים שונים. פרסום "הספר הלבן" בשנת 1939 סתם את הגולל על פורמולה מדינית זו שכן ערפולה אפשר לבריטניה לפרשה לפי הרצוי לה ולטעון שכבר הוקם "הבית הלאומי" בארץ-ישראל ולכן היא משוחררת מהבטחותיה לציונים.

מעתה הלך והוברר הצורך לעצב מחדש את מטרותיה המדיניות של הציונות. כמעט באותו הזמן, אף כי בלא תיאום, החלו דיונים בנושא זה בירושלים, בלונדון ובניו-יורק.

עמדת דוד בן-גוריון

אם היו בלבו של בן-גוריון תקוות כלשהן כי בריטניה תעכב את מימוש סעיפי "הספר הלבן" בשל המלחמה שפרצה, הן נמוגו בחודשי המלחמה הראשונים. המהלומה הסופית על תקוות אלו הונחתה בסוף פברואר 1940, עם פרסום חוק הקרקעות הדרקוני, אשר כל

המאמצים לבטלו או לדחות את ביצועו עלו בתוהו. עם פרסום החוק הודיע בן-גוריון על התפטרותו מהנהלת הסוכנות. במפלגתו נוצר קרע עמוק בין מתונים לאקטיביסטים, עד שכמעט התפלגו. בן-גוריון סבר כי המלחמה ב"ספר הלבן" קודמת עתה לכל דבר אחר וכי יש לנהל בארץ מערכת התנגדות אזרחית לגזרות "הספר הלבן" על-ידי מה שכינה "פוליטיקה ב" שמשמעה יצירת "אי שקט חמור וממושך בארץ". ואולם דעתו זו לא נתקבלה לא במפלגתו ולא במוסדות הלאומיים. המאורעות הבין-לאומיים באותם חודשים: פלישת גרמניה לנורבגיה ולדנמרק ומתקפת הבזק בארצות השפלה השמיטו אף הם את הקרקע ממאבק כדוגמת "פוליטיקה ב".¹⁶ בעקבות מתקפת הבליון הגרמני על ארצות השפלה ועל צרפת והשינוי בהרכב הממשלה בבריטניה בא בן-גוריון ללונדון לשכנע ממשלה זו לאפשר ליישוב העברי להשתתף במאמץ המלחמה. את מסקנותיו משיחותיו העלה בתזכיר, ובו ניתח את מצב היישוב והתנועה הציונית מאז פרצה המלחמה. על הקשיים להשיג ביטול רשמי של מדיניות "הספר הלבן" כמעט שלא היה אפשר להתגבר בעיניו, אף שראש הממשלה החדש ואחדים מעמיתיו וכן ראשי האופוזיציה הביעו את התנגדותם למדיניות זו. מסקנתו הסופית היתה שיש להבהיר נחרצות לממשלת בריטניה שבעיית ארץ-ישראל לא תיפתר אלא על-ידי שתוקם בה מדינה יהודית, ומדינה זו תהיה מדינה ריבונית או קהילייה (Commonwealth) אוטונומית בתוך הקיסרות הבריטית או מדינה שתהיה חלק מפדרציה שתוקם במזרח התיכון.¹⁷ "להשגת מטרה זו אפשר לגייס את היהודים בעולם, במיוחד בארץ-ישראל ובאמריקה" אמר בן-גוריון.¹⁸

בסוף 1940 כשביקר בן-גוריון בארצות-הברית מצא תנועה ציונית מפוררת ומפוחדת, הנמנעת מכל פעולה מחשש שתואשם ב"גרירת ארצות-הברית למלחמה". הביקור חיזק בו את ההכרה בצורך לתכנן תוכנית ברורה ומגובשת של מטרות הציונות, שתפתור את הבעיה היהודית באירופה עם תום המלחמה. במכתב שכתב לנחום גולדמן ביום שיצא מארצות-הברית חילק את תוכנית הפעולה הציונית בעתיד ל"מצע מלחמה" ול"מצע שלום". הסעיף המרכזי במצע השלום היה כינון ארץ-ישראל כקומונוולת יהודי שמטרתו לארגן עלייה ממלכתית של מיליוני יהודים מאירופה (מארצות אחרות) וקליטתם בחקלאות, בחרושת ובכל ענפי המשק בארץ.¹⁹ בלא ספק השתמש בן-גוריון במינוח "קומונוולת" (commonwealth) להגדרת המשטר הרצוי בארץ מטעמי נוחיות פוליטית. ביטוי גמיש זה מאפשר לגף המדיני היהודי בארץ-ישראל להשתייך למסגרת מדינית חיצונית ואינו מגביל את הסוברניות שלו בענייני פנים (בעיקר עלייה חופשית והתיישבות). בן-גוריון הציע כמה אפשרויות של התקשרויות למסגרת חיצונית: אם לאימפריה הבריטית ואם לפדרציה יהודית ערבית. חצי שנה קודם לכן לא הוצא מכלל אפשרות מדינה יהודית בקומונוולת בריטי-אמריקני, לאחר גמר המלחמה.²⁰

בראשית 1941, כשחזר בן-גוריון מארצות-הברית עמל לנסח מסמך מדיני מגובש, אשר יפרט בבירור את מטרות הציונות באותה העת ("קווים למדיניות ציונית"). מטרותיה היו לדעתו לחתור אל הפתרון הציוני הטוב ביותר בשתי השאלות שיעמדו להכרעה לאחר תום המלחמה: שאלת המשטר בארץ ושאלת היהודים באירופה (ובארצות אחרות).²¹ לשתי

שאלות אלו פתרון אחד: להקים בארץ משטר אשר יאפשר התיישבות נרחבת של יהודים בעלת אופי ממלכתי; להעניק סמכות ממשלתית ויכולת כספית לנציגות העם היהודי (הסוכנות היהודית או הממשלה היהודית); להעלות במהירות מיליוני יהודים וליישבם בארץ, כדרכה של אומה העומדת ברשות עצמה.²²

בן-גוריון העלה את "הקווים" הללו לדיון בהנהלת הסוכנות כדי לעשותם למדיניות הרשמית החדשה של התנועה הציונית, אך הם נדחו. בד בבד העלה אותם ב"ועד הפועל הציוני המצומצם", ואף שם לא אושרו. מאחר שבכל הדיונים הללו הדגיש בן-גוריון כי תוכניתו בנויה על התעמולה ועל השכנוע בארצות-הברית, עמדה בפניו האפשרות לפנות ישירות אל הציונים באמריקה כדי שישכנעו את העמים והממשלות האנגלו-סקסיים שהציונות היא הפתרון לשאלת עם ישראל וארץ-ישראל.²³

בסוף יוני 1941 הגיע אפוא בן-גוריון לארצות-הברית בדרך עקיפין ארוכה, שעברה דרך אפריקה ולונדון. בלונדון למד כי לא חל כל שינוי במדיניות בריטניה בנוגע לארץ-ישראל. שר המושבות החדש, הלורד מוין, טען בפניו כי "יש הכרח למצוא טריטוריה אחרת מחוץ לארץ-ישראל".²⁴ גם את תוכנית הדיכוי היהודית, שבה תלה בן-גוריון תקוות רבות ב"מצע המלחמה" שלו, ביטל מוין על-ידי שימוש בטענה השחוקה שחסר ציוד. האכזבה הזאת מבריטניה חיזקה אפוא את עמדתו של בן-גוריון כי אין לתלות בה תקוות וכי יש לחפש בעלי ברית חדשים מקרב "מעצמות המחר", כלומר ברית-המועצות וארצות-הברית, אשר יעצבו את העולם הבתר-מלחמתי. בלונדון ניסה בן-גוריון לעניין את שגריר ברית-המועצות מאייסקי ואת שגריר ארצות-הברית וינט בתוכניותיו המדיניות.²⁵ וינט עורר אותו לצאת לארצות-הברית ולהציג את דעותיו בפני הציבור היהודי והממשל.²⁶ וכך נשא עמו בן-גוריון במזוודותיו את הבשורה – נוסח אנגלי מורחב ומגובש יותר של "הקווים למדיניות ציונית".²⁷

ראשיתה של ברית בן-גוריון-סילבר

מעמדו של אבא הלל סילבר בפגישתו עם בן-גוריון בחודש דצמבר 1940 ניכר כי חל שינוי מהותי בתפיסתו את הציונות. סילבר נפגש כאמור לראשונה עם אישים במחלקת המדינה חודש קודם-לכן, כאשר ביקש לקבל מן הצלב האדום כספים בשביל קורבנות המלחמה היהודים בארץ-ישראל. במחלקת המדינה התנגדו נמרצות לבקשתו וציינו בנעימה צינית שכיוון שאמריקה אינה רוצה להפר את האיזון העדין במזרח התיכון, היא נמנעת מלעסוק בשאלת היהודים ועתידם. המתנות שאולי נותרה בסילבר מימי קונגרס ז'נווה (כאשר זוהה עם תומכיו של וייצמן), נעלמה עם דחייה זו. אף שקשה לקבוע בבטחה אם התפנית בעמדתו בכל הנוגע למדיניות של ארצות-הברית התחוללה רק בעקבות מאורע זה, ברור כי הציונות יצאה נשכרת מאובדן המשיכה החד-צדדית למפלגה אחת בלבד שכן בשל כך החלו המפלגות להתחרות זו בזו כדי לזכות בתמיכת היהודים. באוגוסט 1940 הצהיר סילבר בפומבי, שלא כדעת המנהיגות היהודית, על תמיכתו בוונדל ל' וילקי (Wilkie), המועמד הרפובליקני לנשיאות. סילבר פרסם כמה מודעות

בעיתונות²⁸ ובהן הביא מובאות לרוב מהתחייבויותיו של וילקי לנצל את עוצמתה של ארצות-הברית למען הדמוקרטיה ולמען העם היהודי. אלו היו ציוני דרך לגישה ציונית חדשה, דינמית ועצמאית יותר מזו של רוב המנהיגים הציונים, ובראשם וייז, שתמכו לחלוטין ברוזוולט. אפשר שפעלתנות ציונית חדשה זו התחזקה, וגברו רגשי הכבוד של סילבר כלפי היכולת המדינית של היישוב ושל מנהיגו ד' בן-גוריון גם בגלל מגעו ההדוק עם היישוב בארץ-ישראל, בתפקיד יושב ראש המגבית הארצישראלית המאוחדת.²⁹ ייתכן גם שסילבר הושפע יותר ממנהיגים אחרים מכך שהמרד הערבי בשנים 1936-1939 חישל את היישוב ועשה אותו בשל יותר לעצמאות מדינית. גם עמנואל ניומן, שהגיע מארץ-ישראל רק שנה קודם-לכן, העיד על בשלותו של היישוב היהודי בארץ לעצמאות.

בן-גוריון נפגש עם סילבר בעת ביקורו בארצות-הברית ב-8 באוקטובר 1941. קודם-לכן באותו היום הזדעזע סילבר קשות מהתערבותה הברוטלית של מחלקת המדינה כדי למנוע את הצלב האדום מלסייע לפליטים היהודים, והיה נכון בהחלט לנקוט פעולות מדיניות נחרצות יותר למען הציונות. לפגישה בין השניים היתה תוצאה מכרעת. על שאלותיו של בן-גוריון בנוגע למצבה של הציונות בארצות-הברית ענה סילבר כי אף שנראה שציוני אמריקה חסרי כוח פעולה והשפעה מחמת מחלוקות פנימיות בארגונם, מתרבה מספר התומכים בציונות מקרב יהודי אמריקה. תומכים אלה לא דגלו באידאולוגיה פוליטית כלשהי ולא ביקשו להצטרף לארגון ציוני אמריקה, אף שהיו מעוניינים שתוקם מדינה יהודית. שאיפה זו החלה להכות גלים, והמגבית הארצישראלית המאוחדת עמדה בראש התנועה. הדור הצעיר החל גם הוא להימשך לציונות: הפעילים הראשיים במגבית הארצישראלית המאוחדת היו בוגרי מכללות בעיקרם. על שאלתו של בן-גוריון: "האם יגיבו יהודי ארצות-הברית בחיוב על הדרישה המדינית הציונית, כאשר זו תבוא?", ענה סילבר בחיוב.³⁰ על רקע פעלתנות גוברת זו ניסח סילבר הצהרה למען מגבית ארצישראלית עצמאית, בתגובה על סירוב הג'וינט לדרישה להקצות עוד כספים לבניין ארץ-ישראל מתוך התרומות שאספה המגבית היהודית המאוחדת כדי להיענות לצרכים הגוברים של היישוב.³¹

כדי להקים מגבית עצמאית, החליט סילבר לכנס "ועידה לאומית על ארץ-ישראל". בוועידה זו החליטו בן-גוריון וסילבר להניף את נס הקומונוולת היהודי כמטרת התנועה הציונית לאחר המלחמה.

עמדת וייצמן

על אף גישתו המתונה ושיטתו ההדרגתית בא גם וייצמן בלונדון לכלל הכרה שיש לגבש קו-מדיניות ציוני חדש. סיבה אחת בלבד הניעה אותו לחרוג ממדיניותו ולדרוש את מה שכינה שנים רבות "השם המפורש", כלומר מדינה יהודית – חורבן העם היהודי. בוודאות טרגית ידע וייצמן כי עם תום מלחמת העולם ימצאו באירופה מיליוני פליטים יהודים חסרי בית והרוסים פיזית ונפשית, אשר ירצו לעזוב את אירופה ולעלות לארץ. פליטים אלה יוכלו להוות אותו רוב יהודי נכסף, שעליו תוכל לקום המדינה היהודית. את עמדתו זו

יש לתלות בגישתו המפוכחת למצב החמור של יהודי אירופה, מצב שראה בו – אף כי לא במלוא הזוועה שבו – הרס מוחלט של כל מערך החיים היהודיים באירופה מן הבחינה הכלכלית, הרוחנית והמדינית.

מסתיו 1939 העלה וייצמן בפורומים שונים את הדרישה כי ארץ-ישראל המערבית (או רובה, חוץ מן "המשולש": שכם, תול-כרם, ג'נין) תהיה למדינה יהודית. אך היתה זו בגדר ססמה בלבד, ותוכנה המדיני המעשי השתנה לפי הנסיבות. נראה כי וייצמן צפה שארץ-ישראל תהיה יחידה אוטונומית בתוך פדרציה שתוקם במזרח התיכון או לחילופין – בכלל חבר-העמים הבריטי.³² את התביעה להקים יחידה מדינית יהודית בארץ-ישראל בשביל חלק ממיליוני הפליטים שייוותרו מן הגיהנום הנאצי, ביסס וייצמן על התאוריה הדמוגרפית של הפרופ' לואיס נאמיר בדבר מספרם ומצבם של היהודים אשר ייוותרו במזרח אירופה לאחר ניצחון בעלות-הברית ועל שיחותיו הנוקבות עם מנהיגי הממשלות הגולות בלונדון בדבר אפשרות שילובם של ניצולי השואה היהודים במדינותיהם עם בוא השלום.

הפרופ' לואיס נאמיר, היסטוריון נודע ואחד מעוזריו הקרובים של וייצמן במשרד בלונדון, פיתח בשנת 1941 תאוריה על גורל יהודי אירופה עם תום המלחמה. ברית-המועצות אשר תצא לדעתו מנצחת בצד בעלות-הברית, "תזיז" את גבולותיה מערבה, על-פי הקווים שבהסכם ריבנטרופ-מולוטוב בקירוב. תהליך זה יפתור את בעייתם של כשני מיליונים יהודים באירופה. כך ייוותרו באירופה, מחוץ לברית-המועצות, בין שלוש מיליונים וחצי לארבעת מיליונים יהודים: בפולין, ברומניה, בהונגריה ובסלובקיה.³³ יהודים אלה בלבד יסבלו לדעתו מבעיה פוליטית קשה לאחר המלחמה, ויהיה צורך למצוא להם פתרון מדי, שכן "הבעיה היהודית" לא תחול על שאר יהודי העולם.

גורלם לא ייטב גם לאחר שיוכס ההיטלריזם. הכיבוש הגרמני ביסס במדינות אלו תהליך שכבר התחיל לפני מלחמת העולם הראשונה, והוא "דה-יודאיזציה" של הכלכלה, התרבות, השירותים הציבוריים והחברה כולה. בארצות אלו, הספוגות אנטישמיות דורות וסובלות מהרס וממלחמה, לא יוכל היהודי להיקלט. מכאן שעם תום המלחמה יהיה צורך בהגירה מתוכננת של כמה מיליוני יהודים בתוך כעשרים שנה. פתרון זה אפשר ליישב רק במדינה או בקהילייה יהודית בארץ-ישראל.³⁴

וייצמן קיבל תאוריה זו בהסתייגות, מתוך ההנחה הנוראה, כי קרוב לוודאי שהנאצים יכחידו מיליון יהודים.³⁵ אמנם מספר זה של הנספים באירופה הלך ורב בנאומיו ככל שגבר זרם הידיעות המחרדות שהגיע מאירופה, אך עדיין סבר וייצמן כי ייוותרו יותר משני מיליונים יהודים חסרי בית, שבשבילם יהיה הפתרון היחיד הגירה וקליטה בארץ-ישראל. להגשמת מטרה זו יהיה צורך להעניק אוטונומיה פיסקלית, חופש הגירה וחופש קניית קרקעות ליישוב בארץ, כלומר להקים מדינה יהודית.³⁶

עמדה זו של וייצמן קיבלה את חיזוקה הסופי בפגישותיו עם ראשי הממשלות האירופיות הגולות בלונדון. ראש ממשלת צ'כוסלובקיה, אדוארד בנש, אשר נחשב לאוהד ישראל וממשיך מסורתו של מאסאריק, שקדם לו בתפקיד, הבהיר לו היטב כי כשליש מן

היהודים אשר היו בצ'כוסלובקיה לפני המלחמה לא יוכלו להיקלט בה מחדש, וכל ניסיון להחזיר את הסטטוס קוו רק יחמיר לדעתו את מצב היהודים הנותרים.³⁷ לעומת זה, הבטיח בנש לתת פיצוי נאות על הרכוש לאותם יהודים אשר יאלצו להגר, פיצוי שיממן לדעתו את הוצאות הגירתם והתיישבותם בארץ-ישראל. הפגישה עם שיקורסקי, ראש הממשלה הגולה של פולין, שבה היה הריכוז הגדול ביותר של יהודי אירופה לפני המלחמה, הניבה תוצאות דומות. שיקורסקי הבהיר גם הוא, כי שליש לפחות מיהודי פולין יאלצו להגר.³⁸

התוכניות בארצות-הברית

בעוד תוכניות אלו של וייצמן ובן-גוריון נידונות בפורומים פנימיים בלונדון ובירושלים, החלו גם ציוני ארצות-הברית לדון בניסוח מטרות הציונות לאחר המלחמה. כאן דובר פחות על החישובים הדמוגרפיים ועל אפשרויות העלייה לארץ לאחר המלחמה והודגש הצורך הדוחק לגבש תוכנית ציונית מקפת לפתרון הבעיה היהודית לאחר המלחמה. תחילה לא היתה הכרה זו משותפת לכל ציוני ארצות-הברית, אך ככל שהעמיקה בציבוריות האמריקנית התעניינות בנושאי התכנון הבתר-מלחמתי וככל שהרבו להתפרסם ידיעות על גורלם של יהודי אירופה הכבושה, נתקבלו רעיונות אלה אפילו על דעתם של אותם מנהיגים ציונים בארצות-הברית אשר דחו אותם קודם-לכן.

הגוף הציוני הרשמי הראשון שהגדיר ברוח חדשה את מטרות הציונות לאחר המלחמה, היה National Conference on Palestine, זהו הגוף הציבורי שתמך במגבית האר-צ ישראלית המאוחדת בארצות-הברית. ההחלטה התקבלה הודות לפעילותו הנמרצת של הד"ר אבא הלל סילבר, יושב ראש המגבית בארצות-הברית וה"מקסימליסט" שבמנהיגים הציונים שם.

עוד מאמצע 1940 החל סילבר להטיף ל"ציונות הרצלית מקסימלית". בישיבת הכנס מיום 26.1.1941 הוחלט כי לאחר המלחמה יהיה צורך למצוא בית להמוני יהודים ממרכז אירופה וממזרחה, ורק יישובם של יהודים אלה בארץ-ישראל מתוך שאיפה להקים בה קהילייה יהודית יפתור את "הבעיה היהודית".³⁹ לקבלת ההחלטה קדם נאום מלהיב של סילבר בפני 1,500 הצירים. בנאומו הכריז:

"הגיעה העת לשים קץ לשתיקתם של יהודי ארצות-הברית. יש לדרוש לבטל את "הספר הלבן", לפתוח את ארץ-ישראל לעליית פליטי אירופה ולהבטיח שארץ-ישראל תהיה יהודית לאחר המלחמה. לשם כך על היהודים בארצות-הברית ללחוץ על הממשל של רוזוולט, כדי שישפיע על ממשלת בריטניה, שבידה נתון גורל ארץ-ישראל".

עוד הוחלט שבשל חומרת המצב יש לדחוק הצדה את כל הפחדים שאחזו ביהודי ארצות-הברית מן האנטישמיות הגוברת מבית, מהעלאת האשמות של "נאמנות כפולה" ובעיקר את החשש מלגרום אי-נעימות לנשיא.

זו היתה הקריאה הראשונה למאבק מדיני של ציוני ארצות-הברית, והשמיע אותה

האדם שהיה עתיד להנהיגם במאבק זה. אמנם לפי שעה היתה קריאתו כקול קורא במדבר, אך הדיה של הקריאה החלו להישמע ברחבי הקהילות היהודיות. צירי כנס הוועידה הביאו את הבשורה לקהילותיהם. סילבר עשה את תעמולת הקרנות לאמצעי לחינוך פוליטי, ולאט-לאט התפתח לחץ ציבורי למען גיבוש תוכנית ציונית.

התוכניות לזמן השלום שהציב לו ועד-החירום

באפריל באותה השנה החליט הוועד המנהל פה אחד כי:

הכרחי לגבש איזושהי נוסחה זמנית לתוכנית ציונית בתר-מלחמתית. היהודים בארצות-הברית רויים לדעת מה אנו חושבים באשר למעמדה של ארץ-ישראל לאחר המלחמה, וחשוב מאוד שנוכל להציג איזושהי תוכנית, אפילו תהיה מעורפלת.⁴⁰

לשם כך הוקמה ועדת-משנה של הוועד המנהל ושמה Peace Aims Committee of the Office Committee. בראש הוועדה עמד הד"ר ש' גולדמן, שהנהיג את המאבק ב"ספר הלבן" בשנים 1938-1939. זוהי דוגמה אחת מני רבות לשינוי העמדות של ציוני ארצות-הברית בנוגע למטרות הציונות, שהרי כשהיה אותו הד"ר גולדמן נשיא הצ"א הכריז מעל במת הקונגרס הציוני הכ"א בז'נבה: "אל תדברו אל היהודים באמריקה על המטרה הסופית כי הם לא יבינו זאת".⁴¹ חברו לו בוועדה נשיאת "הדסה" הגב' פול, נשיא "המזרחי" באמריקה – ל' גלמן, האידאולוג של "פועלי ציון" – חיים גרינברג, רוברט סאלד, עמנואל ניומן וסטיפן וייז.

ב-19 ביוני 1941 הציגה ועדת המשנה בפני מליאת ועד-החירום את התוכנית שגיבשה. שיהיה לדיון תוקף רשמי יותר הוזמנו אליו גם חברי הוועד הפועל הציוני, אשר שהו בארצות-הברית באותה העת, ובהם הרב פרלצווייג, יצחק ניידיטש, מאיר גרוסמן, קורט בלומנפלד וישראל מרמינסקי. כשהציג גולדמן את "מטרות השלום" הדגיש כי התוכנית היא ניסיון לגיבוש דעות פנימי לשם הבהרה עצמית בלבד. ארבעה סעיפים היו בתוכנית: (א) עלייה: הכנת תוכנית מעשית לקליטתם של מיליוני יהודים בארץ-ישראל, משום שמתקפתם של מתנגדי הציונות ושל הלא-ציונים מכוונת עתה לא אל האידאולוגיה של הציונות, אלא לשאלת כוח הקליטה הכלכלי של ארץ-ישראל; (ב) גבולות טריטוריאליים ומעמד פוליטי: הצגת "עמדה מקסימליסטית". אך בשל הרגישות לנושא סברה הוועדה שאין זה הזמן המתאים לציין גבולות גאוגרפיים מדויקים. מסיבות שונות הוחלט להימנע משימוש במונח "מדינה יהודית" ולהשתמש במונח Jewish Commonwealth ולהחילו בגבולות ההיסטוריים של ארץ-ישראל. עוד דרשו להעניק שוויון בפני החוק לכל התושבים ואוטונומיה לקבוצות הדתיות והאתניות;⁴² (ג) קשרי החוץ של ארץ-ישראל: קריאה לשיתוף פעולה הדוק בין הקומונוולת היהודי לבין עמי האזור וחבר-העמים הבריטי או בין הקומונוולת היהודי לבין גוף כולל יותר, אשר יאחד את המדינות

הדמוקרטיה; (ד) פיננסים: על התנועה הציונית לדרוש מהממשלה שתסייע לממן פרויקט ענקי זה של הגירה והתיישבות.⁴³

לאחר שהוצגה התוכנית התפתח דיון סוער בנושא. המשתתפים נחלקו לשני מחנות ברורים. היו שטענו כי אין התוכנית ברורה ולא "מקסימליסטית" דיה, והיו שטענו כי התוכנית מרחיקת לכת מדי. עם הראשונים נמנו מאיר גרוסמן, מנהיג מפלגת המדינה העברית, אשר שלל לחלוטין את התוכנית, ואילו ישראל מרמינסקי, נציג הסתדרות העובדים הארצישראלית בארצות-הברית, טען כי מופיעים בה ביטויים רבים כקומונוולט, פדרציה ובעיקר אוטונומיה, הניתנים להתפרש בדרכים שונות ומסוכנות,⁴⁴ וכי יש להתרכז עתה במאבק על פתיחת שערי הארץ לעליית המונים. יצחק ניידיטש, מוותיקי ציוני צרפת קבל על שאין התוכנית דורשת עצמאות מלאה לארץ-ישראל יהודית, כפי שדרש ד' בן-גוריון.

עם הקבוצה השנייה נמנו הרב פרלצווייג מבריטניה, אשר הזהיר מפני שימוש ב"מונחים העלולים להזיק" ליחסי התנועה הציונית עם בריטניה. נציגת "הדסה", ר' הלפרין, היתה היחידה שהתנגדה למינוח "קומונוולט", בטענה שתביעה זו תוליך לאנטגוניזם של דעת הקהל הליברלית הערבית וכי הדרישה היחידה אשר אפשר להעלותה בבטחה היא הגירה חופשית המונית לשתי גדות הירדן.⁴⁵

מאיר וייסגאל, אשר נכח בישיבה כמשקיף, היה מן היחידים אשר קיבלו את התוכנית כולה, אך התריע על שאינה עוסקת במעמד היהודים מחוץ לארץ-ישראל וביחסם לקומונוולט היהודי.⁴⁶

הד"ר ש' גולדמן השיב למבקרים משני הצדדים ואמר שעצם הדרישה לייסד קומונוולט יהודי סותרת את המשך המנדט ומבטלת את "הספר הלבן" וזהו חידוש ברור, ובאשר לעמדת "הדסה", הרי הרצון לספק את הערבים לא יוגבל להימנעות מן השימוש במונח "קומונוולט יהודי" בלבד, אלא יחול גם על הדרישה ל"עלייה חופשית המונית לשתי גדות הירדן".

היבט חשוב תרם לוויכוח לוי בקשטנסקי, נציג משרד הנהלת הסוכנות בלונדון שעל-יד ועד-החירום.⁴⁷ כמה חודשים קודם לכן בא בקשטנסקי לארצות-הברית כדי לקשר בין משרד ההנהלה בלונדון לבין ועד-החירום, אשר הוכר כמוקד הפעילות המדינית-ציונית בארצות-הברית. בקשטנסקי דיווח לוועד על הדיונים שהתקיימו בלונדון באותו הנושא והציג בפניו את התוכנית שגובשה שם בפברואר אותה השנה. ההכרה בצורך לנסח תוכנית מעין זו מקורה לדעתו במניע שונה. בכל הארץ בארצות-הברית גרם הלחץ הציוני-היהודי להכרה בצורך זה, ואילו בבריטניה גובשה תוכנית ברורה של "מטרות המלחמה הציוניות" כדי לעצב דעת קהל אוהדת. כיוון שכך הותוותה התוכנית על-פי "עובדות המצב הראליות בלי להקריב עקרונות אידאולוגיים".⁴⁸ על רקע זה השווה בקשטנסקי את התוכניות בקוויהן הכלליים היו התוכניות דומות, אך חילוקי הדעות נסבו בעיקר על אופיו של קומונוולט זה. הסעיף בתוכנית האמריקנית, הדן ב"קידום שיתוף פעולה הדוק ביותר בין הקומונוולט היהודי לבין שאר עמי המזרח התיכון וכן בינו לבין חבר-העמים הבריטי" נראה לחברי הוועד מתון ומעורפל ביותר, אך בלונדון היה אפשר לראות בו דרישה

מפורשת למדינה יהודית עצמאית בארץ-ישראל. בלונדון הציעו שהקומונוולת היהודי ייכלל בפדרציה שתוקם במזרח התיכון או שייכלל בחבר-העמים הבריטי. הבדל נוסף היה שבהצעה הלונדונית דובר במפורש על "טרנספר" של אוכלוסים ערבים מארץ-ישראל למדינות שכנות, הצעה אשר תאמה לדעת ההנהלה בלונדון את עמדותיהם של חוגים פרוגרסיביים רבים בבריטניה, שכן בחילופי אוכלוסין ראו יסוד חשוב של ההסדרים הבתר-מלחמתיים.⁴⁹

בסיכומו של הדיון לא אישרה המליאה את הצעת התוכנית, כפי שניסחה אותה ועדת המשנה וגם לא דחתה אותה. מפאת חשיבותו של הנושא הציע יצחק ניידיטש לכנס ועידה ציונית עולמית בארצות-הברית, אשר תדון בהתוויית תוכנית ציונית רשמית לזמן שלום.

ועידת בילטמור

הרעיון והתפתחותו

כאשר הציע יצחק ניידיטש לכנס ועידה ציונית עולמית בארצות-הברית, כבר לא היה הרעיון בבחינת חידוש גמור. מסוף שנות השלושים השתדל ס' וייז לשכנע את ההנהגה הציונית לכנס קונגרס ציוני בארצות-הברית. לחצו גבר בעיקר בשנת 1937, ערב קונגרס החלוקה" ולקראת הקונגרס הכ"א ב-1939. בכל הפעמים הללו נדחתה הצעתו בנימוק פורמלי, מתוך הדגשת ריחוקה של ארצות-הברית ממרכזי הפעילות הציונית באירופה ובארץ-ישראל. לאמתו של דבר ידעו שני הצדדים כי קונגרס מעין זה היה מסייע לציוני ארצות-הברית לקבל לגיטימציה להיות מרכז ציוני שלישי – שווה ערך ללונדון ולירושלים – מעמד אשר סירבו להעניק להם הן המנהיגות הציונית בלונדון והן זו שבירושלים.⁵⁰

ואולם משהוחמרה הסכנה שבריטניה תבגוד במדיניות שנקבעה בהצהרת בלפור, ביולי 1938, פנה וייצמן אל הד"ר ש' גולדמן והציע לכנס בארצות-הברית ועידה ציונית עולמית, אשר תדון בבעיות ארץ-ישראל לנוכח מצב היהודים בעולם ותגבש מדיניות עקרונית ומעשית כאחד. מן הראוי היה, לדעת וייצמן, לשתף בוועידה יהודים בעלי שם עולמי כאיינשטיין, בלום, פרויד וברנדייס.⁵¹

לאחר שפורסם "הספר הלבן" הכיר גם ד' בן-גוריון בצורך לקיים כינוס ציוני בארצות-הברית. לדעתו נשקפה סכנה חמורה לתנועה הציונית בעקבות ריכוז העניינים בארץ-ישראל וקבלת החלטות בלי לשתף את יהודי אמריקה וקיבוצים אחרים. כדי להתגבר על סכנה זו תמך בהצעה לכנס בארצות-הברית את הוועד הפועל הציוני.⁵²

הד"ר וייצמן קיבל אפוא את הצעתו של ניידיטש והעלה אותה לדיון בפני ועד-החירום. שני נושאים העמיד יושב ראש הישיבה, לואיס ליפסקי, לדיון: (א) האם עצם הרעיון לקיים ועידה כזאת בארצות-הברית מוסכם; (ב) מהם תפקידיה וסמכויותיה של הוועידה. סביב שאלות אלה התפתח דיון סוער. ניומן דיווח לוועד כי יומיים קודם-לכן, הובעה בישיבת הנהלת הצ"א התנגדות לכנס ועידה ציונית בין-ארצית, בשל החשש כי בוועידה כזאת יישמר עקרון ה"קול הכפול" של ציוני ארץ-ישראל, ורק בלחצו של ד' סאלד נתקבלה

החלטת פשרה לכנס ועידה כזאת בתנאי ייצוג שווים.⁵³ מכל מקום, התנגדו רוב המשתתפים בישיבת ועד-החירום להצעה וטענו כי הוועידה תהיה חסרת סמכות רשמית להכריע בנושאים פנימיים של התנועה הציונית. לפיכך העלו הצעה אחרת: לכנס בארצות-הברית את הוועד הפועל הציוני, והוא אשר יחליט על כינוס ועידה ציונית עולמית באותה העת ויסמך אותה לקבוע מדיניות. הוחלט אפוא לקרוא להנהלה הציונית ולוועד הפועל שתכנס את הוועד הפועל בהקדם האפשרי לכינוס מיוחד בארצות-הברית כדי שידון, עם נציגים ציונים אחרים, במצבה של התנועה ויפעל על-פי סמכויותיו לכוון את מדיניות התנועה.⁵⁴ אך מצב המלחמה הכללי, חסימת הים התיכון וכן מלחמת הצוללות באוקיינוס האטלנטי מנעו אפילו דיון מעשי בקיום הכינוס באותה העת.

אך הלחץ הציבורי על התנועה הציונית, על כל אגפיה, החל להשפיע. החמרת המצב בחזית צפון אפריקה, אסון "סטרומה" והשפעותיו וכן הידיעות המחרידות על גורל יהודי אירופה תחת הכיבוש הנאצי, אשר התפרסמו בהתמדה, חברו יחד והביאו לידי הכרה בצורך בפעולה ציונית נרחבת. את החלל הריק בפעילותה של הציבוריות היהודית החלו למלא בהצלחה גוברת קבוצות יריבות לציונות המאורגנת. והללו ניהלו מסע תעמולה ציבורי למען "ציונות מקסימליסטית". שפעלה לגייס תמיכה בעלייה בלתי לגלית ובעיקר בצבא יהודי.⁵⁵ עתה היה ברור כי אין להסתפק רק בהתנגדות למדיניות בריטניה, ויש להציג פתרון ציוני מעשי. ב-2 בספטמבר החליטה מליאת ועד-החירום שארץ-ישראל תיכלל בפדרציה שתוקם במזרח התיכון, ולעומת זה, הוחלט שבכל הצהרה פומבית ידרשו להקים קומונוולת יהודי אוטונומי בארץ-ישראל.⁵⁶

על רקע זה הצהירה הצ"א בפומבי ימים מספר לאחר מכן, בוועידתה השנתית בסינסינטי, שהיא תומכת בכינון קהילייה יהודית בארץ-ישראל בגבולותיה ההיסטוריים לאחר המלחמה, וכי אין תחליף לארץ-ישראל כבית לאומי קבוע.⁵⁷ "הדסה" אישרה אף היא את הנוסחה בוועידתה ב-2 בנובמבר.

בוועידת הצ"א נבחר נשיא חדש ודינמי לארגון: השופט לואיס לבינטאל מפילדלפיה, ובתוקף תפקידו נתמנה ליושב ראש הוועד המנהל של ועד-החירום. אחת מפעולותיו הראשונות היתה קבלת החלטה בדבר כינוסה של ועידה כלל ציונית אמריקנית. בתיאום עם הד"ר וייצמן הוצע למאיר וייסגאל לקבל עליו לארגן את הוועידה אשר תשים לה למטרה להגדיר את מטרות הציונות ולגייס את הציונים האמריקנים לפעולה מדינית וכספית נרחבת.⁵⁸ לאחר דיון קצר החליט הוועד לכנס ועידה בת שלושה ימים, ובמהלכה לערוך סעודה חגיגית לכבודו של הד"ר וייצמן.⁵⁹

מטרות הוועידה

כשהכין וייסגאל את התוכנית לדיוני הוועידה עמדה לנגד עיניו מטרה כפולה. המטרה האחת מופנית כלפי חוץ – קבלת החלטות אשר ישפיעו על "העולם החיצוני", היהודי והלא-יהודי כאחד, והמטרה האחרת מופנית כלפי פנים – קבלת החלטות אשר ישפיעו על ארגונה הפנימי ועל כוחה הציבורי של התנועה הציונית בארצות-הברית.⁶⁰

לנוכח מטרות אלו העלה וייסגאל כמה נושאי יסוד שיידונו בוועידה: (א) מצב היהודים בעולם על כל מוראותיו; (ב) מעמדה של ארץ-ישראל בחיים היהודיים וכן בעיות ואפשרויות בתחומים הכלכלי, המדיני והצבאי; (ג) השפעת המלחמה על המחשבה ועל הפעילות הציונית; (ד) המטרות הבתר-מלחמתיות של התנועה וההכנות הנדרשות כדי לבצען: חתירה לאיחוד כל הכוחות היהודיים והארגונים הציוניים, יצירת דעת קהל אוהדת בארצות-הברית ובארצות אחרות לרעיון הקמת הקומונוולת היהודי; (ה) ניסוחה של מדיניות ציונית.

מהבחינה הארגונית דרש וייסגאל הכנה מדוקדקת מראש של כל פרטי הנאומים והדיונים בוועידה, ובכללם "מסמכי רקע" מאת האנשים המתאימים ביותר, בלי להתחשב בארגון שהם שייכים אליו ובמעמדם האישי.⁶¹ רצוי היה לדעתו למנוע כל נעימה של תעמולה בדיוני הוועידה ולשמור ככל האפשר על צביון של גוף דיון מדיני, שכן "רק דיון ברמה מדינית ואינטלקטואלית גבוהה עשוי לתרום לחיזוק התנועה הציונית בשעת משבר קשה זו".⁶² לפיכך טען שיש להזמין לוועידה גם את האישים הציונים החולקים על הקו הרשמי, אך עשויים לתרום לנושאי הדיון. וייסגאל חשב שעל הוועידה להידמות ככל האפשר לקונגרס ציוני עולמי, דבר אשר ימחיש לכל ציר את אחריות מעמדו.⁶³ לשם כך יש לבחור בחבר צירים, שייצג את כל פלגי התנועה בארצות-הברית. על חבר צירים זה לכלול את נציגי תנועות הנוער הציוניות, ואם אפשר אף את נציגי הרביזיוניסטים.⁶⁴

הרכב הוועידה

חששותיו של וייסגאל נתאמתו במידה מרובה בעת הדיון על הרכב הוועידה. את דרישתו שהרכב הוועידה יושתת על-פי ייצוגן של המפלגות הציוניות ב"ועד-החירום" דחו המפלגות הקטנות – "פועלי ציון" ו"המזרחי" – שכן היו מקבלות ייצוג קטן הרבה יותר מהצ"א ומ"הדסה".⁶⁵ הוויכוח הפנימי יצר משבר זוטא בוועד-החירום, ובשיאו הזכיר ד' בן-גוריון, אשר נכח בדיון, כי אין ארבע ארץ-ישראל נפרדות, אחת לכל מפלגה ציונית, אלא "קיימת ארץ-ישראל אחת ולה נתונה אחריותנו כציונים. יותר מלכל אינטרס מפלגתי".⁶⁶ לאחר דיונים ממושכים נתקבלה הצעת פשרה של סטיפן וייז, ועיקרה מתן ייצוג שווה לכל ארבע המפלגות בוועידה, כדי "לקדם את רוח האחדות במחנה הציוני האמריקני". להצעה זו צורף תיקון של רוברט סאלד, שקבע כי לא ייערכו במליאת הוועידה הצבעות בנושאים מרכזיים לציונות, אלא אם כן תתקבל מראש הסכמה פה אחד בנושא.⁶⁷

על בסיס החלטה זו הוסכם כי הוועידה תהיה "A consultative deliberative gathering"⁶⁸ והחלטותיה תהיינה טעונות אישור על-ידי הגופים העליונים של המפלגות. נושאים קונקרטיים אשר יצריכו יישום לא יידונו בישיבות המליאה של הוועידה, אלא בוועדות משנה מיוחדות.

החלטות אלו שללו מראש מן הוועידה הרבה מן הסמכויות הפורמליות, שבעזרתן קיוו מארגניה לחדש את פני החזית הציונית המדינית בכלל ובארצות-הברית בפרט.

דיוני הוועידה

בימים 9-11 במאי 1942 נתכנסה הוועידה במלון בילטמור בניו-יורק.⁶⁹ 586 צירים השתתפו בה. 519 מהם ייצגו את הציונים האמריקנים, ו-67 צירים ייצגו גופים וארגונים ציוניים מחוץ לארצות-הברית. עם אלה נמנו מנהיגי הפדרציה הציונית הקנדית, חברי ההנהלה הציונית העולמית, מנהיגים ציונים גולים מאירופה ונציגי היישוב העברי מארץ-ישראל.⁷⁰

הדובר הראשון בדיון הפתיחה היה סטיפן וייז. בנאומו, שנקרא "שעה הרת גורל", הדגיש כי ועידה זו היא הפגישה הכלל ציונית הראשונה המתכנסת בארצות-הברית מאז ימי "הוועד הפועל הזמני", שהתכנס במלחמת העולם הראשונה, ומטרתה הראשית היא להשכין אחדות פנימית במחנה הציוני כדי לשתף פעולה במאבק להגשמת מטרותיו.⁷¹ לאחר שנקבעה מטרה זו הודיע וייז כי הוועידה לא תדון בנושאים המרכזיים אשר עוררו מחלוקת רבה בציבור הציוני והיהודי בארצות-הברית: המאבק להקים צבא יהודי, חוסר התגובה על אסון "סטרומה" והמשך מדיניות איסור העלייה, וזאת מפני שבנושא הראשון מטפל הד"ר וייצמן, המנהל משא-ומתן עם ממשלת בריטניה. ובעניין איסור העלייה מוטב ש"כאמריקנים בעלי בריתה של בריטניה לא יעסקו בו עוד".⁷² חשיבות מיוחדת היתה בעיניו לכינוס הוועידה בארצות-הברית מפני שנעשתה "ללב זירת הפעילות הציונית". עוד אמר שמאחר שמצב המלחמה מונע כינוס קונגרס ציוני, מקבלים עליהם ציוני ארצות-הברית את הזכות לדאוג לאינטרסים של הציונות בזמן המלחמה. סמכות זו תוחזר לקונגרס הציוני אשר יתכנס לאחר המלחמה.

בנאום הפתיחה השני הדגיש לואיס לבינטאל, נשיא הצ"א ויושב ראש הוועד המנהל של ועד-החירום, את חשיבות הוועידה מנקודת מבטם של ציוני ארצות-הברית. הוועידה היתה בעיניו ראשיתו של פרק חדש בתולדות התנועה, שבו תתפוס התנועה הציונית בארצות-הברית מקום מרכזי. בוועידה ראה המשך ישיר לפעילות המשותפת אשר התפתחה בוועד החירום והוליכה, לראשונה זה זמן רב, "ללחיצות ידיים משותפות ולישיבה פנים אל פנים".⁷³ לו ולחבריו המנהיגים הציונים הוברר כי "אמיתות היסוד המשותפות לכלל הציונים עולות בחשיבותן בהרבה על הנושאים שעליהם הם חלוקים". התעלות מעל למחלוקות הפנימיות "ביגרה" את ציוני ארצות-הברית.⁷⁴ עוד אמר לבינטאל כי לנוכח המצב העגום של העם היהודי, יש לגייס ולהפעיל את הציונים ואת היהודים בארצות-הברית ואף להסתייע בתמיכה של לא יהודים וזאת כדי להשיג שלוש מטרות: (א) הקמת כוח צבאי יהודי בארץ-ישראל; (ב) תמיכה בהגירה יהודית גדולה לארץ-ישראל בפיקוח יהודי; (ג) הקמה מחדש קהיליה יהודית בעלת ממשל עצמי בארץ-ישראל. את תפקידם של ציוני ארצות-הברית סיכם לבינטאל באמירתו המפורסמת של ברנדייס: "נאמנות לארצות-הברית תובעת מכל יהודי אמריקני להיות ציוני".

בדיוני הוועידה שלט החזון המשיחי. אף שנתקיימה באחד הזמנים הקודרים ביותר במלחמת העולם שררה בה רוח אופטימית של ביטחון מעט מלא בעתיד טוב יותר לאחר המלחמה. אחד מסימני ההיכר המעניינים למשיחיות בתר-מלחמתית זו היה שלא נערך

דיון מדיני מרכזי בבעיות ההווה (חוץ מבנושא פנימי אחד): הכול עסקו בהתפתחויות המדיניות שלאחר המלחמה.

במרכז הדיונים עמד הניסיון לגבש מדיניות בשלושה תחומים מרכזיים: עתידה המדיני של ארץ-ישראל; "השאלה הערבית" ובעיית האחדות הפנימית בתוך המחנה הציוני בארצות-הברית.

עתידה המדיני של ארץ-ישראל

בנושא זה קבעו כצפוי את הטון נאומיהם של וייצמן ובן-גוריון. וייצמן, דמות המפתח בוועידה, נשא את נאום הפתיחה המסורתי של הקונגרסים הציוניים. בנאומו גולל בהרחבה את מצב היהודים באירופה לאחר המלחמה, על-פי "התזה הנאמירית", והדגיש את ההבדל היסודי בין גורלו של העם היהודי בהווה, ובעיקר בעתיד, לגורלם של שאר העמים הכבושים. עם השחרור בתום המלחמה יחלו העמים האחרים, אשר נאנקו תחת עול דיכוי אשר לא היה כמוהו, לשקם את ארצותיהם, ואילו העם היהודי ימצא את עצמו "מרחף בין הרקיע לשאול בלי לדעת לאן לפנות". קרוב לוודאי שרבע מיהודי מזרח אירופה ודרום מזרחה לא יהיו בחיים עם תום המלחמה וייתרו רק כ-2-4 מיליונים.⁷⁵ פתרון בעייתם יהיה מוטל על אלה אשר תפקידם יהיה לעצב מחדש עולם טוב יותר. כך תיעשה ארץ-ישראל לחלק מן ההסדר הבתר-מלחמתי, על אף כושר קליטתן של ארצות הגירה כקנדה ואוסטרליה, ארץ-ישראל היא הפתרון היחיד ליהודים. מתוך כך הציע וייצמן קו פעולה מדיני לזמן המלחמה, שנועד להתגבר על שני מכשולים: (א) התדמית הרווחת בעולם, גם בעיני ידידים ואוהדים, כי ארץ-ישראל קטנה מדי ולא תוכל לקלוט את המוני הפליטים. לכל אלה יש להסביר כי טיעון זה אינו קביל בנוגע ליישוב העברי בארץ-ישראל, שכן הוא יוצר מסגרות כלכליות-חברתיות חדשות בחקלאות המודרנית ובתעשייה. יש לומר להם: "הבו לנו את התנאים המדיניים, ואנו נסיים את המלאכה"⁷⁶ (אופייני הדבר, שוייצמן ובן-גוריון כאחד הסתמכו על מסקנות ועדת פיל, אשר קבעה כי את המדינה היהודית העצמאית יש להקים על בסיס חלוקת הארץ לשתי מדינות); (ב) היחסים עם הערבים. כאן השיבו תשובה מסורתית, המשלבת זכות היסטורית על הארץ וטיעון אסטרטגי-אימפריאלי. חשיבותה של ארץ-ישראל גדלה לאין שיעור במלחמה שכן היא משמשת צומת-אסטרטגי בין-לאומי. מלחמת העולם ודאי תיצור במזרח התיכון חלל ריק מעוצמה מדינית, והיישוב העברי המפותח בארץ-ישראל ימלא חלל ריק זה למען האינטרסים של בעלות-הברית, וזאת מתוך שיתוף פעולה מלא עם התושבים הערבים של ארץ-ישראל, הנהנים מן הפיתוח הכלכלי של היישוב. לכשיוסרו המכשולים יהיה אפשר לפעול למען "תחילת הקמתו של קומונוולת יהודי".⁷⁷ קומונוולת זה יוקם אך ורק הודות למאמציו של העם היהודי, והעם היהודי כולו יהיה אחראי לו וערב לקיומו.

וייצמן לא הסתיר את אכזבותיו ממדיניות בריטניה בשאלת הצבא היהודי ובאסון "סטרומה", ולא טיפח תקוות לשינוי המדיניות בעתיד הקרוב, אף שקיווה שכשימומשו כבלי מדיניות "הספר הלבן" תפגין בריטניה "רצון טוב" רב יותר, אך דרש לנתק את הקשר